

College voor Examen

MAATSCHAPPIJWETENSCHAPPEN VWO

WERKVERSIE SYLLABUS VOOR DE PILOTSCHOLEN

JULI 2011

Syllabuscommissie:

Arthur Pormes
Coen Gelinck
Jan Jacobs
Lieke Meijs
Mariëtte van Hanswijk
Rob van Otterdijk
Simon ten Berge
Victor Gijselhart
Met dank aan Thérèse Carpay

© 2011 College voor Examens (Utrecht)

Alle rechten voorbehouden. Alles uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Inhoud

Voorwoord	3
1. Inleiding, korte Toelichting op nieuwe programma	4
2. Examenstof van het centraal examen en schoolexamen	5
3. Specificatie van de globale eindtermen voor het centraal examen	6
Domein A: Vaardigheden	6
Domein C: Verhouding (context Machtsverhoudingen in de wereld)	17
Domein D: Binding (context Natievorming en de rol van de staat)	29
Domein E: Verandering (<i>context De wording van de westerse moderne samenleving</i>)	39
4. Het centraal examen	50
Bijlage 1: Werkversie van het pilot examenprogramma havo en vwo	51
Bijlage 2: Concepten bij maatschappijwetenschappen	55
Bijlage 3: Omschrijvingen van de concepten	56
Bijlage 4: Beheersingsniveaus	59
Bijlage 5: Toelichting op de vraagstelling in het CE en voorbeeldopgaven	61
5. Literatuurlijst	85

Voorwoord

Een commissie onder voorzitterschap van Prof. dr. P. Schnabel heeft in 2009 aan de Minister een advies uitgebracht voor een nieuwe invulling van het vak maatschappijwetenschappen havo en vwo. Door het Ministerie is vervolgens besloten dat vóór de invoering van het nieuwe programma hiermee eerst ervaring zal worden opgedaan op een beperkt aantal scholen. Daartoe is een werkversie examenprogramma opgesteld voor havo en vwo, waarin een deel is aangewezen voor de toetsing in het Centraal Examen. Aan het College voor Examens is in 2010 gevraagd om een syllabuscommissie samen te stellen en het gedeelte van het examenprogramma dat getoetst zal worden in het CE nader uit te werken. Daarbij is er een groot verschil tussen het examenprogramma havo en vwo en daarom zijn er ook twee verschillende syllabi ontwikkeld.

Een syllabus van het CvE bevat informatie over de exameneisen. Hierbij kan het gaan om een of meer van de volgende onderwerpen: specificaties van examenstof, begrippenlijsten, bekend veronderstelde onderdelen van domeinen of exameneenheden die verplicht zijn op het schoolexamen, bekend veronderstelde voorkennis uit de onderbouw, bijzondere vormen van examinering (zoals computerexamens), voorbeeldopgaven, toelichting op de vraagstelling, toegestane hulpmiddelen.

De functie van een syllabus is een leraar in staat te stellen zich een goed beeld te vormen van wat in het centraal examen wel en niet gevraagd kan worden. Een syllabus kan dus niet een volledig gesloten en afgebakende beschrijving zijn van alles wat op een examen zou kunnen voorkomen. Het is mogelijk dat op een CE ook iets aan de orde komt dat niet met zo veel woorden in deze syllabus staat, maar dat naar het algemeen gevoelen in het verlengde daarvan ligt.

Een syllabus is zodoende een hulpmiddel voor degenen die anderen of zichzelf op een centraal examen voorbereiden. Uiteraard functioneert de syllabus daarmee ook als basis voor de opdracht van het College aan Cito voor de constructie van het centraal examen. Een syllabus kan ook behulpzaam zijn voor de producenten van leermiddelen en voor nascholingsinstanties. De syllabus is niet van belang voor het schoolexamen. Daarvoor worden door de SLO handreikingen geproduceerd die niet in deze uitgave zijn opgenomen.

Deze werkversie syllabus geldt alleen voor scholen die deelnemen aan de pilot vwo maatschappijwetenschappen voor het examenjaar 2014. De werkversie wordt gepubliceerd op www.cve.nl. In een pilotsituatie kan een werkversie syllabus zo nodig ook tussentijds worden aangepast. Pilotscholen worden hier tijdig en duidelijk over geïnformeerd door het CvE.

Het CvE stelt het aantal en de tijdsduur van de toetsen van het centraal examen vast en de wijze waarop het centraal examen wordt afgenomen. Deze vaststelling wordt gepubliceerd in het rooster voor de centrale examens en in de Septembermededeling. Deze informatie geldt ook voor de pilotscholen.

Voor opmerkingen over deze syllabus houdt het CvE zich steeds aanbevolen. U kunt die zenden aan info@cve.nl of aan CvE, Postbus 315, 3500 AH Utrecht.

Margriet Hielkema
Clustermanager maatschappijgerichte vakken h/v
College voor Examens

1. Inleiding

Maatschappijwetenschappen is een vak dat gekozen kan worden in het profiel Economie en Maatschappij, het profiel Cultuur en Maatschappij of het vrije deel.

Nadat twee commissies onder leiding van prof. dr. Paul Schnabel adviezen hebben uitgebracht over een nieuw examenprogramma maatschappijwetenschappen voor havo en vwo¹, heeft een syllabuscommissie het centraal examenprogramma verder geëxpliciteerd ten behoeve van de pilotexamens in havo (2013) en vwo (2014).

SLO heeft een Handreiking schoolexamen maatschappijwetenschappen (2011) gemaakt.

In het nieuwe examenprogramma is het uitgangspunt de concept-contextbenadering. Daarbij is gekozen voor een kennisbasis van kernconcepten, die leerlingen moeten kunnen toepassen in de voor het centraal examen geselecteerde contexten, maar ook in andere contexten in het schoolexamen, o.a. in het analyseren van een sociale en politieke actualiteit.

De kennisbasis is geordend naar vier hoofdconcepten (vorming, verhouding, binding en verandering), met bijbehorende sociologische en politicologische kernconcepten. Het verschil tussen havo en vwo komt tot uitdrukking in andere voorgeschreven contexten voor havo dan voor vwo en in een ander beheersingsniveau van de kennisbasis en van de contexten.

Aangezien het nieuwe examenprogramma op veel onderdelen afwijkt van het oude examenprogramma is een aantal bijlagen toegevoegd, waarin dit toegelicht wordt. In bijlage 2 is de kennisbasis die ten grondslag ligt aan de specificatie van de eindtermen beschreven, in bijlage 3 de hoofd- en kernconcepten en in bijlage 4 de beheersingsniveaus.

Bij de specificatie van de eindtermen zijn deze beheersingsniveaus toegevoegd. Daarbij zijn de handelingswerkwoorden in bijlage 4 het vertrekpunt geweest. In de pilot wordt ernaar gestreefd examenvragen te maken die op het aangegeven beheersingsniveau liggen. De beheersingsniveaus geven dus een indicatie van de soort vragen die over een onderdeel van de stof gesteld kunnen worden, maar garanderen (in deze pilotfase) niet dat er geen vragen op andere beheersingsniveaus gesteld zullen worden. Uit de pilot moet blijken of het mogelijk is examenopgaven te maken op basis van deze vooraf bepaalde beheersingsniveaus. Overigens staat in subdomein A1.2 dat kandidaten een beredeneerd standpunt moeten kunnen innemen en relateren aan verworven informatie. Dit impliceert dat beheersingsniveau vier overal van toepassing is.

De keuze voor de concept-contextbenadering heeft consequenties voor de vraagstelling in het centraal examen. In bijlage 5 is toegelicht voor welke uitgangspunten bij de vraagstelling in het centraal examen gekozen is. Dit wordt geïllustreerd aan de hand van enkele voorbeeldopgaven.

¹ <http://www.slo.nl/voortgezet/tweedefase/vakken/maatschappijwetenschappen/>

2. Examenstof van het centraal examen en het schoolexamen

Voor het examenjaar 2014 geldt voor **vwo**:

Het centraal examen heeft betrekking op de domeinen C, D en E, in combinatie met Domein A.

Het schoolexamen heeft betrekking

- op Domein B, F, en G in combinatie met Domein A en:
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: ook een of meer domeinen of subdomeinen waarop het centraal examen betrekking heeft;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die per kandidaat kunnen verschillen.

Het examenprogramma bestaat uit de volgende domeinen:

Domein A: Vaardigheden

Domein B: Vorming (context: Religie)

Domein C: Verhouding (context: Machtsverhoudingen in de wereld)

Domein D: Binding (context: Natievorming en de rol van de staat)

Domein E: Verandering (context: De wording van de moderne westerse samenleving)

Domein F: Analyse van/onderzoek doen naar een sociale actualiteit

Domein G: Analyse van/onderzoek doen naar een politieke actualiteit (context: Actuele verkiezingen)

3. Specificatie van de globale eindtermen voor het centraal examen

De getallen tussen haakjes achter de specificaties verwijzen naar de beheersingsniveaus (zie voor de beschrijving bijlage 4 en een toelichting in hoofdstuk 1).

Domein A Vaardigheden

Subdomein A1: Informatievaardigheden

1. De kandidaat kan:

1.1 benodigde informatie verwerven en selecteren uit digitale en niet-digitale bronnen

De kandidaat kan op basis van vakinhoudelijke kennis gericht informatie c.q. gegevens selecteren uit een of meerdere informatiebronnen.

De kandidaat kan de aard van informatiebronnen onderscheiden door bronnen met elkaar te vergelijken en deze te typeren naar schrijver, identiteit van de schrijver, doel van het geschrevene en mate van objectiviteit. De mate van objectiviteit en subjectiviteit kan hij herkennen in onderwerpkeuze, woordgebruik en beeldkeuze.

Hij kan op correcte wijze de bronvermelding uitvoeren (APA richtlijnen).

Hij kan aanvullende informatie verzamelen door middel van interview, enquête, experiment of observatie, en kent de eisen die aan dergelijke onderzoeksmethoden gesteld worden.

Tevens kan de kandidaat de **betrouwbaarheid** en **representativiteit** van informatiebronnen vaststellen door na te gaan waar deze vandaan komen (denk aan bv. wie is de schrijver?, met welk doel is het geschreven?, de identiteit of formule van het medium) op welke wijze zij zijn verzameld (denk bv. aan selectiecriteria, referentiekader) en hoe zij zijn weergegeven (denk aan bv. journalistieke principes toepassen als hoor wederhoor, scheiding feiten en commentaar, streven naar objectiviteit, juiste weergave van feiten, citaten, checken van bronnen). Het begrip betrouwbaarheid heeft betrekking op de vraag of de bron gegevens kan opleveren die als feitelijk juist kunnen worden beschouwd.

1.2 informatie verwerken en daaruit beredeneerde conclusies trekken

De kandidaat kan hoofd- en kernconcepten van maatschappijwetenschappen herkennen in gegeven informatiebronnen en kan deze inzetten bij het analyseren van maatschappelijke vraagstukken.

Hij kan elementaire statistische informatie interpreteren.

Hij kan een beredeneerd standpunt innemen en dit standpunt relateren aan verworven informatie.

In vraagtypen over standpuntbepaling wordt een zeker dilemma geschetst of is sprake van een kwestie waarover op grond van argumenten in principe verschillende meningen mogelijk zijn of waarin verschillende keuzen kunnen worden gedaan. Er is sprake van een situatie die een zekere maatschappelijke herkenbaarheid heeft. Het gaat dus niet om kwesties die alleen voor vakgenoten interessant zijn. Uiteraard moeten kennis van en inzicht in het vak nodig zijn om de vraag te beantwoorden. In een centraal examen is uiteraard niet na te gaan of het standpunt dat de kandidaat inneemt ook werkelijk zijn of haar eigen standpunt is. Dat is ook niet relevant, want voor alle vragen geldt dat de mening van de kandidaat op zichzelf niet wordt beoordeeld. De beoordeling richt zich uitsluitend op de kwaliteit van de argumentatie. Deze kwaliteit zal worden beoordeeld vanuit de vakinhoud. In een aantal gevallen kan interne logica van een argumentatie en het plausibel zijn van de argumenten ook een rol spelen.

Argumentenvraag: er wordt een situatie beschreven waarin iemand een bepaald standpunt heeft. De kandidaat moet één of meer argumenten voor en/ of tegen dat standpunt noemen. Het is ook mogelijk dat de kandidaat wordt gevraagd om in een tekst argumenten voor of tegen een bepaald standpunt aan te wijzen.

Standpuntvraag: de kandidaat kan een standpunt innemen op basis van één of meer zelf genoemde of herkende argumenten. In de praktijk komt het er bij dit vraagtype op neer dat de kandidaat een bepaald standpunt inneemt en vervolgens de argumenten daarbij formuleert of aanwijst.

Afwegingsvraag/betoogvraag: de kandidaat kan argumenten pro en contra tegen elkaar afwegen en op basis daarvan tot een eigen standpunt komen. De kandidaat moet daarbij zowel argumenten tegen als argumenten vóór de revue laten passeren. De afweging moet in tegenstelling tot de standpuntvraag expliciet in het antwoord worden opgenomen. Dit betekent dat de kandidaat aangeeft wat uiteindelijk de doorslag geeft bij de keuze: in feite de norm die hij of zij hanteert. Deze 'norm' op zichzelf wordt niet in de beoordeling betrokken, maar wel de consistentie ervan met de genoemde argumenten en de uiteindelijke keuze. Het geheel van argumentatie, afweging en keuze kan de vorm van een betoog aannemen.

1.3 de resultaten van een leeractiviteit beschrijven en presenteren

De kandidaat kan een gestructureerde tekst schrijven als basis voor een schriftelijke, mondelinge of audiovisuele presentatie. Daarbij kan hij rekening houden met doel, doelgroep en randvoorwaarden.

Subdomein A2 Concept contextbenadering

2.1 Leeswijzer subdomein A2

Omdat de concept-contextbenadering de kern vormt van de vernieuwing in het examenprogramma maatschappijwetenschappen, wordt subdomein A2 uitvoeriger toegelicht dan de andere onderdelen van domein A.

De specificatie van domein A2 bestaat uit de volgende onderdelen:

1. verbanden aangeven tussen de verschillende kernconcepten;
2. de kernconcepten toepassen in gegeven (of in zelfgekozen) contexten;
3. sociologische en politicologische benaderingen betreffende de hoofdconcepten;
4. zelfstandig de transfer van kernconcepten van de ene naar de andere context uitvoeren.

Bij onderdeel 1 t/m 3 is een toelichting geschreven.

Om een goed overzicht te krijgen van een aantal verbanden tussen de verschillende kernconcepten, zijn bij de toelichting op domein A2 ook verbanden tussen de kernconcepten uit de domeinen van het schoolexamen meegenomen.

Ad 1

De kernconcepten zijn geordend per hoofdconcept: Vorming, Verhouding, Binding en Verandering. Iedere hoofdconcept is gespecificeerd aan de hand van sociologische en politicologische kernconcepten. Deze zijn in **vet** weergegeven. Daarbij is getracht al zoveel mogelijk de verbanden tussen de kernconcepten te leggen.

De beschrijvingen van de verbanden tussen de kernconcepten binnen een hoofdconcept zijn voor drie van de vier hoofdconcepten van havo en vwo dezelfde. Omdat de contexten van het hoofdconcept Verhouding (Maatschappelijke verschillen bij havo en Machtsverhoudingen in de wereld bij vwo) sterk van elkaar verschillen, is voor de havo-syllabus een andere inleiding geschreven dan voor de vwo-syllabus.

Veel verbanden kunnen ook gelegd worden tussen de terreinen van de hoofdconcepten. In dat geval worden de kernconcepten in *cursief* gezet: dat wil zeggen het betreft hier kernconcepten die onder een ander hoofdconcept vallen.

Hoewel bij het toelichten van de verbanden alle kernconcepten aan de orde komen, zijn de beschreven relaties niet uitputtend. Er zijn meer en andere verbanden mogelijk dan in het kader van dit rapport

kunnen worden beschreven. Afhankelijk van de didactische keuzes van de docent kunnen deze in het leerproces aan de orde komen.

Bij het schrijven van onderstaande teksten zijn de rapporten *Het vak maatschappijwetenschappen, Voorstel examenprogramma* van Schnabel, de Weme & Noordink (2007) en *Maatschappijwetenschappen Vernieuwd Examenprogramma* van Schnabel & Meijs (2009) als uitgangspunt genomen. Andere literatuur die daarbij is gebruikt, is terug te vinden in de literatuurlijst bij dit hoofdstuk.

Ad 2

In de domeinen B t/m F komen de kernconcepten weer terug, maar dan binnen de context van dat betreffende domein.

Om overzicht te hebben in welke domeinen bepaalde kernconcepten voorkomen, is dat gespecificeerd, wederom per hoofdconcept. Meer dan in het oude examenprogramma het geval was, zal van leerlingen gevraagd worden verbanden te zien tussen de verschillende domeinen door de toepassing van de kernconcepten.

Ad 3

Een belangrijk onderscheid tussen het examenprogramma van havo en vwo is dat vwo-leerlingen theorieën moeten kunnen vergelijken. Bij de uitwerking van dit A2 domein zijn sociologische en politicologische benaderingen opgenomen betreffende de hoofdconcepten (zie 2.3). Theorieën betreffende de contexten staan bij de uitwerkingen van Domein C.

2.2 Eindtermen subdomein A2

De kandidaat kan:

- **De hoofdconcepten (vorming, verhouding, binding en verandering) en bijbehorende sociologische kernconcepten toepassen in gegeven (of in zelfgekozen) contexten. De kernconcepten zijn: sociale cohesie, sociale instituties, groepsvorming, cultuur, socialisatie/acculturatie, identiteit, sociale gelijkheid/ ongelijkheid, modernisering, individualisering, institutionalisering.**
- **De hoofdconcepten (vorming, verhouding, binding en verandering) en bijbehorende politicologische kernconcepten toepassen in gegeven (of in zelfgekozen) contexten. De kernconcepten zijn politieke instituties, representatie/representativiteit, politieke socialisatie, ideologie, macht/gezag, conflict/samenwerking, democratisering, globalisering, staatsvorming.**

2.3 Sociologische en politicologische benaderingen betreffende de hoofdconcepten

Theorieën kunnen gegroepeerd worden tot een beperkt aantal theoretische tradities, ook wel benaderingen genoemd. De hoofdconcepten vorming, binding, verhouding en verandering en bijbehorende kernconcepten kunnen in verschillende sociologische en politicologische benaderingen een andere betekenis hebben. In deze syllabus komen hoofdzakelijk theorieën voor die geplaatst kunnen worden in de volgende vijf benaderingen: de (structureel) functionalistische benadering, de marxistische benadering, de constructivistische benadering, de rationele keuze benadering en de politiek psychologische benadering. Kort wordt hier samengevat hoe deze vijf sociaalwetenschappelijke benaderingen de hoofdconcepten duiden.

Hoofdconcept vorming

Het hoofdconcept vorming verwijst naar het proces van verwerving van een bepaalde identiteit. Het **structureel functionalisme** is een benadering die het functioneren van een samenleving als systeem wil verklaren en daarbij de nadruk legt op de functies die een samenleving ontwikkelt om te kunnen voortbestaan. Deze macrobenadering ziet de samenleving als een naar consensus strevend, tamelijk statisch systeem dat ernaar streeft om in evenwicht te blijven.

De functionalisten gaan ervan uit dat de samenleving via geïnternaliseerde rolverwachtingen haar stempel op de persoonlijkheid van de leden van die samenleving kan drukken. Identiteit is volgens functionalisten een product van de samenleving. De mens wordt als sociaal-cultureel product opgevat.

De **marxistische benadering**, ook een macrobenadering, gaat ervan uit dat maatschappelijke tegenstellingen en de daaruit voortvloeiende conflicten bepalend zijn voor een almaar veranderende maatschappij. Overeenstemming over waarden en normen is veelal afwezig, en voor zover wel aanwezig, opgelegd door de dominante maatschappelijke groepering. Wetenschappers in de marxistische benadering gaan net als de functionalisten ervan uit dat de samenleving via geïnternaliseerde rolverwachtingen haar stempel op de persoonlijkheid van de leden van die samenleving kan drukken. Zij koppelen die rolverwachtingen alleen aan de belangen van de groep waartoe een persoon behoort. Ook de marxistische benadering vat net als de functionalisten de mens op als sociaal-cultureel product, als product van de gemeenschap als geheel of als product van sociale verhoudingen. Iemands identiteit is een product van de maatschappelijke groepering (klasse) waartoe hij of zij behoort.

De **constructivistische benadering** bekijkt de maatschappelijke werkelijkheid meer op microniveau. Niet de samenleving als geheel en haar beïnvloeding van het gedrag van de leden van de samenleving staat centraal, maar de wijze waarop mensen samen de maatschappelijke werkelijkheid definiëren en het gemeenschappelijk handelen vormgeven. Zij zien een actievere rol van de persoon bij het ontwikkelen van zijn identiteit. Het zelf construeert uit het beeld dat anderen hem voorhouden, een eigen identiteit. In deze benadering wordt identiteit door het individu zelf geconstrueerd in een voortdurende interactie met betekenisvolle anderen, die hij overigens zelf uitkiest.

De **rationele keuze benadering** (die ook in de economische wetenschap grote invloed heeft) legt de nadruk op individuen en hun streven naar nutsmaximalisatie. Doelen kunnen op verschillende manier worden gerealiseerd. De keuze tussen alternatieven wordt door mensen op rationele wijze gemaakt, namelijk door de kosten en baten die aan die alternatieven zijn verbonden tegen elkaar af te wegen. Mensen zullen vooral actief die (politieke) oriëntaties kiezen die gericht zijn op maximalisering van het eigenbelang.

De **politiek psychologische benadering** is een politicologische benadering die gedrag opvat als een resultante van psychologische factoren zoals houdingen, meningen, persoonlijkheidskenmerken. Die factoren kunnen het gevolg zijn van prikkels uit de omgeving of de uitkomst zijn van de wisselwerking tussen verschillende lagen van het menselijk bewustzijn. Deze benadering kun je reactief noemen omdat wordt uitgegaan van aangeleerde gedrags- en belevingspatronen. De focus kan gericht zijn op het individu maar ook op groepen. Vorming verloopt via ontwikkelingspsychologische fasen.

Hoofdconcept binding

Het hoofdconcept binding verwijst naar de relatie en onderlinge afhankelijkheden tussen mensen in een gezin of familie, tussen leden van een groep en tussen mensen die op basis van onderscheidende kenmerken tot een bepaalde categorie horen. Ook in de maatschappij en op het niveau van de staat en de overheid zijn bindingen in de vorm van relaties en onderlinge afhankelijkheden te onderscheiden.

Volgens **functionalisten** zijn bindingen de kern voor elke gemeenschap aangezien alle actoren in die samenleving (leden en instituties) bedoeld zijn om bij te dragen aan het voortbestaan van die samenleving.

Voor **marxisten** zijn bindingen gekoppeld aan groeperingen die elk andere belangen hebben of, indien ze gelden voor de hele samenleving, een middel voor de dominante groepering om de andere groeperingen te onderdrukken.

De **constructivistische benadering** ziet bindingen als noodzakelijk om een gemeenschappelijke oriëntatie en gemeenschappelijk handelen mogelijk te maken, deze bindingen zijn echter grotendeels ter keuze van de individuen zelf en niet afgedwongen door de gemeenschap (zoals functionalisten betogen).

De **rationele keuze benadering** zal de nadruk leggen op het eigenbelang dat alle actoren nastreven en het probleem dat hierdoor kan ontstaan als het eigenbelang op korte termijn strijdig is met het collectieve belang op de lange termijn. Mensen gaan bindingen aan, vormen allianties als ze daar voordeel van denken te hebben.

De **politiek psychologische benadering** ziet bindingen als een samenspel van omgevingsfactoren en psychologische factoren. De focus ligt niet zoals bij de interpretatieve benadering op wat mensen zeggen, maar op empirisch waarneembaar gedrag. Er kan namelijk verschil zitten in wat mensen zeggen dat ze doen en vinden, en hun daadwerkelijke gedrag.

Hoofdconcept verhouding

Het hoofdconcept verhouding verwijst naar de wijze waarop mensen zich van elkaar onderscheiden en de manier waarop samenlevingen in sociale zin vorm geven aan deze verschillen. Het verwijst ook naar onderlinge betrekkingen tussen staten.

Sociale ongelijkheid wordt door het **functionalisme** gezien als noodzakelijk om de samenleving goed te kunnen laten functioneren en als functioneel om de leden van de samenleving de bij hun passende taken te laten vervullen. Doordat de mate van beloning en aanzien voor de verschillende taken die in een samenleving moeten worden vervuld, wordt gevarieerd naar gelang ze meer of minder van belang zijn voor de samenleving als geheel, worden deze taken vervuld door de mensen die voor het uitvoeren van die taken het meest geschikt zijn. De beloning voor deze taken wordt in grote mate gesteund door de samenleving.

Ongelijkheid is voor de **marxistische benadering** de kern van de samenleving: de samenleving is de resultante van de machtsstrijd tussen verschillende groeperingen binnen die samenleving. Volgens de marxistische benadering berust ongelijkheid op machtsverschillen, die het gevolg zijn van het feit dat mensen in verschillende mate over hulpbronnen als bezit, inkomen, culturele bagage en sociale contacten beschikken, waarmee zij in meerdere of mindere mate in staat zijn, daar waar met anderen geconcurrereerd wordt om schaarse en hooggewaardeerde goederen, een gunstig resultaat te bereiken. De meeste wetenschappers in de marxistische benadering leggen overigens de nadruk op verschillen in toegang tot economische hulpbronnen.

De **constructivistische benadering** verklaart sociale ongelijkheid vanuit cultureel verankerde voorstellingen, bijvoorbeeld over verschillende bevolkingsgroepen. Zo berust de sociale ongelijkheid tussen mannen en vrouwen of tussen verschillende etnische groeperingen volgens de constructivistische benadering voornamelijk op de beelden die door mensen samen met betrekking tot die groepen zijn geconstrueerd.

De constructivistische benadering ziet sociale ongelijkheid als gevolg van het beeld dat mensen zich samen vormen van (de capaciteiten van) de verschillende groepen in de samenleving.

Volgens de **rationele keuze benadering** zijn de sociale en politieke verhoudingen tussen (groepen) mensen voorspelbaar, in die zin dat actoren (zowel op micro als macro niveau) altijd gericht zullen zijn op nutsmaximalisatie en eigenbelang. Verhoudingen zijn dus het resultaat van rationele keuzes die door de actoren gemaakt worden.

Volgens de **politiek psychologische benadering** worden (politieke) verhoudingen beïnvloed door de voorkeuren, keuzes en handelingen van individuen en groepen. Om die voorkeuren, keuzes en handelingen van individuen en groepen te kunnen verklaren, moeten persoonlijke kenmerken en verhoudingen empirisch worden onderzocht. Dat is een verschil met de rationele keuze benadering die van de theoretische veronderstelling uitgaat dat mensen altijd gericht zullen zijn op nutsmaximalisatie.

Hoofdconcept verandering

Het hoofdconcept verandering verwijst naar richting en tempo van ontwikkelingen in de samenleving en de mogelijkheden en onmogelijkheden deze te beïnvloeden.

De **structureel functionaristen** zien de samenleving als een statisch systeem dat ernaar streeft in evenwicht te blijven. Bij zich veranderende externe omstandigheden zal het systeem zich geleidelijk aanpassen aan die omstandigheden en opnieuw op zoek gaan naar het hervinden van het evenwicht. Gemeenschappelijke morele overtuigingen en sociale instituties functioneren hierbij als sociale stabilisatoren.

De **marxistische benadering** gaat uit van een alsmaar veranderende maatschappij, die steeds opnieuw maatschappelijke tegenstellingen en daaruit voortvloeiende conflicten voortbrengt. De samenleving wordt in iedere nieuwe fase de resultante van de machtsstrijd tussen de verschillende groeperingen.

De **constructivistische benadering** onderzoekt de wijze waarop mensen samen de maatschappelijke werkelijkheid definiëren. Daarmee is verandering niet het object van deze sociologische benadering in tegenstelling tot bijvoorbeeld de marxistische benadering.

De **rationele keuze benadering** veronderstelt dat verandering in een samenleving zal plaatsvinden als actoren verwachten dat de baten van de verandering, opwegen tegen de verwachte kosten. Of als het bestaande evenwicht in de samenleving wordt verstoord, doordat de belangen van actoren veranderen of er nieuwe spelers verschijnen met nieuwe belangen.

De **politiek psychologische benadering** is net als de constructivistische benadering gericht op het gedrag van individuele actoren en niet zozeer op sociale verandering van het systeem. Veranderingen in de samenleving zijn het gevolg van de voorkeuren, keuzes en handelingen van individuen.

2.4 Toelichting Vorming

Verbanden tussen de verschillende kernconcepten binnen het hoofdconcept vorming (3)

“Mensen moeten veel leren van elkaar en ook heel veel afleren om met elkaar te kunnen samenleven”². Dit **vormings**proces vindt plaats als kind in een gezin of andere samenlevingsvorm, waar “patronen van denken voelen en potentieel handelen worden aangeleerd”³ en bestaat voor een groot deel uit het uitbreiden en verfijnen van aangeboren mogelijkheden⁴. Tegelijkertijd worden deze patronen op andere plaatsen in andere socialisatieprocessen bijgesteld. Behalve in gezinnen vindt **socialisatie** plaats in groepen die worden bepaald door kenmerken als het land of de regio waar iemand woont of vandaan komt, de taalgroep, de generatie, de sociale klasse of het geslacht waartoe iemand behoort. Iedereen maakt deel uit van dergelijke groepen. Socialisatie vindt ook plaats in het onderwijs, de media, de kerk, verenigingen en de politiek. Dat wat iemand tijdens socialisatieprocessen overneemt van de **cultuur** in zijn samenleving, bepaalt samen met factoren zoals geslacht, leeftijd, opleiding en de verschillende posities die hij inneemt in de samenleving, zijn **identiteit**. De cultuur beïnvloedt ook de socialisatieprocessen. Sociale posities van mensen werken door in socialisatieprocessen, leiden tot andere patronen en kunnen leiden tot *sociale ongelijkheid*.

Alle socialisatieprocessen hangen samen. Zo is er een verband tussen de **politieke socialisatie** waarin iemand o.a. kennis kan nemen van een **ideologie** en de **socialisatie** die zijn basis vindt in iemands' sociaal-culturele positie. Socialisatie wordt ook gekenmerkt door de mate waarin **acculturatie** heeft plaatsgevonden.

Het hoofdconcept vorming in de domeinen B, C, D, E, F en G (4)

De kernconcepten binnen het hoofdconcept **vorming** hebben onderlinge relaties, maar zijn ook in verband te brengen met eindtermen in de inhoudelijke domeinen.

In het proces van **socialisatie** en internalisatie vindt ook de morele ontwikkeling van het individu plaats (B2). Religieuze *institutes* en andere socialisatoren spelen een rol bij de religieuze socialisatie van mensen (B2). Religie kan vergeleken worden met andere oriëntatiemiddelen zoals een politieke **ideologie**, wetenschap en kunst (B1). Er is een verbinding te leggen tussen de drie dimensies van religie (de wereldvisie, de moraal en de rituelen) en de dimensies van **cultuur** (waardierend, normerend en materieel) (B1). Religie draagt bij aan de sociale **identiteit** van een groep (B1) en aan de **vorming** van een persoonlijke identiteit (B2). De culturele identiteit van een volk valt niet automatisch samen met zijn nationale staat (D1). De Nederlandse nationale identiteit heeft veranderingen ondergaan (D3). In een moderne samenleving zoals de Nederlandse samenleving, is de **identiteitsvorming** meer gebaseerd op de eenheden waartoe het individu behoort dan op het collectief (E2). De persoonlijke afhankelijkheid van het individu van socialiserende *institutes* als familie en kerk heeft plaats gemaakt voor formele en bureaucratische afhankelijkheid van *institutes* als thuiszorg en onderwijs (E2). Aanpassings- c.q.

² De Swaan (1996) p.63

³ Hofstede & Hofstede (2009) p.18

⁴ De Swaan (1996), p.64

beïnvloedingsprocessen door socialisatoren zoals religieuze *instituties*, kunnen zowel bijdragen als afbreuk doen aan een collectieve **identiteit** en aan **acculturatie** (D3).

Verkiezingen beïnvloeden de politieke kennis en **politieke socialisatie** van burgers (G2).

Standpunten die partijen innemen in een verkiezingscampagne zijn te relateren aan de **ideologie** waarop hun partijvisie is gebaseerd. In het buitenlandbeleid zijn **ideologische** stromingen te herkennen (C3). Zowel actuele maatschappelijke vraagstukken als politieke actualiteiten zijn te bekijken vanuit een ideologisch perspectief (F1, F2, G4).

2.5 Toelichting Verhouding

Verbanden tussen de verschillende kernconcepten binnen het hoofdconcept verhouding (3)

Sociale (on)gelijkheid gaat over de verschillen tussen mensen, maar ook over de verschillen tussen staten. Het statensysteem wordt gekenmerkt door **machts**verhoudingen tussen staten. **Ongelijkheid in macht** en invloed tussen staten kan op verschillende manieren in kaart worden gebracht.

De betrekkingen tussen staten variëren van **conflict** (vijandschap) tot **samenwerking** en integratie (vriendschap). Conflicten tussen staten komen onder andere tot uitdrukking in oorlogen, terwijl samenwerking en integratie blijken uit verdragen en internationale organisaties. Staten bepalen het internationale systeem en het internationale systeem bepaalt de staten.

Het hoofdconcept verhouding in de domeinen B, C, D, E, F en G (4)

De kernconcepten binnen het hoofdconcept **verhouding** hebben onderlinge relaties, maar zijn ook in verband te brengen met eindtermen in de inhoudelijke domeinen.

Verhoudingen tussen staten en de verandering daarbinnen worden bepaald door **machts**verhoudingen (C4).

Ongelijkheid in macht tussen staten kan beschreven en gemeten worden in de verschillende posities die zij bekleden in instituties en hun gedrag (C1). Daarbij kan een onderscheid gemaakt worden tussen ontwikkelde en onderontwikkelde staten (C1). Internationale **samenwerking** kan worden belemmerd door verschillende factoren die kunnen leiden tot internationale **conflicten** (C2). Er zijn verschillende vormen van conflictoplossingen om een einde te maken aan zulke internationale conflicten (C2).

Het buitenlandbeleid, waaronder het beleid ten aanzien van ontwikkelingssamenwerking, heeft invloed op de **machts**- en invloedpositie van Nederland in het internationale krachtenveld (C3).

Globalisering en internationalisering hebben gevolgen voor de **macht** en invloed van nationale staten (C4). Er zijn verschuivingen van macht van afzonderlijke landen naar groepen (rijke) landen of internationale instituties en organisaties (C4).

Natie- en *staatsvorming* verloopt veelal via een proces van heftige **conflicten** (D1). Verschillende processen, zoals internationalisering van militaire, economische en politieke **macht** en de Europese integratie, kunnen de autonomie en macht van de staten aantasten (D1). Het inzetten van ontdekkingen uit wetenschap en technologie draagt bij aan de toename van arbeidsverdeling en heeft -als er sprake is van een ver doorgevoerde arbeidsverdeling- gevolgen voor de mate van sociale **ongelijkheid** binnen een samenleving (E2). Aan de andere kant neemt de opwaartse sociale mobiliteit toe en zorgt – samen met de toename van de macht van de arbeidersbeweging en daaraan gekoppeld de opkomst van de verzorgingsstaat- voor een afname van de sociale ongelijkheid (E2).

Religie kan de bestaande (economische en politieke) **machts**verhoudingen binnen de samenleving legitimeren, maar deze machtsverhoudingen ook ter discussie stellen (B1).

Religieuze specialisten hanteren leiderschapsvormen om macht en invloed uit te oefenen op gelovigen (B2). Machtsafstand kan als een van de vijf dimensies van Hofstede & Hofstede (1996) worden verbonden aan verschillende soorten samenlevingen en aan de rol die religie daarin vervult (B4).

De legitimiteit van macht en gezag hangt samen met de mate waarin de burger zich kan identificeren met het politieke systeem (G1). Vrije verkiezingen zijn daarbij belangrijk. Zij zorgen voor een

gereguleerde en vreedzame wisseling van de **macht**, voor de legitimiteit van de politieke macht en voor invloed van burgers op het beleid (G2).

2.6 Toelichting Binding

Verbanden tussen de verschillende kernconcepten binnen het hoofdconcept binding (3)

Overall waar mensen zijn, zijn **bindingen** aanwezig. Bindingen tussen mensen zijn er in allerlei vormen, op verschillende niveaus en onderscheiden zich in mate van intensiteit. **Sociale cohesie** zegt iets over de mate en kwaliteit van bindingen die mensen in een ruimer sociaal kader met elkaar hebben en over hun betrokkenheid bij maatschappelijke verbanden.

Sterke bindingen leiden tot grote **sociale cohesie**. Tegelijkertijd kan een sterke sociale cohesie in een bijzondere groep of subcultuur leiden tot een gebrek aan sociale cohesie op het niveau van de samenleving.

Aan **instituten** valt af te lezen wat als de **cultuur** van een samenleving kan worden beschouwd. Zij zijn een expressie van een manier van omgaan met elkaar, van de verhoudingen tussen mensen en van het gewicht dat in een samenleving aan bepaalde principes wordt toegekend. Instituten en met name **sociale instituten** kunnen daarom gezien worden als een uitdrukking van betrokkenheid van mensen op elkaar en daarmee van **sociale cohesie**. Ook via **politieke instituten** verbinden mensen zich met elkaar. Politieke instituten laten zien dat mensen, vaak na *conflict* en strijd in het verleden, overeenstemming hebben bereikt over de manier waarop de politieke *macht* is georganiseerd en *conflicten* worden opgelost.

Mensen hebben in mindere of meerdere mate vrijheid om voor groepen te kiezen. In traditionele en kleine samenlevingen is die vrijheid beperkt. In moderne en *geïndividualiseerde* samenlevingen is die vrijheid groot en heeft **groepsvorming** een vluchtiger en minder dwingend karakter.

Elke groep wordt in een georganiseerde samenleving met grote regelmaat vertegenwoordigd door één of enkele betrokkenen, die al dan niet op basis van een mandaat, namens de groep spreken. Deze **representatie** komt in een vertegenwoordigende democratie tot stand op basis van algemeen kiesrecht. In maatschappelijke **groepen** gebeurt dat vaak op meer informele wijze. Representatie, in welke vorm dan ook, roept altijd een zekere spanning op tussen vertegenwoordiger en achterban. **Representativiteit** is daarbij regelmatig een onderwerp van discussie.

Het hoofdconcept binding in de domeinen B, C, D, E, F en G (4)

De kernconcepten binnen het hoofdconcept **binding** hebben onderlinge relaties, maar zijn ook in verband te brengen met eindtermen in de inhoudelijke domeinen.

Religie bevordert **groepsvorming** en de **binding** en **sociale cohesie** in een groep, draagt bij aan de sociale *identiteit* van een groep en zorgt voor sociaal kapitaal (B1). Er is een verbinding te leggen tussen de drie dimensies van religie (de wereldvisie, de moraal en de rituelen) en de dimensies van **cultuur** (waarderend, normerend en materieel) (B1). Religieuze **instituten** en andere socialisatoren spelen een rol bij de religieuze *socialisatie* van mensen (B2). Met de vijf **cultuurdimensies** (Hofstede & Hofstede, 1996) kunnen verschillende soorten samenlevingen en de rol die religie binnen deze samenlevingen vervult, worden beschreven (B4).

Modernisering wordt doorgaans gekoppeld aan een westerse ontwikkeling van traditioneel naar modern. Deze ontwikkeling kan onder andere gevoelens van vervreemding of ontworteling en het 'uitvallen' van nieuwe groepen met zich meebrengen. Beide ontwikkelingen betekenen een afname van de **sociale cohesie** (E1). *Modernisering* gaat ook gepaard aan een veranderende rol van **sociale instituten** (E2) en leidt tot nieuwe elementen in maatschappelijke vraagstukken, waaronder **culturele diversiteit** (E3).

Binding tussen staten is terug te vinden in internationale samenwerking. Internationale samenwerking wordt vorm gegeven door politieke organisaties als de VN, het IMF, de Wereldbank en de Wereldhandelsorganisatie (C2). Nederland neemt ook deel aan politieke organisaties als de NAVO en de EU. Binnen de EU zijn belangrijke instituten: de Raad van de Europese Unie, het Europese parlement, de Europese commissie en het Europese Hof van Justitie (C2 en C3).

De toename in communicatiemogelijkheden bevordert de internationalisering van de **cultuur** (C4) (*globalisering*). Dat zorgt voor wederzijdse beïnvloeding, voor een beeldvorming over culturen en beïnvloedt ideeën over cultuurrelativisme en -universalisme (C4).

Als **groepsvorming** leidt tot **representatie** van een groep in het parlement bevordert dat de **bindingen** van burgers met het politieke systeem en de legitimiteit van dat systeem.

Vanaf het ontstaan van de Nederlandse natie en staat ontwikkelde zich een Nederlandse **cultuur** (D3). De Nederlandse cultuur en cultuuruitingen zijn geen absoluut gegeven maar aan veranderingen onderhevig, onder andere door historische gebeurtenissen (D3). Compromissen sluiten goed aan bij de Nederlandse cultuur (D3).

Maatschappelijke vraagstukken kunnen worden geanalyseerd vanuit het perspectief van **cultuur** en **sociale cohesie** (F). Bij politieke actualiteiten kan gekeken worden naar de gevolgen voor de **representativiteit** van verschillen in politieke participatie (G1) en naar het belang van vrije en eerlijke verkiezingen voor sociale cohesie (G2). Bij de analyse van politieke actualiteiten kan ook de toe- en afname van het vertrouwen in **politieke instituties** in Nederland in vergelijking met andere Europese landen worden meegenomen (G2).

2.7 Toelichting Verandering

Verbanden tussen de verschillende kernconcepten binnen het hoofdconcept verandering (3)

Processen van **verandering** doen zich voor in elke samenleving en elke tijd. Rationalisering en **individualisering** karakteriseren het proces van verandering dat een gevolg is van de toepassing van wetenschappelijke en technologische vernieuwingen enerzijds en het streven om los te komen van traditionele maatschappelijke verhoudingen anderzijds (**modernisering**). Rationalisering is het systematiseren van de werkelijkheid met de bedoeling haar voorspelbaar en beheersbaar te maken. Individualisering kan gezien worden als onderdeel van modernisering. Naarmate in samenlevingen de sociaaleconomische zekerheid voor grotere groepen mensen door een toenemende beheersing van de natuur en de productie van welvaart, beter gegarandeerd kan worden en de onderlinge afhankelijkheid vermindert, krijgt het proces van individualisering meer kans. Hoewel individualisering een verzwakking van de institutionele kaders met zich mee brengt, houdt het niet in dat mensen zich niet willen binden, wel dat de binding een persoonlijke keuze is die in principe ook weer ongedaan gemaakt kan worden. Het leidt tot aanpassing van *instituties*. Het moderniseringsproces was eerst te herkennen in de westerse samenlevingen, later in de hele wereld. Ook **globalisering** en **democratisering** brengen **veranderingen** tot uitdrukking. Het democratiseringsproces dat plaats vond vanaf het midden van de jaren zeventig van de vorige eeuw, is sterk verbonden met het proces van **individualisering** en **globalisering**. Hoewel globalisering oorspronkelijk een economisch begrip is, is het ook op cultureel en sociaal gebied te herkennen in de snelle verspreiding van leefstijlveranderingen over de hele wereld en in de vele vormen van mobiliteit en migratie die vroeger volledig gescheiden groepen mensen en volkeren, met elkaar in contact en zelfs bij elkaar brengen.

Een relatie tussen **modernisering** (voor Weber rationalisering) en **staatsvorming** ligt volgens Weber in een verschuiving van *machts-* en *gezagsuitoefening* op basis van traditie of charisma naar legaal-rationele gezagsverhoudingen, een kenmerk van de moderne natiestaat. Modernisering is ook terug te vinden in de opkomst van de verzorgingsstaat. Volgens De Tocqueville ontstaat in de **geïndividualiseerde democratische** samenleving een *cultuur* van *gelijkheid* die leidt tot maatschappelijke fragmentatie en versplintering van sociale verbanden. Dat roept een tegenkracht op die gelegen is in bureaucrativering en centralisatie van de *macht*. De staat krijgt een meer ordenende en sturende functie. **Institutionalisering** is een belangrijk aspect van dit proces van staatsvorming.

Sinds de tweede helft van de twintigste eeuw zien we een zekere uitholling van de positie van de nationale staat. Dit is onder andere het gevolg van de groeiende wederzijdse afhankelijkheid van staten, de schaalvergroting en **globalisering** in de economie en de groeiende *samenwerking* tussen staten die soms gepaard gaat met *machtsoverdracht* (bijvoorbeeld in Europa).

Het hoofdconcept verandering in de domeinen B, C, D, E, F en G (4)

De kernconcepten binnen het hoofdconcept **verandering** hebben onderlinge relaties, maar zijn ook in verband te brengen met eindtermen in de inhoudelijke domeinen.

Modernisering wordt doorgaans gekoppeld aan een westerse ontwikkeling van 'traditioneel' naar 'modern' (E1). Modernisering heeft in het Westen geleid tot **democratisering** (E1). Een van de kenmerken van een gemoderniseerde samenleving is **individualisering** (E1). Zowel modernisering als individualisering, informalisering, democratisering en **globalisering** hebben invloed gehad op de westerse religie en op de rol die de westerse religie speelt binnen de westerse samenleving (B3).

Globalisering kan leiden tot **democratisering** van nationale staten maar ook tot het verval en ontbinding van nationale staten (C4). In een democratische rechtsstaat is volkssoevereiniteit de legitimatiebron van het gezag (D1). Democratisering en **individualisering** zijn belangrijke kenmerken van een **gemoderniseerde** samenleving (E1).

De moderne natiestaat is een betrekkelijk recent verschijnsel (C1). Natie- en **staatsvorming** verloopt meestal via een proces van heftige *conflicten* (D1). Natie- en staatsvorming ontwikkelt zich niet altijd parallel aan een collectieve *identiteit* (D3). **Institutionalisering** is een aspect van staatsvorming. Ook in Nederland hebben de taken van de staat (verdediging landsgrenzen, verdeling collectieve goederen, handhaving recht en orde) (D1) geleid tot institutionalisering.

Maatschappelijke vraagstukken kunnen worden geanalyseerd vanuit het perspectief van ontwikkelingen in de samenleving zoals **globalisering**, **democratisering** en **staatsvorming** (F). Politieke actualiteiten kunnen geanalyseerd worden vanuit het perspectief van politieke en sociale participatie (G1) en het belang van vrije en eerlijke verkiezingen (G2) als kenmerken van democratisering.

Individualisering kan leiden tot afname van politieke en maatschappelijke participatie; het kan leiden tot afnemende participatie (G1 *representativiteit* en *sociale cohesie*).

Subdomein A3: Onderzoeksvaardigheden

3.1 De kandidaat kan onderzoeksresultaten van anderen beoordelen op betrouwbaarheid, validiteit en representativiteit.

De kandidaat kan een oordeel geven over een gehouden steekproef/ het uitgevoerde onderzoekspanel op betrouwbaarheid (herhaling van het onderzoek levert dezelfde meetresultaten op), validiteit (de onderzoeker meet wat hij wil meten) en representativiteit (steekproef is een dwarsdoorsnede van de totale onderzoekspopulatie); daarbij kan hij de onderzoeksresultaten interpreteren en evalueren op basis van de gehanteerde meetmethoden.

Dat geldt ook voor informatie over onderzoeksresultaten die in de media verschijnt.

3.2 De kandidaat kan een eenvoudig onderzoek opzetten en uitvoeren over een concreet maatschappelijk verschijnsel.

De uitvoering van een eenvoudig (sociaalwetenschappelijk) onderzoek kan uiteraard alleen in het schoolexamen worden getoetst.

In het centraal examen kunnen wel de volgende vaardigheden getoetst worden.

De kandidaat kan een vraagstelling en/of hypothese formuleren en uitwerken in deelvragen of herkennen. Een hypothese is een toetsbare veronderstelling van de werkelijkheid. Hij kan variabelen onderscheiden (afhankelijke en onafhankelijke variabelen) en deze operationaliseren. En tevens kan hij hoofd- en kernconcepten selecteren en inzetten in de vraagstelling of hypothese.

Hij kan soorten onderzoek onderscheiden en selecteren. Het gaat hier om het onderscheid tussen praktijkgericht onderzoek (kennis verkrijgen om verschijnselen in de werkelijkheid te beïnvloeden en veranderen) en theoretisch onderzoek (beschrijven, begrijpen, verklaren en voorspellen van verschijnselen⁵). Hij kan verschillende onderzoeksmethoden (enquête, interview, observatie, experiment) onderscheiden en kent de eisen die daaraan gesteld worden⁶. Hij kan tevens causaliteit en correlatie onderscheiden.

⁵ Billiet (2005), p. 20

⁶ Staat ook al onder 1.1. maar dat betreft het uitvoeren hiervan

De kandidaat kan een eenvoudig zelfstandige onderzoeksopzet maken, uitgaande van een door de kandidaat opgestelde en beargumenteerde vraagstelling of hypothese.

Hij kan de hoofdlijnen voor de opzet van een sociaal wetenschappelijk onderzoek formuleren, beoordelen of verbeteren en kan conclusies trekken uit onderzoeksgegevens of kan beoordelen of conclusies terecht uit onderzoeksgegevens zijn getrokken.

3.3 De kandidaat kan basiskennis over statistiek toepassen

De kandidaat kan omgaan met getallen, schattingen maken van uitkomsten en berekeningen en kan met percentages rekenen (gecijferdheid).

Domein C: Verhouding (context: Machtsverhoudingen in de wereld)

Inleiding

De concept-contextbenadering⁷

Verhouding is het hoofdconcept met bijbehorende kernconcepten, dat centraal staat in het Domein C. Omdat dit hoofdconcept toegepast wordt in de context Machtsverhoudingen in de wereld verwijst verhouding hier naar de onderlinge betrekkingen tussen staten.

Het statensysteem is de regeling van onderlinge **verhoudingen** tussen staten, waarbij de **macht** van een staat een belangrijke factor is in de positie ten opzichte van andere staten. **Ongelijkheid** tussen staten is dan ook een belangrijk kenmerk van het statensysteem. Tussen staten komen velerlei vormen van **samenwerking** voor (bilateraal, multilateraal, intergouvernementeel en supranationaal), maar internationale contacten kunnen ook de vorm aannemen van **conflicten**. Door de toegenomen internationale interdependentie zijn veel inter- en intrastatelijke conflicten gerelateerd aan de rest van de wereld. Dat leidt soms tot interventies van 'de internationale gemeenschap' in dergelijke conflicten. Daarbij wordt dan inbreuk gemaakt op de soevereiniteit van een staat, het **gezag** van een overheid over zijn bevolking binnen de landsgrenzen wordt (tijdelijk of gedeeltelijk) niet erkend.

Hoofd- en kernconcepten en contextspecifieke begrippen die aan bod komen bij Domein C:

Hoofdconcept	sociologische kernconcepten	politicologische kernconcepten
Verhouding	gelijkheid/ongelijkheid	macht/gezag conflict en samenwerking
contextspecifieke begrippen	universalisme, cultureel relativisme, collectieve actie/ free riders probleem, veiligheidsdilemma, onderontwikkeling, non-interventiebeginsel, bilateraal, multilateraal, intergouvernementeel, supranationaal, geweldsmonopolie, soevereiniteit, prisonersdilemma, hegemonie.	

En uit de overige domeinen:

hoofdconcept	sociologische kernconcepten	politicologische kernconcepten
vorming	cultuur	ideologie
binding		politieke instituties
verandering	modernisering, institutionalisering	staatsvorming globalisering democratisering

Subdomein C1: Het ontstaan van de verhoudingen tussen staten in de internationale orde

8. De kandidaat kan het ontstaan van het statensysteem beschrijven aan de hand van de factoren die de machtsverhoudingen bepalen. Hij kan tevens theorieën vergelijken op het aspect van gedragingen van staten naar elkaar en op het aspect van verklaringen van economische (onder)ontwikkeling van staten.

⁷ Zie ook de verdere uitwerking van A2

8.1 Het ontstaan van het statensysteem (2)

Veel mensen zijn gewend geraakt om naar de wereld te kijken als een wereld die opgedeeld is in staten. De wereld heeft echter niet altijd een staatsindeling gekend. Staten zijn geen natuurlijk gegeven, ze zijn door mensen bedacht en gevormd. *Staatsvorming* impliceert externe soevereiniteit en interne soevereiniteit: een bepaald centraal **gezag** over een bevolking binnen landsgrenzen wordt door andere staten als soevereine **macht** erkend. Vandaar dat tegelijk met het ontstaan van de eerste min of meer moderne staten ook het statensysteem tot stand kwam. Het statensysteem is de regeling van de onderlinge **verhoudingen** tussen staten. Tegelijkertijd met het ontstaan van het statensysteem werd een scherpe scheiding gecreëerd tussen het deel van de wereld dat deel uitmaakte van het statensysteem en de rest van de wereld die nog niet in staten georganiseerd was.

Het statensysteem is het resultaat van het proces van staatsvorming in West-Europa vanaf de late middeleeuwen⁸. De inmiddels ontstane staten erkennen elkaar in 1648 voor het eerst als soevereine politieke eenheden bij de Vrede van Westfalen. Met de 11 vredesverdragen die in het kader van de Vrede van Westfalen werden getekend kwam het statensysteem tot stand⁹, en kwam een eind aan de gedachte dat Europa eigenlijk één groot rijk was. Het principe van non-interventie van buitenlanders in interne zaken van de diverse staten deed zijn intrede in de Europese politiek. Het moderne statensysteem ontstond dus halverwege de 17de eeuw in West-Europa. Van daaruit spreidde het systeem zich uit over de hele wereld zodat in de eenentwintigste eeuw vrijwel al het grondgebied opgedeeld is in staten. De wereldzeeën, die ongeveer de helft van het aardoppervlak beslaan, vallen voor het overgrote deel buiten de staatsindeling.

8.2 Het gedrag van nationale staten ten opzichte van elkaar met behulp van theorieën verklaren (3)

Theorieën ordenen en selecteren de relevante feiten, ze leggen verbanden en proberen verschijnselen te verklaren. Hieronder staan enkele theorieën over het gedrag van nationale staten kort weergegeven.

8.2.1 Realistische theorieën

De realistische theorieën beschrijven internationale **verhoudingen** als een **machts**strijd van allen tegen allen. Iedere staat zal zijn eigen belangen behartigen en dat kan het beste als hij machtiger wordt dan andere staten. Een staat moet voor zijn zelfbescherming nooit vertrouwen op internationale organisaties en internationaal recht¹⁰. Het veiligheidsdilemma (zie 9.3) is onoplosbaar, het statensysteem wordt gekenmerkt door anarchie. Inherent aan het internationale systeem van soevereine staten is dat het geen supranationale organisatie kent die van bovenaf normen oplegt en de naleving ervan controleert. De enige opties om oorlog (tijdelijk) te voorkomen zijn de machtshegemonie van één staat of een machtsevenwicht, een situatie waarin geen enkele staat dominant is. Daartoe versterken staten hun eigen **macht**, voeren diplomatieke onderhandelingen en vormen allianties. Onderlinge **samenwerking** van staten wordt alleen maar gezocht en versterkt indien het nationale belang dat vraagt. **Conflict**dreiging is de standaard situatie van internationale betrekkingen en het belangrijkste machtsmiddel van een staat is de inzetbare militaire **macht**. Met oorlog kan meer macht en een grotere eigen veiligheid in de internationale anarchie verworven worden maar het kan ook gebruikt worden om economische belangen veilig te stellen (bijvoorbeeld het voorzien in energie- en grondstoffenbehoefte, de toegang tot afzetmarkten).

8.2.2 Liberale theorieën

De liberale theorieën verwerpen de notie van de realistische theorieën dat oorlog tussen staten een natuurlijk gegeven is. Zoiets als een 'nationaal belang' bestaat niet. Wat als zodanig gepresenteerd wordt is het resultaat van interne besluitvormingsprocessen binnen een staat waarin één van de actoren weet te domineren. Internationale **samenwerking** is wenselijk als het bijdraagt aan vooruitgang, vrede en welvaart. Het is een uitdaging om situaties te creëren waarin die **samenwerking** tot stand komt door te kijken naar gemeenschappelijke belangen. Militaire macht is niet het enige waardoor internationale verhoudingen bepaald worden, daarnaast zijn economische, technologische en milieuaspecten ook van belang. De soevereiniteit van staten is volgens de liberale theorieën in de praktijk minder belangrijk dan de realistische theorieën doen voorkomen. De staat is een belangrijke maar zeker niet de enige actor in de internationale **verhoudingen**. De relaties tussen allerlei andere soorten actoren (nongouvernementele organisaties, bedrijven, supra- en internationale organisaties) zorgen voor *bindingen* die de handelingsruimte van staten inperken. Interstatelijke **verhoudingen** worden dan ook gekenmerkt

⁸ Zie domein D1 12.1

⁹ Hellema (2006), p.20

¹⁰ Kegley & Wittkopf (1997), p. 22-23

door wederzijdse afhankelijkheid. **Samenwerking**, en niet **conflict**, is vaak de uitkomst van de relaties tussen staten.

8.2.3 Marxistische theorieën

Volgens de marxistische theorieën kunnen internationale **verhoudingen** alleen maar goed begrepen worden als een diepere, onderliggende structuur in de analyse betrokken wordt. Die onderliggende structuur wordt gevormd door de kapitalistische productiewijze die gekenmerkt wordt door **machtsongelijkheid** tussen bezitters van productiemiddelen en niet-bezitters. Kapitaal moet groeien en laat zich niet weerhouden door staatsgrenzen. Staten hebben vanwege werkgelegenheid, belastingopbrengsten, kennisgroei en andere welvaartsverhogende effecten, belang bij de aanwezigheid van bedrijven binnen hun landsgrenzen. Een goed draaiende landseconomie is bovendien een belangrijke factor in de **internationale machtsverhoudingen**. Kapitaalbezitters zetten hun kapitaal in op die plek waar de kapitaalaccumulatie het beste verloopt en terwijl zij hun keus bepalen proberen staten zich aantrekkelijk te maken. Op deze wijze worden staten tegen elkaar uitgespeeld en zo kan de **verhouding** van de rijke landen tot de ontwikkelingslanden begrepen worden.

8.2.4 Sociaal constructivistische theorieën

De sociaal constructivistische theorie gaat ervan uit dat de sociale wereld wezenlijk verschilt van de fysieke wereld. De fysieke wereld bestaat 'buiten' de mensen, is materieel en kan op een objectieve manier onderzocht worden. De sociale wereld is anders en bestaat niet onafhankelijk van de mensen die er aan deelnemen. De sociale wereld bestaat in de ideeën, de gedachten, de betekenissen van mensen die er deel van uitmaken. Hij is gemaakt en wordt in stand gehouden of veranderd door het denken van mensen.

De **verhoudingen** tussen staten maken deel uit van de sociale wereld. Elk begrip, ook **macht**, is sociaal geconstrueerd wat wil zeggen dat het gemaakt is door mensen die in hun omgang met elkaar bepalen wat de betekenis ervan is. Dit impliceert dat **machtsverhoudingen** veranderen als de betekenis ervan in de hoofden van de mensen verandert. Om dat proces te begrijpen moet worden onderzocht hoe opvattingen over machtsverhoudingen tot stand komen, welke informatie daarbij een rol speelt. Zo onderzochten constructivisten bijvoorbeeld hoe verschillende staten hun binnenlandse en buitenlandse economie steeds meer volgens dezelfde ideeën op eenzelfde wijze inrichtten; hoe bepaalde normen geïnternationaliseerd en *geinstitutionaliseerd* werden en hoe die normen de opvattingen van de actoren beïnvloedden over wat legitiem handelen is en wat niet.

8.2.5 Politiek psychologische theorieën

Contacten tussen staten verlopen via mensen die individueel of in groepen vormgeven aan de **verhoudingen** tussen staten. Volgens politiek psychologische theorieën hangen die verhoudingen zeer nauw samen met de psyche van betrokkenen: staatshoofden, regeringsleiders, ministers van buitenlandse zaken, ministers van defensie, diplomaten, militaire kopstukken en andere mensen die in naam van een staat optreden in internationale aangelegenheden. Hun karakter, hun capaciteiten, hun attitudes, hun kennis, hun misvattingen, et cetera zijn in grote mate bepalend voor de internationale **machtsverhoudingen**.

8.3 Factoren die de machtsverhoudingen tussen staten bepalen (2)

De machtsverhoudingen tussen staten kunnen op heel verschillende manieren beschreven worden (zie 8.2). **Macht** is een relationeel begrip, het komt tot uiting in een relatie tussen twee of meer actoren. Macht verwijst naar het vermogen om iets te doen, en is dus niet altijd zichtbaar. Er bestaat dan ook weinig overeenstemming over de vraag hoe macht gemeten kan worden. Macht is bovendien geen eendimensionaal begrip; een land kan bijvoorbeeld economisch zeer machtig zijn en militair bijna niets te zeggen hebben. Toch zijn er wel verschillende pogingen ondernomen om machtsverhoudingen in kaart te brengen of zelfs te meten. Hieronder staan er drie.

- De besluitvormingsmethode inventariseert van belangrijke besluitvormingsprocessen het verloop, de inbreng van verschillende actoren en wie van hen zijn zin krijgt. Een staat heeft volgens deze methode van onderzoek macht als zijn inbreng gerealiseerd wordt.
- De positiemethode bestaat uit het in kaart brengen van netwerken en de posities die een land in verschillende internationale organisaties heeft. Mag een land meepraten in de G20 en welk land vult de belangrijke posities binnen bijvoorbeeld IMF, VN en de EU? Wetenschappers die onderzoek doen met deze methode kijken ook naar netwerken: wie gaat met wie om in de internationale politiek?

- Een derde methode bestaat uit het inventariseren van machtsbronnen en machtsmiddelen waarover staten beschikken¹¹. Het gaat daarbij om de stand van de economische ontwikkeling, de infrastructuur, de grootte van het landoppervlak, de geografische ligging, kenmerken van de bevolking, politieke organisatie, omvang en uitrusting van het leger, de relaties met andere landen, etc.

Een belangrijke notie met betrekking tot **macht** wordt uitgedrukt in de 'law of anticipated reactions'¹² die een kritiek vormt op de besluitvormingsmethode. De besluitvormingsmethode geeft alleen maar zicht op de werking van macht als deze daadwerkelijk aangewend wordt. **Macht** is echter een vermogen en werkt ook op een minder zichtbare wijze. Landen zullen hun gedrag immers mede bepalen op grond van wat zij verwachten van de meer machtige landen. Deze krachtige werking van macht is moeilijk waarneembaar vanwege de vanzelfsprekendheid van de status quo.

8.4 Machteloosheid van ontwikkelingslanden (3)

Ontwikkelingslanden vallen op vanwege hun relatieve machteloosheid op het wereldtoneel. Hoewel er grote verschillen bestaan tussen ontwikkelingslanden, worden veel ontwikkelingslanden gekenmerkt door:

- een gebrekkig en/of corrupt bestuur
- een laag nationaal inkomen
- een slechte aansluiting van hun economie op de wereldmarkt
- een eenzijdige economie die meestal gebaseerd is op de export van grondstoffen of laagwaardige productie
- grote machtsverschillen
- etnische diversiteit
- grote inkomensverschillen.

Deze en andere interne en externe factoren hebben hun uitwerking op de zwakke internationale **machts**positie van ontwikkelingslanden. Bij veel internationale overlegsituaties worden ze niet uitgenodigd of zijn de kosten om goed voorbereid en gedurende langere tijd een zinnige inbreng te kunnen hebben te hoog. Ontwikkelingslanden hebben gebrek aan hoog opgeleide mensen die toegang hebben tot belangrijke informatie en tot belangrijke netwerken.

De welvaart en **macht** is ongelijk verdeeld tussen rijke landen en ontwikkelingslanden, maar ook binnen de ontwikkelingslanden bestaat grote **ongelijkheid**. De rijkdom is vaak geconcentreerd in handen van een kleine geprivilegieerde economische en politieke elite. Ook zijn er vaak grote verschillen in inkomen tussen regio's of tussen etnische groepen in een ontwikkelingsland. Daarnaast zijn de verschillen tussen mannen en vrouwen groot, bijvoorbeeld op het gebied van inkomen, onderwijs en gezondheid.

De grote inkomensverschillen tussen de economische elite en de grote groep armen wordt door afhankelijkheidstheorieën (zie 8.5) gezien als een effect van de kapitalistische verhoudingen: de elite in het ontwikkelingsland heeft zijn positie te danken aan de ongelijke ruil met de rijke westerse landen, en heeft er dus baat bij die afhankelijkheidsverhouding in stand te houden.

De evolutionistische theorieën (zie 8.5) zien de grote verschillen tussen arm en rijk binnen ontwikkelingslanden als een kenmerk van een fase in de ontwikkeling. Deze verschillen zullen verdwijnen als de traditionele economie getransformeerd is in een moderne markteconomie. Als de economische ontwikkeling van een land ver genoeg gevorderd is, zal dit tot een minder ongelijke inkomensverdeling leiden¹³.

8.5 De economische (onder)ontwikkeling van staten met behulp van theorieën verklaren (3)

Er zijn twee groepen theorieën die een verklaring geven voor de verschillen in ontwikkeling tussen rijke landen enerzijds en ontwikkelingslanden anderzijds: evolutionistische theorieën en afhankelijkheidstheorieën.

Volgens evolutionistische theorieën ontwikkelen staten zich volgens een patroon van geleidelijkheid. Arme staten moeten nog een ontwikkelingsweg gaan die door de rijke staten al is afgelegd, zij moeten nog *moderniseren*. Onderontwikkeling is "een fase achterlopen" in vergelijking met de ontwikkelde staten. Tradities maken economische groei lastiger omdat marktwerking en handel geen kans krijgen binnen traditionele economische en sociale verhoudingen. Door deze en andere interne factoren (o.a. bestuur, opleiding, infrastructuur) te moderniseren kan de economie volwassen worden en wordt

¹¹ Tromp (2002), p.224

¹² Eijk (2001), p.74 en p.82

¹³ Kegley & Wittkopf (1997), p. 120-121

massaconsumptie mogelijk. Evolutionistische theorieën sluiten vaak aan bij de liberale theorieën over het gedrag van staten.

Afhankelijkheidstheorieën verklaren onderontwikkeling uit scheve **machtsverhoudingen**. Rijkdom is mogelijk door de armoede van anderen. Sommige theorieën beschrijven afhankelijkheden tussen staten en wijzen daarbij bijvoorbeeld op de naweën van koloniale verhoudingen of de voordelen die geïndustrialiseerde staten hebben bij bijvoorbeeld een lucratieve ruilvoet en protectionistische maatregelen ter bescherming van hun binnenlandse markt. Andere afhankelijkheidstheorieën hechten minder waarde aan staten als actoren en beschrijven onderontwikkeling als verschijnsel van een wereldomvattend sociaal systeem waarin politiek en economisch handelen met elkaar verweven zijn ten gunste van een bovenstatelijk proces van kapitaalaccumulatie. Afhankelijkheidstheorieën borduren vaak voort op marxistische theorieën over het gedrag van staten.

Subdomein C2: Internationale samenwerking en internationale conflicten

9. De kandidaat kan vormen van internationale samenwerking en conflicten herkennen en vergelijken.

9.1 Vormen van internationale samenwerking (2)

Grensoverschrijdende **samenwerking** vind je onder meer tussen individuele burgers, wetenschappelijke instituten, bedrijven, gemeenten, provincies en staten. **Samenwerking** komt tot stand omdat het wederzijds voordeel oplevert of omdat problemen adequater aangepakt kunnen worden. Staten zijn via al deze *bindingen* sterk met elkaar verbonden.

Staten werken op verschillende manieren samen: bilateraal, multilateraal, intergouvernamenteel en supranationaal. **Samenwerking** tussen staten wordt echter belemmerd door gebrek aan wederzijds vertrouwen en het dilemma van collectieve actie. Ook bestaat er wel weerstand bij politieke elites die het moeilijk vinden om macht uit handen te geven¹⁴.

Enkele belangrijke internationale *politieke instituties* zijn de VN, het IMF, de Wereldbank, de Wereldhandelsorganisatie en de EU. De VN is een intergouvernamentele multilaterale organisatie waarin bijna alle landen van de wereld samenwerken op het gebied van het internationale recht, mondiale veiligheid, het bevorderen van mensenrechten, de ontwikkeling van de wereldeconomie en het onderzoek naar maatschappelijke en culturele ontwikkelingen. De macht van de VN is niet groot, omdat lidstaten niet verplicht zijn te doen wat de VN zegt, de resoluties van de Algemene Vergadering van de VN zijn bijvoorbeeld niet bindend. Toch zijn er wel kanttekeningen te maken bij die constatering. Via de VN worden ideeën verspreid en via de organisaties van de VN wordt veel geld besteed, op die manier kan de VN invloed uitoefenen op mondiale ontwikkelingen. De meeste **macht** kan de VN uitoefenen door besluiten van de Veiligheidsraad. Zij heeft het recht om de externe soevereiniteit van staten aan te tasten, zij kan bindende sancties opleggen en zelfs besluiten tot het inzetten van militaire geweldsmiddelen door (samenwerkende) lidstaten. In principe is de Veiligheidsraad dus een zeer machtig orgaan, maar de grote belangentegenstellingen van haar leden maken dat besluitvorming vaak moeilijk of helemaal niet tot stand komt.

De Wereldbank en het IMF oefenen **macht** uit door het al dan niet beschikbaar stellen van financiële middelen aan landen die dat nodig hebben en door daar vergaande eisen aan te verbinden.

In de Wereldhandelsorganisatie (WTO) maken staten afspraken over regels die gelden bij internationale handel. Zij ziet ook toe op de naleving daarvan. Haar regels gelden voor het overgrote deel van de wereldhandel. De taken van de WTO zijn bevordering van internationale handel, beslechting van handelsconflicten en opheffing van handelsbarrières.

De EU is een organisatie waarin 27 Europese staten samenwerken, voornamelijk op economisch terrein, maar ook op andere beleidsterreinen. Bewoners van de 27 lidstaten kiezen het Europees Parlement.

Machtige organen binnen de EU zijn de Europese Commissie en de Europese Raad. De besluitvormingsprocedures hebben, afhankelijk van het onderwerp, een deels intergouvernamenteel en deels supranationaal karakter.

9.2 Vormen van internationale conflicten en conflictoplossingen (3)

Internationale **conflicten** kunnen ontstaan om allerlei redenen; bijvoorbeeld etnische, religieuze, ideologische, territoriale, politieke, economische of ecologische. Vaak krijgen conflicten (van de partijen in het conflict en van de buitenwereld) een stempel zoals etnisch of religieus, terwijl er primair (ook) andere oorzaken (zoals politieke of economische) aan ten grondslag liggen. In de laatste decennia zijn veel meer intrastatelijke dan interstatelijke gewelddadige **conflicten** uitgebroken. In veel van die

¹⁴ Eijk (2001), p.58

intrastatelijke conflicten erkent ten minste één van de partijen de overheid niet of is er geen functionerende overheid die het geweldsmonopolie kan handhaven. Deze intrastatelijke conflicten beperken zich als gevolg van *globalisering* niet tot het nationale toneel en hebben vaak een uitermate internationaal karakter. Oppositie- en rebellenbewegingen zijn vaak afhankelijk van het buitenland voor financiële steun, wapens en veilige schuilplaatsen. Door de *globalisering* wordt het steeds makkelijker via een internationaal netwerk te opereren. Deze conflicten hebben door de toegenomen internationale interdependentie ook gevolgen voor de rest van de wereld, denk bijvoorbeeld aan migratiestromen of de dreiging van terrorisme. Dat leidt er soms toe dat andere staten of 'de internationale gemeenschap' in dergelijke conflicten interveniëren.

Het gebruik van geweld in intrastatelijke en interstatelijke conflicten kan leiden tot interventies door de 'internationale gemeenschap' (zie ook 9.1). Voor het zover is worden door internationale organisaties meestal eerst andere middelen ingezet: onderhandelingen, het sturen van waarnemers, bemiddelen, economische sancties, morele druk, etc.

De meeste conflicten tussen staten hebben echter geen gewelddadig karakter. Conflicten over bijvoorbeeld handel, grenzen of het beleid van internationale organisaties worden meestal opgelost door overleg en onderhandelingen. Om de eigen belangen te behartigen wordt, naast het voeren van overleg, gebruik gemaakt van andere middelen waaronder het uitoefenen van diplomatieke druk of soms een handelsboycot. In laatste instantie kan een zaak worden voorgelegd aan een internationale rechtbank, zoals het Europese Hof van Justitie of het Internationaal Gerechtshof.

9.3 Veiligheidsdilemma van nationale staten (3)

Het veiligheidsdilemma van nationale staten is vooral geformuleerd door aanhangers van de realistische theorie en houdt het volgende in. In een anarchistische wereld waarin niemand te vertrouwen is, moet iedere staat voor zijn eigen veiligheid zorgen. Dat betekent dat een staat zichzelf moet kunnen verdedigen en dat doet door zich te bewapenen. Buurstaten ervaren dat als een bedreiging en gaan zich ook bewapenen waardoor bij anderen de onveiligheidsgevoelens toenemen zodat zij op hun beurt weer een nog grotere bewapeningsinspanning gaan leveren. Op het eind van een bewapeningsronde is het gevoel van veiligheid niet toegenomen, integendeel, het streven naar veiligheid leidt op deze wijze tot een toename van onveiligheidsgevoelens. Handelingen die voor afzonderlijke actoren rationeel zijn kunnen dus toch ongewenste uitwerkingen hebben. Dat probleem wordt ook duidelijk weergegeven in het prisoners dilemma.

Dat dilemma zou kunnen worden opgelost door overleg en onderhandelingen, maar staten kunnen daar alleen uitkomen als ze elkaar voldoende vertrouwen. Als er veel actoren betrokken zijn, wat in het internationale statensysteem bijna per definitie het geval is, speelt daarnaast het probleem van de collectieve actie, ook wel het free riders probleem genoemd. Voor iedere deelnemer is het rationeel om de inspanningen die nodig zijn voor het realiseren van collectieve goederen, zoals internationale veiligheid, te laten verrichten door anderen. Denk bijvoorbeeld aan het optreden tegen een potentiële agressor.

9.4 De betekenis en relatieve rol van het internationale recht (2)

Het internationaal recht is gebaseerd op soevereiniteit van staten. Uitgangspunt van het internationaal recht is dat staten zelf moeten instemmen met de regels die hen binden. Het handhaven van die regels is in het internationaal recht minder gemakkelijk dan binnen een staat, maar dat wil niet zeggen dat de internationale regels geen betekenis hebben. Het besluit om lid te worden van het Internationaal Strafhof of om de rechtsmacht van het Internationaal Gerechtshof te aanvaarden wordt door staten niet zomaar genomen en heeft ook effecten voor die staten. Door de toename van het aantal internationale afspraken op een steeds groter aantal terreinen wordt het statensysteem meer gereguleerd. Het internationaal recht leidt dan ook tot beperkingen van de soevereiniteit van staten:

- Met de opkomst van de rechten van de mens en de ontwikkeling van het internationaal strafrecht heeft ook het individu een rol gekregen in het internationaal recht. Een individu kan zich beroepen op internationaal recht (bijvoorbeeld het EVRM) en kan worden aangeklaagd op basis van het internationaal strafrecht.
- Internationale organisaties nemen steeds meer wetgevende en regulerende taken van staten over of krijgen zelfstandig nieuwe taken op dat terrein. Afgezien van de Europese Unie, is de Verenigde Naties het meest voor de hand liggende voorbeeld. De VN is nog steeds zeer terughoudend in het zich bemoeien met zaken die zich binnen de staten afspelen, maar het non-interventiebeginsel heeft zijn onaantastbaarheid verloren. De VN-Veiligheidsraad staat soms gebruik van geweld tegen een land toe om humanitaire redenen. Daarnaast kan de

Veiligheidsraad problemen als een burgeroorlog of een vluchtelingenstroom tegenwoordig beschouwen als een bedreiging van de internationale vrede en veiligheid, wat ingrijpen in een land mogelijk maakt.

- Rechtsgeschillen tussen staten worden door het Internationaal Gerechtshof of het Europese Hof van Justitie beslecht.

Subdomein C3: De positie van Nederland in het internationale krachtenveld

10 De kandidaat kan de positie van Nederland in het internationale krachtenveld analyseren, het Nederlands buitenlandbeleid beschrijven en een standpunt verwoorden over dit buitenlandbeleid.

10.1 De deelname van Nederland aan vormen van internationale samenwerking (1)

Internationale **samenwerking** komt tot stand tussen overheden op verschillende bestuurlijke niveaus, bedrijven en ngo's. Nederland is, mede vanwege haar grote handelsbelangen, van oudsher sterk op het buitenland georiënteerd. Internationale samenwerking dient echter verschillende doelen en dat is zichtbaar in het grote aantal verdragen en organisaties waar Nederland aan deelneemt.

10.1.1 NAVO (2)

Een belangrijke drijfveer voor het regelen van relaties in internationale verdragen en organisaties is de wil om oorlog te voorkomen en de nationale veiligheid te verzekeren. Om die reden is Nederland ook lid van de NAVO. De besluitvorming binnen de NAVO geschiedt op basis van unanimitéit, de NAVO is dan ook een intergouvernementele organisatie. De belangrijkste afspraak van de NAVO is dat de bondgenoten zullen ingrijpen als een van de deelnemende landen bedreigd wordt. De NAVO bereikte aldus veiligheid voor de lidstaten door het afschrikken van eventuele vijanden waarbij tot 1989 vrijwel alleen maar gedacht werd aan de landen van het Warschaupact. Na de beëindiging van de Koude Oorlog is een moeizaam proces gestart om doelstellingen en organisatie van de NAVO te herzien. Nieuwe leden, waaronder voormalige Warschaupactlanden, zijn toegetreden. Aan de oude taak van de collectieve verdediging van het bondgenootschappelijk grondgebied zijn rond de eeuwwisseling nieuwe taken toegevoegd. De NAVO beperkt zich niet meer tot de eigen regio maar zet zich ook buiten de verdragsgrenzen in. Ze wil stabiliteit en veiligheid bevorderen en verklaart zich bereid om bij te dragen aan conflictpreventie en crisisbeheersing als belangen van de NAVO-leden in het geding zijn. Daarbij kunnen afstemmingsproblemen ontstaan met de VN-Veiligheidsraad.

Een speciaal probleem vormt de verhouding van de NAVO met de EU. De EU heeft geen eigen leger en wordt wel steeds belangrijker als politieke actor op het wereldtoneel. De EU staat zonder eigen leger echter niet sterk in onderhandelingssituaties.

Militaire bevoegdheden zijn binnen de EU een nationale zaak. De lidstaten kunnen civiele en militaire middelen ter beschikking stellen van de EU voor gemeenschappelijke veiligheids- en defensie-operaties. Als een groep lidstaten daartoe bereid en in staat is, kan zij ontwapeningsoperaties en humanitaire en reddingsmissies uitvoeren, militaire adviezen geven en vredehandhavingstaken op zich nemen. Maar een lidstaat kan niet worden gedwongen aan zulke activiteiten deel te nemen.

21 landen van de EU zijn tevens lid van de NAVO en hebben er belang bij dat hun militaire middelen door NAVO en EU consistent ingezet worden. Het zoeken naar een geschikte organisatie van de samenwerking tussen NAVO en EU verloopt niet eenvoudig. Dat komt niet alleen doordat niet alle EU-landen lid zijn van de NAVO, maar ook doordat sommige Europese landen zeer veel belang hechten aan de transatlantische relatie, terwijl andere landen meer continentaal gericht zijn en voor Europa een onafhankelijke rol, los van de Verenigde Staten, opeisen.

10.1.2 De Europese Unie (2)

De Europese samenwerking is tot stand gekomen met het doel oorlog te voorkomen en economische voorspoed te brengen. De EU heeft inderdaad bijgedragen aan de economische welvaart en de sterke positie van Europa in de wereldeconomie. Het ontwikkelen van samenwerking blijkt een moeizaam proces omdat samenwerking vaak ten koste gaat van de eigen nationale soevereiniteit. Europese integratie gaat gepaard met **machtsoverdracht** van nationale overheden aan Europese organen waardoor ook de Nederlandse overheid steeds minder zaken in volledige zelfstandigheid kan regelen en beslissen.

De Europese Unie kent nu besluitvormingsprocedures waarin iedere actor de gelegenheid heeft om de eigen belangen voor het voetlicht te brengen en waarin geprobeerd wordt om de kans op beslissingen die

niet door de achterban gesteund worden, te minimaliseren. Verdergaande politieke integratie is een complex proces. Angst voor verlies van autonomie in een Europa waarin nog vele grote verschillen bestaan, heeft als gevolg dat het nationale eigenbelang opnieuw geformuleerd wordt.

De belangrijkste EU-instellingen (1)

De belangrijkste Europese *politieke instituties* zijn de Raad van de Europese Unie, het Europees Parlement en de Europese Commissie. Het Europees Hof van Justitie is de rechtsprekende instantie van de EU.

De Raad van de Europese Unie is het belangrijkste besluitvormende orgaan van de Europese Unie. Zij bestaat uit ministers van de Europese lidstaten. Welke ministers dat zijn hangt af van het onderwerp dat op de agenda staat. Minstens vier keer per jaar komen de presidenten of de eerste ministers bijeen. In deze samenstelling heet de vergadering de Europese Raad. Zij behandelt algemene onderwerpen of onderwerpen waar de lagere organen niet uit kwamen. Over een aantal onderwerpen vindt in de Europese Raad besluitvorming (intergouvernementeel) plaats. Bij veel onderwerpen is de procedure anders en speelt de Raad een belangrijke rol als medebeslisser naast het Europees Parlement (supranationaal).

De leden van het Europees Parlement worden om de vijf jaar rechtstreeks gekozen door de inwoners van de lidstaten. De inwoners van een lidstaat stemmen op leden uit hun eigen land. Elk land heeft, afhankelijk van de grootte, een bepaald aantal zetels. Het Europees parlement heeft drie hoofdtaken¹⁵.

1. Europese wetgeving vaststellen – op veel beleidsterreinen gezamenlijk met de Raad.
2. Democratische controle uitoefenen op de andere Europese instellingen en in het bijzonder op de Commissie. Het keurt de benoeming van de leden van de Commissie goed of wijst deze af en is bevoegd om via een motie van wantrouwen de Commissie tot aftreden te dwingen.
3. De begrotingsautoriteit. Het Parlement deelt met de Raad de begrotingsbevoegdheid en kan derhalve de uitgaven van de EU beïnvloeden. Tot besluit van de begrotingsprocedure keurt het Parlement de begroting in haar totaliteit goed of verwerpt deze.

De Europese Commissie bestaat uit 27 leden, één uit elke lidstaat. De Europese Commissie heeft als taak de belangen van de EU als geheel te vertegenwoordigen en te behartigen. Zij vormt het dagelijks bestuur. Zij is onafhankelijk van de nationale regeringen en doet voorstellen voor nieuwe Europese wetgeving die ze indient bij het Europees Parlement en de Raad. Zij is daarnaast ook verantwoordelijk voor de uitvoering van de beslissingen van het Parlement en de Raad.

Het Europees Hof van Justitie is de rechtsprekende instantie van de Europese Unie en ziet in **samenwerking** met de rechterlijke instanties van de lidstaten toe op de uniforme toepassing en uitlegging van het recht van de Unie.

10.2 Hoofdpijnen van het buitenlandbeleid (4)

Nederland heeft zich in zijn grondwet verplicht om de ontwikkeling van de internationale rechtsorde te bevorderen. Dat komt deels voort uit idealistische motieven, maar Nederland heeft er ook belang bij omdat de **macht**spositie van Nederland niet groot is en omdat Nederland veel handel drijft met het buitenland. Nederland is een grote investeerder in het buitenland en omgekeerd investeren ook veel buitenlanders in Nederland. Bijna de helft van het Nederlands BNP wordt verdiend met die export, een groot deel daarvan bestaat uit doorverkoop van in het buitenland gekochte goederen. De Nederlandse economie is dus in hoge mate ingesteld op relaties met het buitenland en daarom heeft Nederland een groot belang bij duidelijkheid, zekerheid en betrouwbaarheid in de internationale betrekkingen. Om niet overgeleverd te zijn aan de willekeur van grootmachten heeft Nederland behoefte aan regels in het internationale verkeer die voor iedereen gelden. Die regels kunnen voordelig of nadelig uitpakken. Het is daarom zaak bij het opstellen van de regels aanwezig te zijn.

De oriëntatie van het buitenlandbeleid was decennialang Atlantisch, Europees en multilateraal. De laatste jaren kan die oriëntatie niet altijd rekenen op een brede steun in de samenleving en in de Tweede Kamer. Er is bijvoorbeeld kritiek op risicovolle operaties buiten het NAVO-gebied, en verdergaande Europese integratie wordt niet altijd in het voordeel van Nederland gezien.

¹⁵ http://europa.eu/institutions/inst/parliament/index_nl.htm

10.2.1 Investeren in buitenlandbeleid (1)

Nederland investeert relatief veel in haar buitenlandbeleid¹⁶, ze draagt bij aan internationale organisaties, is een van de weinige landen die minstens 0,7 procent van haar BNP besteedt aan ontwikkelingssamenwerking en draagt relatief veel bij aan internationale militaire interventies. De nadruk ligt bij militaire interventies op crisisbeheersing, vredesmissies en wederopbouw maar Nederland doet ook mee bij de inzet in het hoge geweldsspectrum.

Op deze wijze was Nederland tot nu toe als klein land toch aanwezig op het wereldtoneel en kon zij regelmatig meepraten. Nederland benadrukt in haar buitenlandbeleid regelmatig het belang van de mensenrechten en democratische waarden zoals politieke en economische zelfbeschikking. Het bevorderen van ideële waarden is in lijn met de verplichting die Nederland zichzelf in haar grondwet heeft opgelegd. Het Nederlandse buitenlandbeleid wordt vaak gekenschetst als dat van koopmannen en dominees. De dominee wordt gehoord dankzij de goeddraaiende Nederlandse economie, het werk van koopmannen. Omgekeerd heeft de koopman baat bij de boodschap van de dominee: rechtvaardige internationale verhoudingen geven rust en dat is ook goed voor de handel.

10.2.2 Ontwikkelingssamenwerking (2)

Ontwikkelingssamenwerking heeft in Nederland een lange traditie waarin de door de overheid geregelde hulp teruggaat tot 1949. Humanitaire motieven hebben altijd een rol gespeeld. De afweging hoeveel hulp mogelijk is zonder het eigenbelang al te zeer te schaden, leidt soms tot maatregelen die elkaar tegenwerken. Zo stimuleert Nederland in ontwikkelingslanden de economische activiteiten die gericht zijn op deelname aan de wereldmarkt en houdt ze tegelijkertijd die producten buiten de deur door een importbelasting op die producten in stand te houden. Doel van die importheffing is het beschermen van de eigen economie, wat vaak ook gebeurt met subsidies aan eigen producenten die producten maken die in arme landen goedkoper geproduceerd worden.

Het conflict met eigenbelang treedt niet op zodra ontwikkelingssamenwerking een win-win situatie oplevert. Ontwikkelingssamenwerking kan worden ingezet om politieke doelen te bereiken en met ontwikkelingssamenwerking kan een economische belang van Nederland gediend zijn. Giften in natura zijn soms een goede manier om productieoverschotten kwijt te raken zonder de eigen markt te verstoren; gebonden hulp kan een omweg zijn om met belastinggeld de eigen industrie te stimuleren; het geven van hulp kan van belang zijn voor het creëren van toekomstige afzetmarkten; het veiligstellen van toevoer van fossiele brandstoffen en grondstoffen voor eigen nationale industrie is daar als motief bijgekomen vanwege de schaarste door wereldwijde productiegroei.

Ontwikkelingssamenwerking wordt ook gezien als een middel om de internationale migratiestromen van de arme naar de rijke landen tegen te gaan.

Ontwikkelingssamenwerking is wereldwijd een 'bedrijfstak' geworden waarin zeer veel organisaties met elkaar concurreren om de gunst van de gulle gever. Bij grote rampen kijkt de hele gemeenschap van de 'global village' via de media mee. Vanwege de enorme bedragen en het grote aantal organisaties gaan er dingen mis en wordt er steeds kritischer gekeken naar de kwaliteit en het effect van de hulpverlening. Zo blijkt dat hulp gelden niet altijd op de plaats terechtkomen waarvoor ze bedoeld zijn, er blijft geld aan de strijkstok hangen en sommige corrupte regimes kunnen blijven voortbestaan dankzij ontwikkelingsgeld. De rol van IMF en Wereldbank staat ook ter discussie. De voorwaarden die zij aan hun steun verbinden zijn gericht op het inpassen van de nationale economie in de wereldmarkt en gaan op de korte termijn vaak ten koste van de armsten.

Ontwikkeling is maar in zeer beperkte mate afhankelijk van ontwikkelingshulp. Dat geldt in financiële zin: buitenlandse investeringen en geld dat migranten naar huis terugzenden, zijn voor de meeste ontwikkelingslanden grotere geldstromen dan hulp.

10.2.3 Opvattingen van politieke partijen over ontwikkelingssamenwerking (2)

Alle partijen vinden dat mondiale problemen rond armoede, veiligheid en klimaat direct in verband staan met het Nederlands belang. Oplossing voor die problemen moeten worden gezocht binnen het multilaterale bestel en door middel van internationale samenwerking. De PVV en de VVD willen fors bezuinigen op ontwikkelingssamenwerking, het CDA wil 0,7% van het BNP uitgeven aan ontwikkelingssamenwerking (de internationale norm), de andere partijen willen vasthouden aan 0,8% van het BNP. In het regeerakkoord van het kabinet Rutte leggen CDA en VVD de nadruk op het bevorderen van de zelfredzaamheid van ontwikkelingslanden ('van hulp naar investeren') en het vergroten van de mogelijkheden voor het Nederlandse bedrijfsleven binnen het budget voor ontwikkelingssamenwerking.

¹⁶ Rood (2010), p. 8-9

In concrete standpunten van partijen over ontwikkelingsbeleid zijn elementen te herkennen van de politieke stroming waartoe zij behoren. De gedachte dat bestrijding van armoede een morele plicht is komt naar voren in de christelijke naastenliefde gedachte van de confessionele stroming en in de ideeën over solidariteit van de socialistische *ideologie*. Uitgangspunt bij beide is dat naastenliefde of solidariteit niet ophoudt bij de nationale grenzen, maar grensoverstijgend is.

Volgens de liberale ideologie zijn ontwikkelingslanden gebaat bij een marktgerichte benadering. Ontwikkelingssamenwerking moet dan ook de oriëntatie op de markt stimuleren: vrije prijsvorming, particulier initiatief, doorbreking van overheidsmonopolies etc.

Subdomein C4: Veranderingen in de mondiale machtsverhoudingen

11 De kandidaat kan aangeven welke veranderingen er optreden en opgetreden zijn in de mondiale machtsverhoudingen en wat de rol van internationale organisaties daarin is en was. Tevens kan hij de gevolgen ervan aangeven voor de macht en invloed van de nationale staten.

11.1 Veranderingen binnen de mondiale machtsverhoudingen

11.1.1 Opkomende staten (1)

Mondiale **machtsverhoudingen** verschuiven. Opkomende economieën waaronder de BRIC-landen (Brazilië, Rusland, India en China) worden belangrijker en dat gaat ten koste van de machtspositie van de VS en Europa. Deze verschuiving gaat bijvoorbeeld gepaard met een roep om een andere samenstelling van de Veiligheidsraad. De huidige samenstelling weerspiegelt nog steeds de politieke verhoudingen van 1945.

11.1.2 Fragiele staten (3)

Een fragiele (of falende) staat¹⁷:

- is vaak niet bij machte (grote delen van) zijn grondgebied te beheersen, noch de veiligheid van zijn burgers te garanderen, omdat hij zijn monopolie op het gebruik van geweld verloren heeft.
- is niet langer in staat is de interne rechtsorde te handhaven;
- kan zijn bevolking geen openbare diensten meer kan leveren noch de voorwaarden daartoe kan scheppen.

Het feitelijke verlies van het geweldsmonopolie is het meest fundamentele kenmerk van de fragiele staat. De beide andere elementen zijn neveneffecten. Staten zijn zwak door een combinatie van interne en externe factoren. Het gaat vaak om postkoloniale staten, waar *politieke instituties* en grenzen door westerse landen geïntroduceerd zijn en die dus van bovenaf zijn opgelegd. Veelal is er geen scheiding van machten. Er is geen onafhankelijke rechter, machthebbers misbruiken hun macht en burgers kunnen zich daar niet tegen verweren. Veel zwakke staten werden tijdens de Koude oorlog overeind gehouden door haast onvoorwaardelijke sponsoring door zowel Oost als West. Zonder deze sponsoring na het einde van de Koude Oorlog konden deze staten het geweldsmonopolie niet handhaven. Toenemende contacten over de grenzen maken staten gevoeliger voor de effecten van negatieve ontwikkelingen in buurstaten, zoals instabiliteit, gewapende conflicten, natuurrampen en economische tegenslag. De hieruit resulterende onveiligheid, handelsbelemmeringen, vluchtelingenstromen, beschikbaarheid van kleine wapens en verplaatsingen van strijders leggen een druk op het functioneren van buurstaten, die als gevolg daarvan kunnen gaan falen. Buitenlandse actoren kunnen belang hebben bij het laten voortbestaan van een situatie waarin een staat faalt¹⁸.

Als gevolg van *globalisering* moeten staten zich, om economisch te kunnen groeien, aansluiten bij de wereldhandel en het kapitaalverkeer. De handel is vaak eenzijdig en brengt zwakke staten weinig voordeel. Juist een zwakke staat, die weinig capaciteit heeft om de invloed van buiten te verzachten, wordt hierdoor verder ondergraven. Als gevolg van *globalisering* kunnen fragiele staten een bedreiging vormen voor de veiligheid buiten de eigen regio. Bijvoorbeeld als toevluchtsoord voor criminele organisaties, uitvalsbasis voor terroristische netwerken of als bron van internationale vluchtelingenstromen.

¹⁷ Adviesraad Internationale Vraagstukken, 2004: p.92

¹⁸ Adviesraad Internationale Vraagstukken, 2004: p.25-29

De term fragiele staten begon zijn opmars in de jaren '90, kort na de val van de Berlijnse Muur¹⁹ en is niet onomstreden. Vanuit een constructivistische benadering wordt het gebruik van deze term gezien als een vorm van machtsuitoefening. Door de term fragiele of falende staat te gebruiken wordt (militaire) interventie in een ander land immers legitiem, nu het non-interventiebeginsel zijn onaantastbaarheid heeft verloren.

11.1.2 Nieuwe spelers (3)

Wereldpolitiek wordt in deze tijd van **globalisering** niet meer alleen door staten bepaald. Er zijn andere spelers bij gekomen die belangrijke invloed uitoefenen, zoals multinationale bedrijven, internationale niet-gouvernementele organisaties en intergouvernementele organisaties²⁰.

De **macht** van verschillende niet-statelijke organisaties is dikwijls vele malen groter dan die van staten²¹. Zo beschikt een aantal multinationale industriële ondernemingen over veel grotere inkomsten dan het bruto nationaal product van vele landen. Regeringen kunnen met wetgeving vrijwel geen greep krijgen op multinationale bedrijven omdat de laatste hun productie verplaatsen naar die landen waar de wettelijke eisen die gesteld worden aan veiligheid, gezondheid, milieu en dergelijke het minst nadelig zijn voor het realiseren van de bedrijfsdoelen. Multinationale bedrijven slagen er vaak in hun belangen te realiseren zonder dat ze hun **macht** zichtbaar hoeven uit te spelen. Landen hebben namelijk belang bij de aanwezigheid van grote bedrijven vanwege de werkgelegenheid, de bijdrage aan een goed draaiende economie en de daarmee samenhangende belastinginkomsten. Landen zullen daarom hun best doen om bedrijven binnen hun grenzen te houden of te krijgen. Vanwege de concurrentie met andere landen, die ook graag diezelfde bedrijven binnen hun grenzen halen, richten landen door middel van wetgeving het vestigingsklimaat zodanig in het dat het voor bedrijven aantrekkelijk is. De concurrentie tussen verschillende landen werkt zo in het voordeel van die bedrijven.

11.2 Culturele gevolgen van het proces van globalisering en internationalisering (3)

Het einde van de Koude Oorlog hield in dat de twee vijandige kampen waarin de wereld ingedeeld was, verdwenen. In combinatie met de revolutionaire ontwikkelingen in de communicatietechnologie leek de wereld vervolgens in hoog tempo af te stevenen op een wereldwijde hegemonie van de westerse **cultuur**. De liberale markteconomie breidde zich uit en veel landen ontwikkelden zich in de richting van een politieke democratie. Door deze *globaliserings*processen penetreerden westerse producten, en daarmee westerse ambities en denkbeelden, in andere culturen. Veel niet-westerlingen namen elementen van de westerse **cultuur** over maar met deze ontwikkeling groeide ook verzet tegen dit waarden- en normenstelsel waarin geld, consumeren en individueel vermaak hoger gewaardeerd werden dan bijvoorbeeld plicht, gemeenschapszin en vroomheid. Westerlingen werden in de niet-westerse wereld in toenemende mate gestereotypeerd als onverantwoord individualistisch, arrogant en seksueel verdorven en het kapitalisme werd gezien als een immoreel uitbuitingssysteem. Waar tijdens de Koude Oorlog twee economische en politiek-ideologische systemen tegenover elkaar stonden, lijkt er nu sprake van een heel andere ideologische tegenstelling, tussen traditie en *moderniteit*²².

Bij deze en andere culturele tegenstellingen beroepen beide 'kampen' zich soms op universele waarden die voor alle wereldburgers zouden gelden. Volgens tegenstanders van dit cultureel universalisme moeten andere culturen worden bekeken zonder ze te beoordelen naar de normen van de eigen cultuur, maar als een uniek fenomeen. Volgens dit cultuurrelativisme moeten we gedrag proberen te begrijpen binnen (de ontwikkeling van) een andere cultuur en zeker niet veroordelen: waarden en normen van de eigen cultuur zijn 'relatief' en mogen geen standaard zijn voor een waardering van andere (sub) culturen. Met een beroep op universele waarden pleiten burgers en overheden van westerse landen bijvoorbeeld voor de vrijheid van godsdienst en de gelijkwaardigheid van man en vrouw. Zij vinden dat er opgetreden moet worden tegen misstanden of dat minimaal de discussie aangegaan moet worden met mensen of staten die deze universele waarden met voeten treden. In de niet-westerse wereld wordt dit beroep op universele waarden en mensenrechten vaak gezien als een manier om westerse waarden op te leggen aan de rest van de wereld en als voorwendsel van westerse staten om de soevereiniteit van andere landen te schenden met het oog op hun eigen belangen.

¹⁹ Kets (2008), p. 1

²⁰ Baylis, Smith & Owens (2008), p.332

²¹ Baylis, Smith & Owens (2008), p. 333, die verwijst naar World investment report 2006 en World development indicators 2006

²² Adviesraad Internationale Vraagstukken (2005), p. 10

Maar ook vertegenwoordigers van traditionele culturen doen vaak een beroep op universele waarden. Zij kennen universele betekenis toe aan traditionele (religieuze) waarden. Gekoppeld aan een letterlijke en strikte uitleg van religieuze voorschriften kan dit de vorm van fundamentalisme aannemen. In extreme gevallen heeft dit geleid tot Islamitisch terrorisme dat zich richt tegen de verderfelijke geachte westerse *cultuur*, economie en buitenlandse politiek.

11.3 Nieuwe problemen, nieuwe structuren? (3)

Het proces van *modernisering* zet door in steeds meer gebieden die steeds hechter met elkaar verbonden worden in wat inmiddels de 'Global Village' genoemd wordt. Een groeiende wereldbevolking produceert meer, consumeert meer, vervuult meer, heeft meer energiebronnen en grondstoffen nodig en belast daarmee in steeds hogere mate het natuurlijke milieu. Opkomende economieën zoals Brazilië, Rusland, India en China gaan meepraten vanuit hun andere culturele achtergrond. In een aantal islamitische landen lijkt sprake van een *democratiseringsgolf*, deze landen zullen, afhankelijk van de uitkomst van deze ontwikkeling, een andere koers gaan varen. Afrika liberaliseert en integreert in de wereldeconomie en dit proces gaat gepaard met toenemende armoede en **ongelijkheid**, zwakke staten, interne conflicten en wanbeheer van natuurlijke rijkdommen. In de *geglocaliseerde* wereld is dit geen beperkt lokaal probleem, er bestaat een nauwe verwevenheid tussen ontwikkelingssamenwerking en veiligheid. De scheiding tussen interne en externe veiligheid is vervaagd vanwege problemen zoals grondstoffenschaarste, terrorisme, georganiseerde misdaad, illegale immigratie en drugshandel. Grote en zeer diverse belangen staan op het spel waardoor ernstige **conflicten** het gevolg kunnen zijn. De VN heeft moeite om consensus te bereiken over een te varen koers met betrekking tot collectieve veiligheid, haar autoriteit en geloofwaardigheid staan onder druk²³. **Samenwerking** komt tot stand tussen regeringen en bedrijven, tussen bedrijven en NGO's, en allerlei andere denkbare combinaties van actoren. Ook zoeken grote mogendheden elkaar op in informele verbanden zoals de G8 of de G20. Zoals vaker in de wereldgeschiedenis zullen nieuwe ontwikkelingen en problemen leiden tot andere **verhoudingen** en aanpassingen van bestaande organisaties en structuren.

²³ Adviesraad Internationale Vraagstukken (2005), p.42

Domein D: Binding (context Natievorming en de rol van de staat)

Inleiding

De concept-contextbenadering²⁴

Mensen hebben **bindingen** met de staat waarin zij wonen en de natie waartoe zij behoren. Zij delen herinneringen, hebben ideeën over hun gemeenschappelijke herkomst, en hebben een gemeenschappelijke **cultuur** en taal. Mythen, beelden en symbolen versterken de nationale saamhorigheid, de **binding** met de staat en de **sociale cohesie** tussen de inwoners.

Door globalisering en internationalisering neemt de afhankelijkheid van staten en instituties buiten de staatsgrenzen toe. Toch houden mensen makkelijker **binding** met de nationale staat dan bijvoorbeeld met Europa.

Politieke systemen verschillen van elkaar in de mate waarin zij legitimiteit onder de bevolking hebben.

Vanuit de behoefte aan bescherming, aan een bestuur dat hen vertegenwoordigt, aan een rechterlijke macht en aan collectieve goederen ontstaan **politieke instituties**. Door de ontwikkeling van democratische procedures leidt **groepsvorming** tot **representatie** van groepen in die politieke instituties. Burgers in een democratische rechtsstaat accepteren het gezag van de overheid omdat het democratisch tot stand is gekomen. Soms ontstaan **politieke bindingen** echter ook onder druk van dreiging met geweld. Wie het geweldsmonopolie bezit, is daarbij van doorslaggevend belang.

Hoofd- en kernconcepten en contextspecifieke begrippen die aan bod komen bij domein D zijn:

Hoofdconcept	sociologische kernconcepten	politicologische kernconcepten
Binding	sociale cohesie groepsvorming cultuur	politieke instituties representatie/representativiteit
contextspecifieke begrippen	collectieve actie, trias politica, geweldsmonopolie, collectieve goederen, soevereiniteit, loyaliteit, universalisme, cultuurrelativisme, positietoewijzing, positieverwerving.	

En uit de overige domeinen:

Hoofdconcept	sociologische kernconcepten	politicologische kernconcepten
Vorming	identiteit	politieke socialisatie ideologie
Verhouding	ongelijkheid	macht/gezag conflict
Verandering	Individualisering modernisering	democratisering staatsvorming globalisering

²⁴ Zie ook de verdere uitwerking van A2

Subdomein D1: Het ontstaan van de Nederlandse natie en de nationale staat

12. De kandidaat kan uitleggen hoe de Nederlandse natie en staat zijn ontstaan, wat de belangrijkste kenmerken van een natie en een staat zijn en van welke potentiële bedreigingen er sprake kan zijn voor de Nederlandse staat.

12.1 Staatsvorming in de late middeleeuwen (2)

Het ontstaan van de Nederlandse staat is onderdeel van een proces van *staatsvorming* in West-Europa vanaf de late middeleeuwen. Langzamerhand verdween de feodale samenleving en ontstond een modern statensysteem. Door economische *modernisering* vanaf de 11^e en 12 eeuw (arbeidsdeling, intensivering van handel, toenemend geldgebruik) groeide de bevolking, steeg de agrarische productie en ontstonden steden met een burgerij. Tegelijkertijd zien sommige heren kans hun gebieden uit te breiden, terwijl anderen het onderspit delven. Dit gebeurt met militaire middelen, door strategische huwelijken en met behulp van juridische middelen²⁵.

Er ontstonden steeds meer samenhangende politieke eenheden die kunnen worden gezien als premoderne staten. Deze *institutionalisering* komt voort uit de wederzijdse afhankelijkheid tussen de vorst aan de ene kant en de adel en de burgerij aan de andere kant. De vorst had belastingopbrengsten van adel en burgers nodig om leger en bestuursinstellingen in stand te houden. In ruil daarvoor kregen de burgers (de steden) en de adel de mogelijkheid zich met het bestuur van de premoderne staat te gaan bemoeien. Aan de andere kant hadden adel en burgerij ook de staatsmacht nodig: de vorst leverde bescherming tegen buitenlandse invallers en kon bij onderlinge *conflicten* als hoogste rechtsprekende instantie optreden. Door deze wederzijdse afhankelijkheid ontstaan in de 13^e en 14^e eeuw standen- of Statenvergaderingen: **representatieve** instellingen. Dit is de eerste aanzet tot het ontstaan van moderne **politieke instituties**²⁶. Onderlinge **bindingen** leiden dus tot het ontstaan van **politieke instituties** en een vorm van **representatie** binnen het kader van de (premoderne) staat.

12.2 Het ontstaan van de Nederlandse staat (1)

Het waren de hertogen van Bourgondië die er in de 14e en 15e eeuw in slaagden een groot aantal Nederlandse gewesten onder één vorst te verenigen. Daarvoor bestonden op het grondgebied van de huidige Nederlandse staat vooral zelfstandige graafschappen en hertogdommen. Door een huwelijk komt de macht daarna in handen van de Habsburgers. De Nederlandse opstand tegen Philips II leidde uiteindelijk tot het ontstaan van de Republiek der Verenigde Provinciën. Er bestond binnen de Republiek geen duidelijk centraal gezag. De provincies werden geregeerd door Provinciale Staten, die delegaties afvaardigden naar de Staten-Generaal, het hoogste politieke orgaan van de Republiek. In de Franse tijd (rond 1800) verdwijnt de federale Republiek der Verenigde Provinciën en wordt Nederland een eenheidsstaat.

12.3 Natievorming (2)

Er is wetenschappelijke discussie over de vraag wanneer en hoe naties ontstaan. Leiden de **bindingen** in (premoderne) staten tot loyaliteit aan die staat en het gevoel bij elkaar te horen? Is nationale *identiteit* dus het product van *staatsvorming*? Of bestaat er een gedeelde nationale identiteit die ertoe leidt dat mensen die tot één natie behoren gezamenlijk een staat gaan vormen op een bepaald grondgebied?

Volgens veel wetenschappers zijn naties en nationale identiteiten moderne verschijnselen. Deze modernistische kijk op natievorming is nog altijd bepalend in het debat over nationale *identiteiten*, naties en natievorming. Wetenschappers uit deze school zien de natie als een uitvinding van het negentiende-eeuwse nationalisme. Het idee dat de inwoners van een staat een natie vormen wordt door hen gezien als politieke strategie van politieke elites om de bevolking aan de staat te **binden**. Natievorming is in dit perspectief een door de staat gestuurd proces: het vastleggen van één taal en deze via (verplicht) onderwijs verspreiden, het geven van vaderlandse geschiedenis op scholen, de invoering van nationale feestdagen, de invoering van dienstplicht etc.

De populariteit van deze modernistische benadering laat zich verklaren als reactie op de nationalistische ideologie van de 19^e eeuw. Naties waren volgens dit nationalisme oude, organisch gegroeide eenheden. De geschiedenis van de bestaande naties voerde men terug tot de middeleeuwen, en soms nog verder.

²⁵ Wilterdink en Heerikhuizen (1993), p. 106-107

²⁶ Noordzij (2009), p.185

(Wetenschappelijke) critici van de modernistische school menen dat er al in de middeleeuwen naties zijn ontstaan. Een groep mensen met gedeelde herinneringen, ideeën over een gemeenschappelijke herkomst, een gemeenschappelijke **cultuur** en taal (een etnie; groep met een culturele *identiteit*) ontwikkelde zich tot een natie (groep met een nationale *identiteit*). Dat gebeurt als het groepsbewustzijn wordt gekoppeld aan een politieke gemeenschap, een specifiek territorium of het streven naar politieke soevereiniteit.

Historisch onderzoek lijkt daarentegen te wijzen op een omgekeerde richting: politieke **bindingen** binnen (pre-moderne) staten leiden tot culturele banden en het ontstaan van een nationale identiteit. Nationale identiteiten kunnen zo hardnekkig zijn dat ze blijven voortbestaan, ook als de politieke eenheid waarop zij betrekking hebben niet (meer) bestaat²⁷.

Staatsvorming is dus iets anders dan natievorming. Bij staatsvorming ontwikkelt zich een soevereine macht die regeert over een groep mensen op een bepaald grondgebied en die daarbij het geweldsmonopolie bezit. De groep mensen op het grondgebied hoeft geen natie te vormen. Met andere woorden: niet elke staat is een natiestaat.

Bij natievorming wordt het groepsbewustzijn van mensen met een gezamenlijke geschiedenis of cultuur gekoppeld aan een politieke gemeenschap, een specifiek territorium of het streven naar politieke soevereiniteit. Als een natie gevormd is hoeft dat dus niet te betekenen dat er ook een natiestaat tot stand komt.

12.4 De culturele identiteit van een volk (2)

De culturele *identiteit* van een volk valt niet automatisch samen met hun nationale staat. *Staatsvorming* en natievorming lopen lang niet altijd parallel. Er zijn staten waarin zich één natie heeft gevormd (de natiestaat), maar er zijn ook staten waarin verschillende naties samenleven: de multinationale staat.

In veel nieuwe staten zijn bevolkingen diepgaand verdeeld, niet alleen volgens klasse maar vooral ook langs culturele scheidslijnen zoals taal, godsdienst, gewoonte en quasi-verwantschap, die soms ook samenvallen met regionale verdeeldheid. De *sociale cohesie* binnen taalgebieden, stammen, regio's of tussen mensen met een bepaald geloof is dan sterker dan de bindingen met de staat. De loyaliteit ten opzichte van de groep met dezelfde godsdienst of taal is groter dan de loyaliteit ten opzichte van de staat.

12.5 Het ontstaan van de Nederlandse natie (2)

Historici verschillen van mening over de vraag of er in de Bourgondische Nederlanden sprake was van een gemeenschappelijke nationale *identiteit*²⁸. Het ontstaan van de Nederlandse natie kan ook geplaatst worden tijdens de tachtigjarige oorlog. De langdurige oorlog tegen de Spanjaarden bracht een bepaalde lotsverbondenheid met zich mee. Vanuit de modernistische kijk op natievorming is de Nederlandse natie pas ontstaan na 1860 als gevolg van een aantal *moderniserings*processen. Zo werd Nederland meer één land door het aanleggen en verbeteren van infrastructuur, kwam de economische *modernisering* op gang en was er sprake van politieke integratie en schaalvergroting (meer staatsbemoedening, wetten en verplichtingen gingen voor de hele bevolking gelden, toename van de betrokkenheid van de bevolking bij de staat). Daarna (en als gevolg van de bovenstaande processen) volgde pas de culturele eenwording van het land.

12.6 De overheid als drager van het gezag (2)

Wederzijdse afhankelijkheid (**bindingen**) tussen de heerser en zijn onderdanen leiden tot het ontstaan van **politieke instituties** en *staatsvorming*. De verhouding tussen de overheid en de burgers heeft aan de ene kant het karakter van een 'contract': de burgers in een democratische rechtsstaat accepteren het *gezag* van de overheid als legitiem omdat het bestuur van de staat via democratische en wettelijk vastgelegde procedures tot stand is gekomen. Aan de andere kant berust de politieke *macht* van de overheid in laatste instantie op het dreigen met of het gebruik maken van fysiek geweld. Als regels worden overtreden, bijvoorbeeld als burgers geweld gebruiken, zal de overheid reageren door met geweld te dreigen of door geweld te gebruiken. Bij de afkondiging van een noodtoestand, bij een staatsgreep of een revolutie kan men zien dat alle politiek uiteindelijk berust op de regulering van het gebruik van geweld. Ook kan men in dat soort situaties zien wat er zou kunnen gebeuren als de overheid

²⁷ Noordzij (2009), p. 18-32

²⁸ Noordzij (2009), p.30

het geweldsmonopolie niet zou hebben. Door het geweldsmonopolie kan de overheid het naleven van regels afdwingen, het probleem van collectieve actie oplossen en wordt chaos en geweld voorkomen.

Politieke **bindingen** komen dus niet alleen vrijwillig (via democratische procedures en afspraken) tot stand, maar ook onder de potentiële druk van dreiging met geweld.

In de 18^e en 19^e eeuw maakt de monarchale soevereiniteit plaats voor de volkssoevereiniteit. Het dynastieke beginsel van vorsten die zich beroepen op goddelijk of natuurlijk recht maakt plaats voor het politieke nationaliteitsbeginsel dat uitgaat van de volkssoevereiniteit als basis voor de staatsmacht²⁹. Eerst wordt vastgelegd wie wel (en wie niet) tot de natie behoren. De leden van de natie (het volk) legitimeren vervolgens het *gezag* van de overheid. De politieke *macht* wordt gelegitimeerd door een beroep op de volkssoevereiniteit. Er bestaat geen andere bron voor legitieme *machtsuitoefening* dan het volk zelf.

12.7 De rol van een staat bij collectieve actie (2)

Een staat kan met een beroep op democratische procedures of door te dreigen met geweld zorgen dat zaken die van algemeen belang geacht worden tot stand komen, met name als deze zogenaamde collectieve goederen niet door de markt of het eigen initiatief van burgers beschikbaar komen. Het feit dat deze collectieve goederen nu wel geleverd kunnen worden draagt op zijn beurt bij aan de legitimiteit van de overheid. Voorbeelden van collectieve goederen zijn: openbare orde en veiligheid, infrastructuur, onderwijs en volksgezondheid.

Hoe komt het dat deze collectieve goederen zonder overheidsingrijpen niet tot stand komen? Dat komt door het dilemma van collectieve actie. Uitgaande van de veronderstelling dat individuen rationeel handelen zullen mensen in het algemeen *niet* vrijwillig tijd en geld steken in het nastreven van gedeelde, collectieve belangen. Hoewel mensen baat hebben bij het aangaan van onderlinge **bindingen** om gezamenlijk een dijk te bouwen of te zorgen voor schoon drinkwater, zullen zij dit uit zichzelf niet doen omdat ze bang zijn dat zij een bijdrage leveren terwijl anderen daarvan profiteren zonder mee te betalen of mee te werken (de zogenaamde 'free riders'). De overheid moet dus afdwingen dat iedereen zijn bijdrage levert.

Als gevolg van staatsvorming en economische *modernisering* groeit de schaal waarop het probleem van collectieve actie zich voordoet. Arbeidsonrust, epidemieën en analfabetisme zijn bedreigend voor de gevestigde burgers en voor de economische groei. De overheid gaat deze problemen te lijf via het onderwijs, voorzieningen als gezondheidszorg, stadsreiniging, drinkwaterbedrijven en werkloosheidsuitkeringen. Ook de uitbreiding van het kiesrecht, het ontstaan van democratie en de toenemende mogelijkheden van burgers om zich met politiek bezig te houden (in één woord: *democratisering*) leiden tot nieuwe wensen en eisen aan de overheid; de verzorgingsstaat komt tot ontwikkeling. In de negentiende en twintigste eeuw hebben *moderniserings*processen zoals (onder andere) *individualisering* bijgedragen aan het ontstaan van de moderne verzorgingsstaat. Door economische (*globalisering*), maatschappelijke (*individualisering*) en politieke ontwikkelingen (internationalisering) wordt het echter steeds moeilijker of minder wenselijk om een interventiepolitiek te voeren. Individualisering draagt bij aan de roep om minimalisering van de verzorgingsstaat³⁰. Het stelsel van werk en inkomen wordt vanaf eind jaren '80 geleidelijk gericht op het activeren van mensen voor de arbeidsmarkt. Er werd een omslag gemaakt van verzorgingsstaat naar participatiestaat.

12.8 Globaliseringsprocessen en de positie van de nationale staat (1)

Voorbeelden van globaliseringsprocessen die de autonomie en *macht* van de staten aantasten zijn:

- Problemen als onveiligheid (terrorisme), epidemieën, migratie, milieu en klimaatkwesties, grondstoffenschaarste, de economische crisis en ongelijkheid krijgen in toenemende mate een grensoverschrijdend karakter.
- Het ontstaan van *conflicten* tussen staten, maar ook tussen naties en groepen met gedeelde waarden en/of belangen die over staatsgrenzen heen georganiseerd zijn.
- De groeiende invloed van niet-gouvernementele organisaties (zowel maatschappelijke als marktactoren, bijv. Amnesty International of grote multinationals).
- De groeiende invloed van intergouvernementele (en soms partieel supranationale) organisaties.

²⁹ Couwenberg (1994) p. 23

³⁰ Van der Veen (2004), p. 82-83

- Internationalisering van militaire, economische en politieke *macht*.
- Europese integratie.

Deze processen leiden tot toenemende afhankelijkheid tussen mensen en organisaties binnen en buiten de staatsgrenzen. De internationale bindingen worden dus sterker, wat ten koste gaat van de autonomie van de staat. Toch zullen de **bindingen** met de staat en de nationale *identiteit* niet snel verdwijnen omdat mensen waarde hechten aan de nationale *identiteit* en de autonomie van de Nederlandse staat. Dat is bijvoorbeeld af te leiden uit het ontstaan van neo-nationalistisch cultureel verzet³¹ tegen globalisering (denk bijvoorbeeld aan de nadruk op de nationale cultuur bij bepaalde politieke partijen en media-uitingen). Daarnaast is er veel steun voor 'typisch Nederlands' beleid inzake bijvoorbeeld softdrugs, euthanasie en het homohuwelijk. Ook hechten mensen veel belang aan en is er veel aandacht voor de nationale politieke arena in publiek debat en media. Ten slotte blijkt ook uit het verzet tegen grotere macht en invloed van Europese Unie dat de nationale *identiteit* niet snel zal verdwijnen, hoewel er geen sprake lijkt te zijn van algemeen gedragen eurosceptis

12.9 Binding met de staat sterker dan met Europa (2)

In eindterm 12.3 wordt een aantal factoren genoemd die ertoe bijdragen dat er **bindingen** met de nationale staat ontstaan (één taal, vaderlandse geschiedenis op school, dienstplicht, nationale feestdagen, ideeën over gemeenschappelijke herkomst en geschiedenis, een gemeenschappelijke **cultuur**). Deze factoren zijn grotendeels afwezig op Europees niveau. Dat is een belangrijke reden waarom de *bindingen* met Europa minder sterk zijn dan de bindingen met de nationale staat. Er is in de Europese Unie geen historisch geworteld gevoel bij elkaar te horen en deel uit te maken van een gemeenschappelijke lotsbestemming. Daarnaast zijn er grote culturele verschillen tussen de Europese volkeren en hebben landen vaak tegenstrijdige belangen. Europa wordt door velen gezien als *macht* die de autonomie van het eigen land aantast. Ook zijn er geen gezamenlijke Europese media die aandacht schenken aan de politieke ontwikkelingen op Europees niveau, de nationale media berichten meer over nationale politiek en de nationale samenleving dan over ontwikkelingen op Europees niveau.

Subdomein D2: De structuur van het stelsel van politieke besluitvorming

13. De kandidaat kan de structuur en het functioneren van het stelsel van politieke besluitvorming typeren aan de hand van de verhouding tussen de vier bestuurslagen en tussen de burgers en de overheid.

13.1 Formele inrichting van het Nederlandse politieke systeem (2)

Kenmerken van de formele inrichting van het Nederlandse politieke systeem zijn:

- constitutionele monarchie

Er is sprake van erfelijk koningschap, waarbij het koningschap steunt op de grondwet. Daarin staat dat alleen de ministers verantwoordelijk zijn; de koning is gebonden aan de grondwet.

- parlementaire democratie

Belangrijke kenmerken: principiële gelijkwaardigheid van alle burgers, algemeen kiesrecht; het volk wordt vertegenwoordigd door een volksvertegenwoordiging, die via vrije en geheime verkiezingen wordt gekozen; de besluitvorming vindt plaats bij meerderheid der stemmen; er wordt rekening gehouden met minderheden.

In het Nederlandse parlementaire stelsel komt de regering voort uit de volksvertegenwoordiging. De regering kan niet regeren zonder het vertrouwen van de (meerderheid van de) direct gekozen volksvertegenwoordiging. Er is ministeriële verantwoordelijkheid: de minister is verantwoordelijk voor alles wat hij doet en alles wat namens hem door ambtenaren gedaan wordt. De meeste wetsvoorstellen zijn afkomstig van de regering. De Tweede Kamer wijzigt, verwerpt of neemt wetsvoorstellen aan. De Eerste Kamer aanvaardt of verwerpt wetsvoorstellen, maar kan ze niet wijzigen. De regering voert het overheidsbeleid uit, de regering bepaalt het beleid samen met de volksvertegenwoordiging en de volksvertegenwoordiging controleert hoe het beleid door de regering wordt uitgevoerd.

- vier bestuurslagen: Europese Unie, rijksoverheid, provincie, gemeente.

De onderlinge **verhoudingen** van de laatste drie bestuurslagen zijn vastgelegd in de grondwet. Gemeenten en provincies genieten een beperkte zelfstandigheid, staan onder toezicht van

³¹ term overgenomen uit Achterberg e.a. (2010)

hogere overheden en worden geacht besluiten van een hogere overheid loyaal uit te voeren (autonomie en medebewind). De **verhouding** van de Nederlandse staat ten opzichte van de Europese Unie is vastgelegd in verdragen. De bevoegdheden op een aantal terreinen zijn overgedragen, de EU heeft daar supranationaal *gezag*. Op andere terreinen kunnen de lidstaten alleen met unanimiteit beslissingen nemen en heeft Nederland dus geen soevereiniteit afgestaan. Andere terreinen vallen helemaal buiten het *gezag* van de EU.

- rechtsstaat

Basis van de rechtsstaatgedachte is de bescherming van burgers tegen de willekeur van de overheid. Het overheidsoptreden dient gebaseerd te zijn op wet en recht.

Kenmerken: klassieke / politieke grondrechten, legaliteitsbeginsel, niemand kan een bevoegdheid uitoefenen zonder verantwoording schuldig te zijn of zonder dat op uitoefening controle bestaat; de rechterlijke macht is onafhankelijk, *trias politica*, openbaarheid van bestuur.

13.2 Politieke besluitvorming (3)

De **verhoudingen** tussen de actoren in politieke systemen worden niet alleen bepaald door formele structuren, maar zeker ook door de manier waarop de actoren in het systeem proberen hun invloed op het politieke besluitvormingsproces uit te oefenen. Er zijn verschillende politieke besluitvormingsmodellen die dit proces in beeld proberen te brengen. Met deze modellen kan besluitvorming geanalyseerd worden. Elk model benadrukt andere aspecten van besluitvorming.

- Het systeemmodel van Easton: nadruk op eisen en steun, kansen en bedreigingen uit de omgeving van het politiek systeem.
- Het barrièremodel: nadruk op macht in besluitvorming: realisatiemacht en hindermacht.
- Het stromenmodel van Kingdon³²: Beleid wordt gevormd als voldoende politieke beslissers (1) ervan overtuigd zijn dat bepaalde problemen (2) met behulp van een bepaalde reeks oplossingen (3) aangepakt moet worden (tijdens een 'window of opportunity'). Beleid ontstaat dus in een soort georganiseerde anarchie als beslissers problemen aan oplossingen koppelen.

Ambtenaren zijn bijzondere actoren in het politieke systeem. Ambtenaren hebben invloed omdat zij specialistische kennis hebben en omdat ze in functie blijven als politieke organen na verkiezingen van samenstelling veranderen. Ambtenaren kunnen invloed uitoefenen omdat ze de taak hebben beleidsvoorstellen te formuleren, en omdat ze - als ze betrokken zijn bij de uitvoering - besluiten moeten uitleggen. Bij het analyseren van besluitvorming is het van belang naar de **verhoudingen** tussen ambtenaren, bestuurders en volksvertegenwoordigers te kijken. Maar ook de verhoudingen tussen ambtenaren zijn van belang: ambtenaren werken soms langs elkaar heen of tegen elkaar in.

Politieke partijen zijn een andere belangrijke actor in het politieke systeem. Zij hebben de volgende functies in het proces van politieke besluitvorming: recruitering- en selectie, articulatie, participatie, aggregatie en communicatie. Het functieverlies van politieke partijen, mede als gevolg van *individualisering*, komt vooral tot uiting in de articulatie- en communicatiefunctie. Massamedia en belangen- en pressiegroepen vervullen die functies in toenemende mate. Door het afnemende ledental neemt de **representativiteit** van politieke partijen af. Door verbeterd onderwijs spelen partijen een minder belangrijke rol dan voorheen op het terrein van *politieke socialisatie*.

Politieke besluiten worden beïnvloed (dus gestuurd, beperkt of mogelijk gemaakt) door maatschappelijke factoren, die zich voor een deel onttrekken aan de directe controle van diegenen die de besluiten nemen. Het gaat daarbij om de geografische, sociaal-culturele, demografische, economische, technologische, juridische, historische en politieke context. Politieke besluitvorming wordt ook beïnvloed door actoren uit de maatschappelijke omgeving: burgers, pressiegroepen, politieke partijen, massamedia, externe adviseurs.

Uit onderzoek van Downs blijkt dat agendavorming op vele beleidsterreinen een sterk cyclisch karakter heeft. Hij noemde deze patronen 'issue-attention cycles'. In de politieke aandacht voor onderwerpen en thema's zijn cycli zichtbaar: issues staan kortstondig in de aandacht en verdwijnen dan weer min of meer uit de belangstelling, om te worden vervangen door andere onderwerpen. Politici kunnen gebruik maken van een piekmoment om extra beleid te introduceren, of afwachten tot een issue weer uit de publiciteit verdwijnt.

³² Rosenthal e.a. (1996), p. 147-150

De rol van de media als actor in de omgeving van het politiek systeem groeit en is aan verandering onderhevig. In betrekkelijk korte tijd heeft een verzuimd medialandschap plaatsgemaakt voor een commercieel en concurrerend medialandschap. Berichtgeving over politiek is meer gepersonaliseerd en politici hebben meer dan vroeger te maken met mediahypes. Dat leidt ertoe dat politici steeds actievere mediastrategieën ontwikkelen. Ze proberen thema's uit het nieuws te 'framen' (de dominante probleemdefinitie te bepalen) en te 'primeren' (eigenaar te worden van een thema). Daarbij wordt tegenwoordig door politici ook veelvuldig gebruik gemaakt van sociale media. Uit onderzoek blijkt echter dat slechts een kleine groep (hoogopgeleide) mensen de online activiteiten van politici volgt, de effecten van de sociale media worden vaak overschat.

13.3 Verschillende politieke systemen (3)

De **verhoudingen** tussen de actoren in politieke systemen kunnen worden geanalyseerd met behulp van de onderstaande classificatie³³:

- niet-democratische regimes
 - absolute monarchie (traditioneel regime)
 - autoritair regime
 - totalitair regime

Autoritaire en totalitaire regimes zijn twee vormen van dictaturen. Linz noemt drie verschillen tussen deze twee vormen:

1. Bij autoritaire regimes hebben groepen enige, beperkte, invloed op de politieke besluitvorming. Bij totalitaire regimes niet.
2. Bij totalitaire regimes heeft de leidende groepering een duidelijke ideologie, bij autoritaire regimes niet.
3. Bij totalitaire regimes is er een min of meer permanente mobilisatie van de bevolking ter ondersteuning van het regime. Bij autoritaire regimes niet.

- democratische regimes
 - republiek of constitutionele monarchie
 - parlementair of presidentieel stelsel

De *verhoudingen* tussen staten worden deels bepaald door het politieke systeem dat zij hebben: Het komt zelden voor dat democratische landen onderling oorlog voeren. Een democratisch systeem heeft ook een gunstig effect op de welvaart van een samenleving.

13.4 Stabiliteit van politieke systemen (3)

De acceptatie van *machtsuitoefening* door de staat is waarschijnlijk voor elke bevolking een kwestie van routine: mensen worden geboren in staten, groeien op onder bepaalde vormen van staatsmacht en wennen eraan³⁴ (**politieke socialisatie**). Zeker is dat regimes lange tijd stabiel kunnen blijven, ook al is hun legitimiteit onder het grootste deel van de bevolking gering. In dit verband is het geweldsmonopolie van groot belang. Politieke **bindingen** kunnen dan ook opgevat worden als bindingen die betrekking hebben op fysieke dwang die mensen op elkaar (kunnen) uitoefenen.

De legitimiteit van het politiek systeem versterkt de politieke **bindingen** van burgers met dat systeem. Het omgekeerde is ook waar: doordat burgers politieke **bindingen** hebben met het politieke systeem krijgt dat systeem legitimiteit. Ook het Nederlandse politieke systeem heeft legitimiteit door de politieke **bindingen** van burgers met dat systeem. De **bindingen** met het Oranjehuis als symbool voor de nationale eenheid versterken de legitimiteit van de constitutionele monarchie.

Ook de legitimiteit van de parlementaire democratie is groot. Als **groepsvorming** leidt tot **representatie** van een groep in het parlement bevordert dat de **bindingen** van burgers met het

³³ Tromp (1995), p. 331

³⁴ Wilterdink en Heerikhuizen (1993) p.103-104

politieke systeem en de legitimiteit van dat systeem. Als een groep burgers niet tevreden is met de uitkomsten van politieke besluitvorming leidt dat (in de meeste gevallen) niet tot verzet tegen de

parlementaire democratie omdat haar visie wel in het parlement verwoord is en omdat men ziet dat in de besluitvorming de democratische spelregels in acht zijn genomen.

Burgers ervaren niet met alle vier bestuurslagen even sterke **bindingen**. Het gevoel deel uit te maken van een groter geheel is sterker gekoppeld aan de gemeente en het rijk, dan aan de provincie en de Europese Unie. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de opkomst bij verkiezingen. Het gevoel van verbondenheid is over het algemeen sterker bij provincies en gemeenten met een lange geschiedenis.

Voor legitimiteit van de rechtsstaat is het van belang dat burgers het optreden van de rechterlijke macht als onafhankelijk ervaren en er op vertrouwen dat de overheid zich aan de wet houdt en rechtmatig handelt. Als dit vertrouwen rechtelijke macht afneemt, bijvoorbeeld door rechtelijke dwalingen of kritiek vanuit het politieke systeem of de media, gaat dat ten koste van de **bindingen** van de burgers met de rechtsstaat en de legitimiteit van de rechtsstatelijke actoren.

13.5 Dilemma's bij uitvoering van taken door de overheid (3)

- constitutionele monarchie

Moet het koningschap ceremonieel zijn of mag de Koning lid van de regering en voorzitter van de Raad van State blijven? Wat moet de rol van de Koning in de formatie zijn? Een constitutioneel vorst moet discreet handelen vanwege de ministeriële verantwoordelijkheid, maar dit gegeven staat haaks op de eis van transparantie en openbaarheid van bestuur in een democratie.

- parlementaire democratie

Moeten de verhoudingen tussen regering en volksvertegenwoordiging dualistisch of monistisch zijn? Daaraan gekoppeld ontstaan discussies over de vraag hoe uitgebreid regeerakkoorden moeten zijn en op welke manier de steun van de meerderheid van de Tweede Kamer voor het kabinetsbeleid georganiseerd moet worden (meerderheidskabinet, minderheidskabinetten met wisselende meerderheden, minderheidskabinet dat wordt gedoogd)

- vier bestuurslagen

Welke taken moeten door welke bestuurslaag worden uitgevoerd? Welke beslissingen mogen door welke bestuurslaag worden genomen? Dit dilemma speelt vooral tussen Europa en het rijk (Europese integratie versus behoud van nationale autonomie), maar ook tussen de andere bestuurslagen.

- rechtsstaat

Kun je met meer transparantie en openbaarheid de legitimiteit van de rechtsstatelijke actoren vergroten? Of leidt transparantie tot minder vertrouwen in de rechtsstaat?

Subdomein D3: Nationale identiteit: binding met de staat.

14. De kandidaat kan de nationale identiteit beschrijven en welke veranderingen zich daarbij hebben voorgedaan.

14.1 Ontwikkelingen in de Nederlandse cultuur (2)

Afhankelijk van hun kijk op de Nederlandse cultuur, geschiedenis en nationale *identiteit* onderscheiden wetenschappers tradities of mythen in de Nederlandse (politieke) **cultuur**. Onder meer Stuurman benadrukt dat verhalen en mythen over de nationale *identiteit* vaak bedacht zijn om de bindingen met de staat en de *sociale cohesie* tussen de inwoners van een staat te versterken. Deze mythen en beelden over de Nederlandse natie en **cultuur** zijn "eerder een stereotype dan een onwaarheid. We herkennen er veel in, en niet voor niets"³⁵. "In menige beschouwing over de langetermijnontwikkeling van de Nederlandse geschiedenis spelen dat soort noties nog steeds een rol. De mentaliteit van 'koopman en dominee' en de (politieke) **cultuur** van het compromis en gematigdheid worden opgevoerd als tijdloze constanten die de Nederlandse natie vanaf haar ontstaan in zich heeft gehad"³⁶.

³⁵ Stuurman (1992), p. 43

³⁶ idem, p. 15

Deze stereotypen zijn volgens Stuurman in hoge mate 'invented traditions' uit de 19^e eeuw³⁷. De tijd waarin ook het begrip 'nationale karakter' werd uitgevonden. Er is een verband tussen handel, vrijheid en tolerantie in de Nederlandse geschiedenis ('de koopman') maar er loopt geen ononderbroken lijn van de oude Republiek naar de burgerlijke en politieke vrijheden van de 19^e en 20^e eeuw. En de geest van het protestantisme heeft in de moderne Nederlandse geschiedenis een doorslaggevende rol gespeeld ('de dominee'), maar protestanten zijn er in verschillende soorten en maten. Nooit was meer dan een derde deel van de bevolking lid van de bevoorrechte Gereformeerde kerk. Het Calvinisme stond ook voor onverdraagzaamheid en uitsluiting van andersdenkenden, dat gaat dus tegen de traditie van tolerantie in. Bovendien is de mythe van de Calvinistische natie vaak een reactie geweest op de oprukkende *modernisering*. Mythes zijn echter wel van belang omdat ze hun eigen realiteiten scheppen.

Andere wetenschappers kijken er anders tegen aan: volgens hen zijn het geen mythen maar tradities die onze nationale *identiteit* en **cultuur** bepalen. Nederlanders hebben volgens hen een neiging tot idealisme, pacifisme en zijn goed in moraliseren. Ze houden niet van chauvinisme en nationale pracht en praal³⁸: 'doe maar gewoon'. Nederlanders hechten aan compromissen, orde, netheid, regelmaat, matigheid, zelfbeschikkingsrecht en tolerantie³⁹. Volgens deze 'school' komt het sluiten van compromissen voort uit de gezamenlijke strijd tegen het water of uit de federale structuur van de Republiek. Critici zoals Stuurman stellen daar vraagtekens bij: is het sluiten van compromissen wel een typisch Nederlands verschijnsel? Worden compromissen niet overal gesloten waar het niet tot burgeroorlog komt?

Naast bovenstaande tradities of mythen zijn er ook andere elementen onderdeel van de nationale **cultuur**, zoals symbolen. Zo maakt het Oranjehuis een deel uit van onze cultuur. Ook dit symbool is aan verandering onderhevig: de Oranjecultus is inmiddels ook los van het Oranjehuis een zelfstandig symbool om nationale saamhorigheid tot uiting te brengen.

Ook historische gebeurtenissen spelen een rol in de Nederlandse **cultuur**. Maar een historische gebeurtenis als de tachtigjarige oorlog was later voor liberalen een vrijheidsstrijd, voor protestanten een geloofsstrijd en voor katholieken was het de vraag of het geen opstand was geweest tegen het wettig gezag van een katholieke koning⁴⁰. Door de verzuiling werd nationale *identiteit* een omstreden begrip. De *sociale cohesie* binnen de zuilen was vaak sterker dan de bindingen tussen de zuilen.

14.2 Veranderingen in de Nederlandse cultuur (2)

Cultuur is geen absoluut gegeven, dat geldt dus ook voor de Nederlandse cultuur. De nationale *identiteit* is geen constant gegeven, maar verandert voortdurend. Nederland was bijvoorbeeld tot de jaren '60 een sterk christelijke natie met een sterk christelijk georiënteerde publieke moraal en een sterk confessionele traditie in het openbare leven. Daarna werd Nederland in korte tijd één van de meest gesecculariseerde en postchristelijke naties in de wereld: minder gezagsgetrouw, politiek gedeconfessionaliseerd, en *geindividualiseerd*. Traditionele/burgerlijke waarden als gematigdheid maken ook als gevolg van sterk groeiende invloed van het internationale kapitalisme plaats voor massaconsumptie, hedonisme en massavermaak⁴¹.

De Nederlandse cultuur internationaliseert: via internet en televisie kan men gemakkelijk in aanraking komen met andere culturen. De dominantie van de Verenigde Staten in het aanbod van films en tv programma's is een bron van internationale politieke discussie. De komst van migrantengroepen heeft een vraag naar media in de eigen taal tot gevolg gehad, waardoor **bindingen** met het moederland in stand kunnen blijven.

Voorals internet is een globaal medium. Internet maakt het mogelijk dat mensen uit verschillende landen contact hebben via sociale media. De vraag is of deze voorbeelden van internationalisering leiden tot het ontstaan van (veel) mondiale **bindingen** en een globale **cultuur**. Moderne technologie biedt ook mogelijkheden om de lokale **cultuur** in stand te houden of om de cultuur van een groep die buiten het eigen land woont in stand te houden. En sociale media worden veel gebruikt om contacten met mensen uit de eigen omgeving te onderhouden.

³⁷ idem, p. 16

³⁸ Hellema (1995), p. 10

³⁹ Enklaar (2007), p. 19

⁴⁰ Te Velde (1999), p. 144

⁴¹ Couwenberg (2001), p 32/33

Ook al zal de emotionele **binding** aan naties verminderen in een globaliserende wereld, toch zal er waarschijnlijk behoefte blijven aan een zekere geborgenheid in nationale en subnationale verbanden. Aan een plek waar men zich thuis voelt als tegenwicht tegen de toenemende *individualisering* en *globalisering* van de samenleving. ⁴²

14.3 Verschillen binnen de Nederlandse cultuur (3)

Binnen Nederland is ook enigszins sprake van regionale en sociale afwijkingen van de dominante **cultuur**. Naast een nationale *identiteit* bestaan er ook regionale *identiteiten*. Denk bijvoorbeeld aan de culturele tweedeling tussen 'boven en onder de rivieren'. Het gaat om relatieve verschillen. Het beeld van een Zuiderling is losser, nonchalanter en minder principieel dan een Noordeling. In het Noorden worden waarden als netheid, matigheid, betrouwbaarheid en nut meer gekoesterd. Waarschijnlijk wordt dit veroorzaakt door de invloed van het protestantse en katholieke geloof. Maar ook hier geldt dat een mythe een stereotype beeld is dat zichzelf waarmaakt. Regionale verschillen in een land zijn vaak kleiner dan de verschillen tussen landen⁴³. **Bindingen** op regionaal niveau zijn dan ook zwakker dan bindingen op nationaal niveau.

De komst van migrantengroepen heeft Nederland multicultureler gemaakt. Eén van de fundamentele discussies in de multiculturele samenleving is die tussen cultureel universalisme en cultuurrelativisme. Universalisme legt de nadruk op algemene waarden die voor iedereen gelden, terwijl in het cultuurrelativisme culturen worden bekeken als een uniek fenomeen waarop geen algemene normen van toepassing zijn. Sommige mensen ontwikkelen vanuit een cultuurrelativistische opvatting manieren van samenleven die uitgaan van culturele gelijkwaardigheid; door wederzijdse beïnvloeding ontstaan talloze mengvormen van culturele identiteiten. Anderen met meer cultuuruniversalistische denkbeelden gaan hun eigen **cultuur** meer benadrukken.

Ook in een multiculturele samenleving blijft de behoefte aan **bindingen** bestaan: je wilt je thuis voelen in je leefwereld. Mensen hebben affectieve **bindingen** met de sociaal-culturele omgeving nodig: met andere mensen, symbolen, de gebouwde omgeving, de alledaagse dingen. Onderzoek onder migranten laat zien dat aanpassing op dit terrein moeilijker is dan aanpassing aan praktische zaken. Omgaan met gemis en eenzaamheid is gemakkelijker voor mensen die zich oriënteren op de eigen groep⁴⁴. Dit gaat ook op voor autochtone bewoners die in wijken wonen waar zij zich minder thuis voelen door de komst van allochtonen.

Migranten identificeren zich met de eigen groep en/of met het met het land van herkomst. Negatieve boodschappen, zoals discriminatie en vooroordelen, kunnen leiden tot het zich afkeren van en afzetten tegen de samenleving. Over het algemeen krijgt etnisch bewustzijn gemakkelijk een uitsluitend karakter. Sterke **bindingen** binnen de eigen etnische groep maken het moeizamer en minder noodzakelijk om **bindingen** buiten de groep aan te gaan. Dit geldt ook voor autochtone Nederlanders. Daarnaast kunnen gebrekkige kennis van de taal, de sociaaleconomische *ongelijkheid* tussen bevolkingsgroepen en etnische concentratie identificatie bemoeilijken. Er kan dus een onderscheid gemaakt worden tussen oorzaken en factoren aan de kant van de samenleving (positietoewijzing) en oorzaken en factoren aan de kant van de etnische minderheden (positieverwerving).

⁴² Couwenberg (1994), p. 18

⁴³ Hofstede (2001), p. 126

⁴⁴ Hortulanus & Machielse (2002), p. 45

Domein E: Verandering (context De wording van de westerse moderne samenleving)

Inleiding

De concept-contextbenadering⁴⁵

Verandering is het hoofdconcept met bijbehorende kernconcepten, dat centraal staat in het Domein en toegepast wordt in de context De wording van de westerse moderne samenleving.

Een samenleving is, zeker in de moderne tijd, niet statisch maar juist dynamisch van aard. Alle maatschappelijke instituties zijn de (voorlopige) uitkomst van voortgaande ontwikkelingen. Sociale wetenschappers proberen deze ontwikkelingen zichtbaar te maken en te duiden. Aangezien allerlei factoren en ontwikkelingen op onvoorspelbare wijze op elkaar inwerken, is vaak slechts achteraf te verklaren waardoor sociale instituties zijn ontstaan en veranderd. Dit geldt zeker voor het complexe veranderingsproces binnen de westerse samenleving dat wordt aangeduid met de term **modernisering**. **Modernisering** wordt doorgaans gekoppeld aan een westerse ontwikkeling van 'traditioneel' naar 'modern'. Modernisering heeft geleid tot **staatsvorming**, **democratisering** en **individualisering**. **Globalisering** leidt tot toename van internationale verbindingen en van afhankelijkheid op het gebied van economie maar ook op het gebied van cultuur en levensstijl. Sociale netwerken worden door de globalisering steeds uitgestrekter.

Institutionalisering is het proces waarbij een complex van regels ontstaat dat het gedrag van mensen en hun onderlinge relaties reguleert. Door modernisering vindt institutionalisering plaats op politiek terrein (verdere uitwerking van politieke instituties behorende bij een rechtsstaat en een vertegenwoordigende democratie) en bijvoorbeeld op het terrein van de arbeidsverhoudingen tussen werkgevers en werknemers.

Hoofdconcept	sociologische kernconcepten	politicologische kernconcepten
verandering	modernisering individualisering institutionalisering	globalisering democratisering staatsvorming
contextspecifieke begrippen	sociale controle, informalisering, markt, volkssoevereiniteit, rationalisering, universalisme, emancipatie, civilisatieproces, organisatie, sociale stratificatie, sociale mobiliteit, informatisering, bureaucratie, bevelshuishouding, onderhandelingshuishouding.	

En uit de overige domeinen:

Hoofdconcept	sociologische kernconcepten	politicologische kernconcepten
vorming	socialisatie identiteit	ideologie
verhouding	sociale ongelijkheid	
binding	sociale cohesie	politieke instituties

⁴⁵ Zie ook de verdere uitwerking van A2

Subdomein E1: De westerse moderne samenleving

15. De kandidaat kan uitleggen hoe modernisering doorgaans gekoppeld wordt aan een westerse ontwikkeling van 'traditioneel' in 'modern'. Tevens kan hij de aanname dat modernisering een westerse ontwikkeling is van commentaar voorzien.

15.1 Modernisering (2)

Modernisering kan worden opgevat als een begrip dat verwijst naar feitelijke maatschappelijke **veranderings**processen waarin traditionele verhoudingen wijken voor moderne⁴⁶. De traditionele samenleving wordt gekenmerkt door de gevoelsmatige basis van de sociale relaties. Het groepsgevoel is overheersend, het verleden en de traditie spelen een belangrijke rol. *Verhoudingen* in de moderne westerse samenleving daarentegen worden gekenmerkt door het rationele karakter ervan en door de relatief grote autonomie van het individu ten opzichte van de samenlevingsverbanden waartoe hij behoort. Rationalisering en **individualisering** zijn derhalve de veranderingsprocessen die over de hele breedte van de samenleving kenmerkend zijn (geweest) voor het westerse moderniseringsproces.

15.2 Ideologie van de modernisering (2)

Men spreekt van een ideologie van de modernisering als niet alleen wordt gewezen op feitelijke veranderingsprocessen maar er ook vanuit wordt gegaan dat deze veranderingsprocessen onvermijdelijk zijn en leiden tot vooruitgang, aangedreven door de ontwikkeling van wetenschap en technologie en hun toepassingen in productie van goederen en diensten⁴⁷. Modernisering wordt aldus een centrale plaats gegeven in een visie op de gewenste samenleving, vandaar dat deze zienswijze een *ideologie* wordt genoemd. Dit vooruitgangsgeloof is universalistisch, dat wil zeggen dat ze ervan uitgaat dat de traditionele *verhoudingen* geleidelijk aan, waar ook ter wereld, plaats zullen maken voor een overal gelijke modern westerse samenlevingsvorm. Dit miskent volgens critici van deze ideologie dat de manier waarop de moderniteit wordt gerealiseerd, afhankelijk is van de maatschappelijke en culturele (begin)condities waaronder innovaties plaatsvinden⁴⁸. Modernisering kent derhalve vele varianten: de modernisering verliep en verloopt bijvoorbeeld anders in China dan in West-Europa. De sterk gewortelde collectivistische cultuur en de 'één-kindpolitiek' zijn bijvoorbeeld specifiek Chinese factoren die van invloed zijn op de manier waarop het moderniseringsproces in China verloopt.

15.3 Historische ontwikkeling van de westerse moderne samenleving (1)

De **modernisering** van de westerse samenleving is een verzamelnaam voor een kluwen onderling samenhangende veranderingen, die samen hebben geleid tot de hedendaagse westerse samenleving. De kiem van deze ontwikkelingen wordt gelegd in de late Middeleeuwen. Na de industriële revolutie in de negentiende eeuw komt het moderniseringsproces in een stroomversnelling.

Om deze verschillende maatschappelijke veranderingen goed te kunnen beschrijven worden ze hier onderverdeeld in economische, culturele en politieke ontwikkelingen. Dit is een kunstmatige onderverdeling omdat economische, culturele en politieke ontwikkelingen elkaar hebben beïnvloed en ook met elkaar verweven zijn.

15.3.1 Economische ontwikkelingen (1)

Een belangrijke ontwikkeling was de opkomst van de stedelijke economie in de West-Europese landen. In de late Middeleeuwen nam de handel alsmaar toe. Een neveneffect hiervan was de stichting van permanente handelscentra die op den duur de kern vormden van kleine stedelijke nederzettingen: een proces dat urbanisatie (verstedelijking) wordt genoemd. De groei van de stadsbevolking leidde tot een toename van lokale markten. Men ging produceren voor de markt (ontstaan van markteconomie) waardoor het rendabel werd productieprocessen te rationaliseren. De behoefte aan de praktische kennis die hiervoor benodigd was, bevorderde het proces van wetenschappelijke kennisvergaring. Dit leidde tot belangrijke vernieuwingen zoals de uitvinding van de klok (leidend tot meer werkdiscipline), van de boekdrukkunst (leidend tot meer kennis en communicatie) en de oprichting van banken (leidend tot een betrouwbaarder geldverkeer). Ook het onderwijs kreeg door de vraag naar commercieel geschoold personeel een krachtige impuls.

⁴⁶ Berting (2006), p. 27

⁴⁷ idem

⁴⁸ idem

De inwoners van de steden, de burgers, slaagden er dankzij hun door handel met de nieuwe continenten nog sterker geworden economische positie in om een grotere economische en politieke zelfstandigheid ten opzichte van de feodale adel te verkrijgen. Zij steunden veelal de opkomende monarchen in het proces van **staatsvorming** opdat wetten en munten werden geünificeerd. In ruil voor de steun aan de monarch werden voorts allerlei belemmeringen voor vrijhandel opgeheven en vond er een rationalisering van het recht plaats. Daarnaast werd de handel nog bevorderd doordat de politiek-economische situatie binnen de staat stabiel werd ten gevolge van het monopoliseren van geweld en het centraliseren van de belastingheffing door de overheidsbureaucratie. De relatief grote hoeveelheid staten in West- en Noord-Europa zorgde tegelijkertijd voor de noodzaak voor de machthebbers in de verschillende staten om technologische innovaties te stimuleren om zodoende niet economisch of militair verslagen te worden door concurrerende staten.

In de negentiende eeuw volgden technologische ontwikkelingen zich zo snel op dat er wordt gesproken van een Industriële Revolutie. Met name de mechanisering van de productie werd toen versneld. Dit door de toename van de vraag naar producten als gevolg van de enorme bevolkingstoename die weer het gevolg was van de stijging van de productiviteit in de landbouw. Dit was mogelijk gemaakt door verbeterde productietechnieken die er bovendien voor zorgden dat er in de landbouw minder werknemers nodig waren. Als gevolg daarvan trokken werkloze landarbeiders naar de stad om daar werk te vinden in de industriële sector.

De Industriële Revolutie leidde in eerste instantie tot een overgang van standenmaatschappij naar klassenmaatschappij. De maatschappelijke positie werd niet meer afgeleid van de collectiviteit waarbij men op grond van afkomst behoorde maar van de collectiviteit waarbij men behoorde op grond van het al dan niet bezitten van de productiemiddelen. Later leidden de technologische veranderingen tot een groei van de welvaart in de westerse wereld die in de tweede helft van de twintigste eeuw de uitbreiding van de dienstensector, de opkomst van de verzorgingsstaat en een verkleining van de sociale verschillen mogelijk maakte. Niet de afkomst, en ook niet het familiebezit, maar de persoonlijke verdienste, bovenal gerelateerd aan het scholingsniveau, ging de maatschappelijke positie bepalen.

15.3.2 Culturele ontwikkelingen (1)

Behalve deze politiek-economische ontwikkelingen waren ook *culturele* ontwikkelingen bepalend voor het proces van modernisering in West-Europa. Aan het begin van deze ontwikkeling stond de Renaissance: de poging van kunstenaars en intellectuelen om de klassieke oudheid op verschillende terreinen en uitingsvormen te evenaren of zelfs te overtreffen. Dit leidde tot een veranderde instelling: het gesloten, statische wereldbeeld van de Middeleeuwen maakte plaats voor een open, dynamisch wereldbeeld. Mensen voelden zich minder gebonden aan geografische of *culturele* beperkingen en werden zich meer bewust van de wijze waarop ze gestalte konden geven aan hun eigen leven en aan de wereld om hen heen. Voor de wetenschap betekende deze veranderde instelling dat men zich ging richten op empirie in plaats van exegese.

De Reformatie (en dan met name het calvinisme) toonde dit open en dynamische denken weliswaar in maar de nadruk op het individu bleef overeind. Bovendien versterkte de gepropageerde rationele zelfbeheersing een arbeidsethos dat een voedingsbodem bleek te zijn voor het kapitalisme. De toename van de rationele zelfbeheersing was als civilisatieproces al langer gaande, als gevolg van de toename van de interdependentie van burgers en de afname van de onderlinge *machtsverschillen*.

Het rationalisme van de Reformatie werd in geradicaliseerde vorm door de Verlichting voortgezet. Dit was een intellectueel emancipatieproces waarin mensen onderscheid gingen maken tussen waarnemen en begrijpen. De magische kosmos waar de mens onlosmakelijk in was opgenomen maakte plaats voor een wereld die door de mens van een afstand werd waargenomen en vervolgens begrepen (Webers onttovering van de wereld). De Verlichting kenmerkte zich door het geloof in de vooruitgang die zou plaatsvinden als door de toename van de rationele kennis van de wetmatigheden die natuur, samenleving en mens beheersten, de werkelijkheid gestuurd en beheerst kon worden.

15.3.3 Politieke ontwikkelingen (1)

De Verlichting ging gepaard met de overtuiging dat de vrije, rationeel denkende en handelende mens een goed burger zou zijn, dat de soevereiniteit niet god of een vorst maar alleen het volk toekwam (volkssoevereiniteit) en derhalve met kritiek op bestaande instituties die de menselijke vrijheden beperkten. Deze denkbeelden die ten grondslag lagen aan de liberale *ideologie* vonden hun uitdrukking in de Verklaring van de rechten van de mens uit 1789 en vormden de basis voor de afschaffing van de

slavernij en voor de strijd voor de emancipatie van verschillende groepen burgers zoals vrouwen, kinderen en homoseksuelen.

Daarnaast stonden de Verlichtingsidealen aan de basis van de **democratisering** van de *politieke instituties*.

De instituten behorende bij een rechtsstaat en een vertegenwoordigende democratie (onafhankelijke rechterlijke macht, parlement) werden in de loop ter tijd uitgewerkt en kregen een min of meer stabiele vorm (**institutionalisering** op politiek gebied). Het proces van democratisering strekte zich pas later, na de Industriële Revolutie en de daaropvolgende groei van de welvaart, de emancipatie van de arbeidersklasse als gevolg van de opkomst van de *ideologie* van het socialisme en groei van de verzorgingsstaat uit over de gehele bevolking.

15.4 Kenmerken van de gemoderniseerde westerse samenleving (2)

De gemoderniseerde westerse samenleving wordt gekenmerkt door⁴⁹:

- (politiek)
een staatsbureaucratie waarin de *macht* van de overheid wordt gelegitimeerd door de steun van burgers (parlementaire- of presidentiële democratie gebaseerd op volkssoevereiniteit) en wordt beperkt door de (klassieke) grondrechten van burgers (rechtsstaat), en waarin de overheid sociale grondrechten van burgers garandeert (verzorgingsstaat).
- (economisch)
een gemengde economie waarbinnen het productiesysteem in hoge mate is gerationaliseerd en gedifferentieerd, en loonarbeid binnen het arbeidsbestel dominant is.
- (demografisch)
een heterogene samenstelling van de bevolking, die zich in steden concentreert.
- (cultureel)
een *cultuur* die in hoge mate seculier is, waarin wetenschap en recht een belangrijke rol spelen in het denken en handelen, waarin veelvuldige en veelsoortige *bindingen* tussen mensen bestaan die tegelijkertijd ook minder hecht zijn, waarin zelfontplooiing en persoonlijke autonomie centraal staan en waarin een duidelijke scheiding bestaat tussen private sfeer en publieke sfeer.

Subdomein E2: Modernisering als samenhangend stelsel van maatschappelijke veranderingen.

16. De kandidaat kan aangeven dat modernisering duidt op verschillende, met elkaar verweven veranderingsprocessen die te beschrijven zijn met behulp van de hoofdconcepten verhouding, binding en vorming.

16.1 Modernisering en verhouding

16.1.1 Modernisering van sociale verhoudingen (3)

Goederen en diensten worden in de westerse samenleving al eeuwen geproduceerd om deze op de vrije markt te verkopen aan degene die het meeste geld biedt. Met de sterke toename van de omvang van de markt is ook de arbeidsverdeling in de afgelopen eeuwen enorm toegenomen: De productie van een bepaald goed of dienst geschiedt door individuen en/of organisaties die zich daarop hebben gespecialiseerd, met als gevolg dat men voor het kunnen beschikken over goederen en diensten steeds meer afhankelijk is van anderen. Ook het inzetten van ontdekkingen uit wetenschap en technologie om nieuwe producten te ontwikkelen en efficiënter te produceren (en daardoor winstmaximalisatie te bereiken), draagt bij aan de toename van de arbeidsverdeling, zowel binnen het productieproces van de ondernemingen als binnen de maatschappij als geheel.

Een ver doorgevoerde arbeidsverdeling heeft gevolgen voor de mate van *sociale ongelijkheid* binnen een samenleving. Traditionele samenlevingen, waarin de arbeidsverdeling gering is, worden gekenmerkt door

⁴⁹ vrij naar van Hoof & van Ruysseveldt (1996), p. 24

een rigide sociale stratificatie: de verschillende sociale lagen, elk bestaande uit min of meer gelijkwaardige posities zijn sterk van elkaar gescheiden. Dit gaat gepaard met een lage sociale mobiliteit: de sociale positie die men inneemt, is bij geboorte bepaald en ligt voor het hele leven vast (standensamenleving). De *sociale ongelijkheid* is groot en gebaseerd op afkomst.

In de vroegindustriële samenleving is de sociale ongelijkheid ook groot maar gebaseerd op de economische groep waartoe men behoort (klassensamenleving). De sociale stratificatie is nog steeds rigide en de sociale mobiliteit gering. De sociale ongelijkheid wordt over generaties gereproduceerd.

Als wetenschap en technologie grote ontdekkingen doen, de arbeidsproductiviteit en welvaart toenemen en de vraag naar hogeropgeleiden en het aantal middenklassenbanen (vooral in de dienstensector) in omvang toeneemt, neemt de arbeidsverdeling toe. Aangezien opleidingsniveau als bepalende factor voor de mogelijkheden om te stijgen op de maatschappelijke ladder steeds meer aan belang wint, neemt de opwaartse sociale mobiliteit toe. Samen met de toename van de *macht* van de arbeidersbeweging en daaraan gekoppelde opkomst van de verzorgingsstaat zorgt dit voor een afname van de *sociale ongelijkheid*. De *verhoudingen* tussen werknemers en werkgevers worden **geinstitutionaliseerd** waardoor een overlegeconomie ontstaat. De gevoeligheid voor sociale ongelijkheid binnen de samenleving neemt toe. De overheid zet zich steeds meer in voor de sociale grondrechten (waaronder onderwijs) en neemt maatregelen om ongelijkheid tegen te gaan, ook in de private sfeer.

In de moderne samenleving is de sociale ongelijkheid dus relatief gering en gebaseerd op individueel verworven posities. De verdeling van arbeid en de daarvoor benodigde scholing leidt tot een grotere sociale mobiliteit en een sociale stratificatie waarin de sociale verschillen niet meer alleen betrekking hebben op het economische kapitaal dat men bezit. Door het verminderen van sociale ongelijkheid op de maatschappelijke ladders van inkomen en macht zijn de statusverhoudingen belangrijker geworden. Het zogenaamde culturele kapitaal, dat onder andere het gevolg is van de opleiding die men heeft gevolgd en/of tot uiting komt in de levensstijl die men etaleert, worden in de moderne samenleving alsnear bepalender voor iemands maatschappelijke positie.

Een aantal negatieve aspecten die volgens critici kleven aan de in dit moderniseringsproces ontstane individualistische prestatiesamenleving zijn:

1. De vervreemding van werknemers ten gevolge van de ver doorgevoerde specialisatie van werkzaamheden waardoor enerzijds ze zich slechts een mechanisch onderdeel binnen een productiesysteem voelen en anderzijds geen gevoel van verbondenheid met collega's en werkgever ervaren.
2. De hoge eisen die het moderne arbeidsproces aan werknemers stelt waardoor ten eerste in deze tijd stress een belangrijke reden voor arbeidsverzuim is geworden en ten tweede een onderklasse is ontstaan die aan die eisen niet kan voldoen en op grond daarvan door de samenleving wordt uitgesloten.
3. De miskennis van het belang van factoren als etniciteit, geslacht en maatschappelijke afkomst voor iemands maatschappelijke kansen door de moderne (meritocratische) gedachte dat in de huidige samenleving alleen je individuele capaciteiten uiteindelijk bepalend zijn voor je maatschappelijke positie
4. De toename van de *sociale ongelijkheid* (zowel tussen landen als binnen landen) die plaatsvindt als gevolg van de vergroting van de markt door economische mondialisering waardoor de positie van overheid en werknemers wordt verzwakt ten opzichte van de werkgevers.
5. Het binnen de moderne samenleving dominante technologisch-economische productiesysteem brengt allerlei ongewenste neveneffecten met zich mee die uiterst schadelijk voor mens en natuur uitpakken (zoals milieuvervuiling en klimaatverandering). Deze neveneffecten zijn volgens bijvoorbeeld Beck⁵⁰ niet door het productiesysteem zelf, maar ook niet door maatschappelijke organisaties en *politieke instituties* op te lossen en ondergraven daarmee de legitimiteit van deze instituties.

16.1.2 Modernisering van politieke verhoudingen (3)

In de moderne samenleving staan op politiek gebied de individuele grondrechten van de burger centraal. In een zich over langere tijd uitstrekkend proces van **democratisering** hebben de burgers achtereenvolgens klassiek-legale, politieke en sociale grondrechten bedongen. Dit proces van democratisering past bij een individualistische *ideologie* waarbij *gelijkheid* het onderlinge principe is en waarbij het gaat het over de verbondenheid, gebaseerd op onpersoonlijke (fiscale) solidariteit, tussen mensen op het niveau van de staat.

⁵⁰ Van der Loo & Van Reijen, p.248

Een belangrijke ontwikkeling binnen het **democratiserings**proces is het ontstaan van de rechtsstaat. De overheid heeft in de rechtsstaat de taak om de veiligheid te waarborgen. Zij stelt en handhaaft de rechtsregels. Kenmerkend voor de moderne rechtsstaat is dat gelijkheid in plichten, rechten en kansen centraal staat, ook als dit tot gevolg heeft dat de overheid ingrijpt in de privésfeer (zoals het emancipatiebeleid, de rechten van kinderen en het recht op studiefinanciering). Om de burgers te beschermen tegen de overheid is de overheid zelf echter ook gebonden aan rechtsregels. Met name het recht op eigendom en de vrijheidsrechten zijn burgerrechten die de macht van de overheid beperken. Bovendien wordt er over rechtsgeschillen uitspraak gedaan door rechters die onafhankelijk van de wetgevende en uitvoerende macht functioneren. De onafhankelijkheid van de rechters is een belangrijk facet van de rationalisering van het recht: een toenemende gerichtheid op vaststelling van de ware feiten en de juiste redenering, ongeacht wat daarvan de uitkomst is en welk belang de rechter daarbij heeft⁵¹. Niet alleen de staat maar ook de maatschappij is gejuridiseerd. Het recht wordt in de moderne samenleving steeds belangrijker omdat voorheen informele regels en afspraken steeds meer worden vastgelegd in wetten, contracten en formele procedures. De uitvoering van die formele regels en procedures wordt in handen gelegd van daarvoor opgerichte organisaties. In de bureaucratische organisatievorm is de rationalisering het meest doorgevoerd. Kenmerkend voor deze organisatievorm is dat efficiëntie wordt gekoppeld aan onpersoonlijke verhoudingen.

Een tweede belangrijke ontwikkeling binnen het democratiseringsproces is het ontstaan van de volksvertegenwoordiging. De moderne westerse samenleving heeft de parlementaire democratie als staatsvorm. De soevereiniteit ligt bij het volk en de politieke grondrechten van de burger, met name het actief en passief kiesrecht, staan centraal. De verschillende opvattingen van de (groepen) burgers binnen de samenleving worden door politieke partijen gerepresenteerd in de volksvertegenwoordiging.

Een derde belangrijke ontwikkeling binnen het democratiseringsproces is het ontstaan van de verzorgingsstaat. De overheid verplicht zich ertoe zich maximaal in te zetten om de sociale grondrechten van de burger te garanderen. Allerlei bureaucratische overheidsorganisaties zijn actief om de burger bij te staan op het gebied van huisvesting, onderwijs, gezondheidszorg, inkomensondersteuning enz. Bij dit democratiseringsproces kan een aantal kanttekeningen worden geplaatst:

1. De toename van individualisering van de inrichting van de verzorgingsstaat leidt tot toename van egocentrisch (calculerend) gedrag van burgers dat de grondslag van die verzorgingsstaat ondermijnt⁵².
2. Er ontstaan in toenemende mate gevoelens van machteloosheid en vervreemding bij de individuele burger als gevolg van de toename van de afhankelijkheid van anonieme, bureaucratische organisaties⁵³.
3. Democratisering leidt tot een verminderde acceptatie van *gezag* en tot een verminderde diversiteit binnen de samenleving⁵⁴.
4. Of de burgers de machthebbers werkelijk kunnen controleren, is door de toename van het gewicht van internationale organisaties (als gevolg van de toenemende mondialisering) nog dubieuzer geworden⁵⁵.

16.2 Modernisering en vorming (3)

In de moderne samenleving is – in vergelijking met de traditionele samenleving – de band tussen de persoonlijke *identiteit* en de collectieve identiteit minder direct geworden⁵⁶. De familiebanden zijn veel zwakker dan in de traditionele samenleving, de dominante rol van de religie en de kerkgemeenschap is teruggedrongen tot de sfeer van de zingeving (en voor steeds meer mensen geldt dat de kerk geen rol in hun leven speelt) en voor Nederland in het bijzonder geldt dat de samenleving is ontzuild. Andere collectieve identiteiten zoals het nationale bewustzijn, het klassebewustzijn of dat van beroepsgroepen vervagen in de loop van de twintigste eeuw⁵⁷. Tezamen met de verzakelijking van sociale relaties ten gevolge van de verdere opkomst van het marktdenken hebben deze ontwikkelingen ervoor gezorgd dat individuen meer ruimte voor het maken van eigen keuzen en het ontplooiën van hun capaciteiten hebben gekregen⁵⁸. De invulling van de persoonlijke identiteit wordt gezien als een kwestie van een eigen keuze uit een veelheid van sociale groepen of levensstijlen waartoe ze willen behoren. Ze knutselen ('bricolage')

⁵¹ De Swaan (1996), p.83

⁵² Van Hoof & van Ruysseveldt, p. 288

⁵³ Van der Loo & Van Reijen, p.53

⁵⁴ Van Hoof & van Ruysseveldt, p. 210

⁵⁵ Van Hoof & van Ruysseveldt, p. 475

⁵⁶ Van Hoof & van Ruysseveldt, p. 407

⁵⁷ Van Hoof & van Ruysseveldt, p. 408

⁵⁸ Van Hoof & van Ruysseveldt, p. 395

uit de vele beschikbare overtuigingen, levensvormen en gedragspatronen een eigen individuele levensstijl in elkaar die voortdurend kan worden aangepast aan nieuwe keuzes. De diversiteit aan beschikbare gedragspatronen neemt door de **globalisering** alsmaar toe. Individueel is er veel ruimte voor zelfontplooiing en zelfexpressie (gepropageerd door de *ideologie* van het individualisme), maatschappelijk is er sprake van pluralisme in levensstijlen. Dit wil niet zeggen dat het individu geheel solitair is geworden: men blijft afhankelijk van sociale *bindingen*, alleen zijn deze zelf gekozen en zijn ze meer gebaseerd op de vervulling van een specifieke, en vaak tijdelijke affectieve behoefte. Bovendien zijn de omgangscodes binnen sociale verbanden flexibeler geworden (informalisering). Er is meer individuele ruimte om aan de heersende omgangsregels een eigen invulling te geven en/of deze regels in de sociale groep (zoals gezin of school) te bespreken. Dit correspondeert met het onderzoeksgegeven dat ouders in de moderne samenleving groot belang blijken te hechten aan autonomie als opvoedingswaarde maar daarnaast ook aan deugden als rekening houden met elkaar en overleggen. Over het gezin in de moderne westerse samenleving valt nog op te merken dat, geheel in lijn met de **individualisering**, de vorming van een gezin trager verloopt (door het minder snel aangaan van vaste relaties en de latere keuze voor kinderen) en eerder wordt ontbonden dan in vroegere tijden en dat het moderne gezin zich kenmerkt door een tweevoudig kostwinnerschap.

De toename van de vrijheid beperkt zich niet tot de sociale omgeving. Door de opkomst van de wetenschap en de daaruit voortvloeiende technologische vernieuwing is ook de afhankelijkheid van de natuurlijke omgeving in de moderne samenleving minder en abstracter geworden. De houding tegenover de natuur wordt niet meer bepaald door een allesoverheersend gevoel van verbondenheid met zowel de dode als levende natuur, maar door een gedistantieerde houding die de natuur vooral bekijkt vanuit het oogpunt welk nut zij kan opbrengen.

De relatief grote vrijheid van de moderne mens is echter niet onbeperkt. In het *socialisatie*proces van de moderne samenleving worden de leden van de samenleving door meestal anonieme sociale controlemechanismen gedisciplineerd en genormaliseerd. Als gevolg van de toename van de hoeveelheid mensen waarvan men afhankelijk is, neemt de dwang tot zelfdwang die door de omgeving wordt uitgeoefend toe. Dit civilisatieproces zorgt ervoor dat onmiddellijke driftbevrediging steeds meer met schuldgevoelens worden beladen: de prijs die voor de beschaving moet worden betaald. Bovendien is het om in de individualistische prestatiesamenleving goed te functioneren een vereiste dat in de persoonlijkheidsstructuur een patroon van uitgestelde behoefte-bevrediging is verankerd. Ook de individuele levensstijl wordt in de moderne samenleving gekenmerkt door doelrationeel handelen. Mensen handelen instrumenteel en strategisch om de door hen geplande doelen te behalen.

Kanttekeningen die bij de vorming van de *identiteit* in de moderne samenleving kunnen worden gezet, zijn onder andere de volgende:

1. De *ideologie* van het autonome individu kan niet verhullen dat op tal van maatschappelijke terreinen individuen geconditioneerd zijn tot een betrekkelijk passieve en afhankelijke levenshouding⁵⁹.
2. De moderne flexibele persoonlijke *identiteit*, die bestaat uit meerdere situatiebepaalde deelidentiteiten, is minder solide en stabiel dan de identiteit van mensen uit meer collectivistische samenlevingen. Dit bergt het risico van fragmentatie van de identiteit in zich: de persoonlijke identiteit is gespleten en instabiel⁶⁰.
3. De (schijnbare) bevrijding van de afhankelijkheid van de natuur gaat samen met een vergrote afhankelijkheid van de technologie en de mensen die deze technologie beheersen⁶¹.
4. De mate van zelfsturing die van mensen wordt verlangd in de moderne samenleving, is niet door iedereen bereikt of te bereiken. Voor een aantal individuen, vooral afkomstig uit de sociaal-cultureel zwakkere milieus, is dit teveel gevraagd.

16.3 Modernisering en binding

16.3.1 Binding en sociale integratie (3)

De onderlinge verbondenheid in de moderne samenleving is in de loop van het **moderniserings**proces versterkt door een aantal integratiemechanismen waarvan de steeds machtiger wordende staat zich heeft

⁵⁹ Van der Loo & Van Reijen, p.215

⁶⁰ Van Hoof & van Ruyseveldt, p. 409

⁶¹ Van der Loo & Van Reijen, p.245

bediend⁶². De toekenning van politieke en sociale rechten aan alle burgers en de uitbouw van een nationaal onderwijssysteem zorgde ervoor dat integratie van voorheen kansarme groepen werd bevorderd en er een nationale *cultuur* en *identiteit* ontstond. Bovendien werden maatschappelijke tegenstellingen afgezwakt door de toename van sociale zekerheidsvoorzieningen en andere regelingen om de arbeiders te beschermen. De **institutionalisering** van de arbeidsverhoudingen, resulterend in een overlegeconomie, heeft hieraan overigens ook bijgedragen.

De afname van (ervaren) *sociale ongelijkheid* heeft een informalisering van sociale relaties mogelijk gemaakt⁶³. Er heeft zich een verschuiving voorgedaan van bevelshuishouding naar onderhandelingshuishouding.

16.3.2 Binding en maatschappelijk middenveld (3)

Het - in de moderne samenleving dominante - wetenschappelijke wereldbeeld heeft geleid tot minder ruimte voor levensbeschouwingen om overkoepelende en legitimerende waarheden over te dragen. Er is geen sprake meer van één dominante religie die alom in de samenleving aanwezig is en door vrijwel iedereen wordt beleden, maar van vele (vaak niet-godsdienstige) levensbeschouwingen met eigen waarden, normen en betekenissen. In Nederland is religie na de snelle ontzuiling en ontkerkelijking in de tweede helft van de twintigste eeuw, blijktens bevolkingsenquête vooral nog van belang in de private leefsfeer, en dan vooral bij biografische overgangen als geboorte en overlijden. De bindende kracht van religie, in Nederland grotendeels gerealiseerd door identificatie met een bepaalde zuil of kerkelijke *subcultuur*, is sterk afgenomen en lijkt plaats te hebben gemaakt voor meer individueel getinte vormen van affiniteit⁶⁴.

Over een andere verbindende factor binnen de Nederlandse samenleving, het verenigingsleven, valt op te merken dat het traditionele verenigingsleven dat gekenmerkt wordt door grote loyaliteit van leden aan hun vereniging, afneemt ten gunste van meer indirecte en 'gemedialiseerde' vormen van betrokkenheid van burgers bij maatschappelijke organisaties⁶⁵. Toch slagen volgens Van den Berg deze 'dunnere' organisaties er niet alleen nog goed in om de interne samenhang op peil te houden, maar zorgen ze daarnaast voor een grotere *sociale cohesie* doordat ze zich niet afsluiten van de rest van de samenleving maar juist meer aandacht zijn gaan geven aan wat hun bijdrage aan de gemeenschap als geheel kan zijn.

16.3.3 Binding en sociale netwerken (3)

Door de toename van de arbeidsverdeling en de toename van het aantal levensstijlen binnen de moderne samenleving, verschillen de levens van mensen veel meer van elkaar dan dat in de traditionele samenleving het geval is. De afhankelijkheid ten opzichte van anderen verandert: men wordt van steeds meer mensen telkens minder afhankelijk. Ook de afhankelijkheid en verbondenheid met de directe geografische omgeving is afgenomen als gevolg van technologische vernieuwingen waarvan de informatisering (op steeds grotere schaal gebruiken van moderne gegevensverwerkende apparatuur) wel de belangrijkste is. De geografische afstand is als beperking voor het tot stand brengen van intermenselijke verhoudingen sterk in belang afgenomen. Sociale netwerken worden door **globalisering** en informatisering steeds uitgestrekter.

De contacten binnen die netwerken zijn lossier, veranderlijk en grootschalig⁶⁶. Gevolg hiervan is dat de solidariteit binnen de moderne samenleving als geheel minder sterk is dan in de traditionele samenleving waar de onderlinge *bindingen* veelvuldig en hecht zijn.

Tegelijkertijd is het echter wel zo dat in de moderne pluriforme leefwereld er meer mogelijkheden zijn om met gelijkgezinden hechte banden te ontwikkelen, hetgeen onder meer tot uiting komt in het bestaan van verschillende subculturen⁶⁷. Zelfgekozen *bindingen* (vaak gebaseerd op levensstijl) hebben in de moderne samenleving aan belang gewonnen ten opzichte van traditionele bindingen als familiebindingen en stands- en klassebindingen. En deze traditionele bindingen zijn zelf ook lossier en veranderlijker geworden.

Als de vorming van subculturen gepaard gaat met rigide insluitings- en uitsluitingsprocessen kan dit leiden tot vergroting van de tegenstellingen binnen de samenleving en een bedreiging vormen voor de

⁶² Van Hoof & van Ruysseveldt, p. 394

⁶³ Van der Loo & Van Reijen, p.137

⁶⁴ De Hart, 2008, p.410

⁶⁵ Van den Berg, 2008, p.84

⁶⁶ Van der Loo & Van Reijen, p.102

⁶⁷ Van Hoof & van Ruysseveldt, p. 396

sociale cohesie van de samenleving als geheel. *Sociale cohesie* krijgt dan de vorm van een sterke interne gerichtheid van groepen, gepaard gaande met een drang om zich af te sluiten van de samenleving in bredere zin en om groepsnormen te hanteren die op gespannen voet staan met wat in de samenleving als juist wordt beschouwd.

Kanttekeningen die bij de sociale cohesie binnen de moderne samenleving kunnen worden gezet, zijn onder andere de volgende:

1. De sociale cohesie die is toegenomen ten gevolge van het afzwakken van maatschappelijke tegenstellingen door de toename van verzorgingsstaatvoorzieningen, wordt in gevaar gebracht door het calculerende gebruik van die voorzieningen door de moderne burger. Individualisering leidt tot een groter beroep op uitkeringen; tegelijkertijd vormt de meer calculerende mentaliteit van individuen ook een bedreiging voor de morele basis van de verzorgingsstaat, de solidariteit⁶⁸.
2. Een hogere etnische diversiteit in de directe woonomgeving gaat gepaard met een lagere *sociale cohesie*. Putnam verklaarde dit verschijnsel door schildpadgedrag: mensen kruipen in hun schulp en sluiten zich af voor de buurtgenoten, ook overigens voor buurtgenoten met dezelfde etnische achtergrond. Gijsberts et al. (SCP, 2008) verklaren het negatieve verband tussen etnische diversiteit en *sociale cohesie* in Nederland door te wijzen op het gegeven dat in etnisch diverse buurten meer mensen wonen die zich in een achterstandspositie bevinden. Dat is volgens hen de verklarende factor voor een lagere sociale cohesie, niet de etnische diversiteit.
3. De gevolgen van **globalisering** voor de nationale sociale cohesie is onduidelijk. Naarmate globalisering meer gepaard gaat met een 'ontfunctionalisering' van de staat en met verlies aan nationale soevereiniteit dreigt ook de sociale cohesie binnen staten aangetast te worden. Daarnaast verliezen nationale *culturen, identiteiten* en levensstijlen aan kracht als gevolg van migratiestromen, frequentere internationale contacten (massatoerisme) en wereldwijd opererende massamedia⁶⁹. Dit heeft tegelijkertijd een tegenbeweging opgeroepen die juist het eigene van de nationale en lokale *cultuur* benadrukt en wil behouden.⁷⁰
4. De sociale netwerken, die zich door de toename van technologische beheersingsmogelijkheden, alsmar uitbreiden, zijn voor de individuen en groepen die daarvan deel uitmaken niet meer te overzien en niet meer te reguleren⁷¹.

Subdomein E3: Maatschappelijke vraagstukken en paradoxen als gevolg van modernisering

17 De kandidaat kan uitleggen dat grote maatschappelijke vraagstukken gerelateerd kunnen worden aan het proces van modernisering en kan deze maatschappelijke vraagstukken relateren aan drie paradoxen van modernisering.

17.1 Paradoxen van modernisering

Verzelfstandiging versus verafhankelijkking (3)

De eerste paradox betreft de schijnbare tegenstelling die er bestaat tussen enerzijds verzelfstandiging en anderzijds verafhankelijkking. Door de toenemende differentiatie is de samenleving steeds meer opgesplitst in van elkaar verschillende, functioneel gespecialiseerde eenheden. Deze zelfstandige organisaties hebben elk de vrijheid om zich op een zelf gekozen wijze te ontwikkelen. Tegelijkertijd zijn deze organisaties omdat ze zich hebben gespecialiseerd, afhankelijker geworden van de andere gespecialiseerde eenheden binnen de samenleving. Naarmate de verzelfstandiging toeneemt, neemt dus ook de wederzijdse afhankelijkheid toe. Door **globalisering** is die wederzijdse afhankelijkheid het niveau van de nationale samenleving ontstegen.

Deze paradox betreft niet alleen organisaties binnen de moderne samenleving. Ook op individueel niveau is er een schijnbare tegenstelling tussen enerzijds verzelfstandiging en anderzijds verafhankelijkking. De

⁶⁸ Van Hoof & van Ruysseveldt, p. 396

⁶⁹ Van Hoof & van Ruysseveldt, p. 517-518

⁷⁰ Zie ook subdomein D1, 12.8

⁷¹ Van der Loo & Van Reijen, p.245

beperkingen die de mens worden opgelegd door de natuurlijke omgeving waarin hij leeft enerzijds en zijn eigen lichaam anderzijds, zijn door de wetenschappelijke en technologische vooruitgang aanzienlijk verminderd. Daarnaast heeft het individu zich bevrijd uit de knellende banden van zijn directe sociale omgeving. De mogelijkheden om zijn leven zelf invulling te geven, zijn sterk toegenomen. Daarvoor is hij echter wel afhankelijker geworden van de technische hulpmiddelen en van de sociale en psychologische condities die vereist zijn om (de technologie te kunnen gebruiken om) de natuurlijke en lichamelijke beperkingen op te kunnen heffen. Tegelijkertijd is het moderne individu gedwongen zich aan te passen aan de eisen van manipulerende en/of bureaucratische systemen en structuren: concrete afhankelijkheden hebben plaatsgemaakt voor een anonieme en diffuse afhankelijkheid van steeds omvattender wordende collectieven die het schijnbaar vrije individu dwingen om keuzes te maken.

Met deze paradox hangt ook samen dat in de moderne samenleving er tegelijkertijd sprake is van een toekomstgericht geloof in de vooruitgang, gebaseerd op het vertrouwen dat (toepassing van) nieuwe wetenschappelijke ontdekkingen zullen leiden tot meer voorspoed, als wel van een nostalgisch romantisch verlangen naar de kleinschaligheid, hechtheid en rust van de vroegere samenleving die bovendien meer in harmonie was met de natuur.

Generalisering versus pluralisering (3)

Een tweede paradox betreft de schijnbare tegenstelling tussen enerzijds generalisering en anderzijds pluralisering van *cultuur*. Met generalisering wordt het proces bedoeld waarin de wereld van hechte, maar sterk van elkaar verschillende culturen langzamerhand plaats maakt voor een universele cultuur die gekenmerkt wordt door abstracte en algemene ideeën, conventies en routines. De specifiek bij een culturele gemeenschap behorende voorstellingen zijn in het proces van rationalisering losgeweekt uit hun oorspronkelijke context, hebben zich vervolgens vermengd met andere cultuurvormen, om daarna wederom op een algemene wijze te worden beleefd en in praktijk te worden gebracht⁷². Deze ontwikkeling naar een algemene, universele *cultuur* is door de **globalisering** alleen nog maar versterkt. De massaliteit en vervlakking van deze mondiale (media)cultuur heeft echter ook geleid tot de behoefte van groepen mensen om in hun eigen vertrouwde leefomgeving een nieuwe, eigen cultuur te creëren. Het tot stand komen van al deze van elkaar verschillende kleinschalige culturen wordt pluralisering genoemd.

Rationeel versus emotioneel (3)

Een derde paradox betreft de schijnbare tegenstelling tussen het beeld van de moderne mens als rationeel handelend individu enerzijds en als irrationeel, emotionele behoeften nastrevend wezen anderzijds. De moderne levensstijl wordt gekenmerkt door individueel, doelrationeel handelen. Op grond van doelen die ze zelf hebben bepaald, kiezen mensen voor bepaalde handelingsstrategieën. Om succesvol te zijn ten opzichte van anderen is zelfbeheersing en 'impression management' een belangrijke handelingsstrategie. En om succesvol te zijn in de individualistische prestatiesamenleving is het een belangrijke handelingsstrategie om behoeften uit te stellen. Tegelijkertijd hebben de toename van de welvaart, de als gevolg daarvan toegenomen beschikbare vrije tijd en de **individualisering** het voor mensen makkelijker gemaakt om hun eigen gevoelsleven te cultiveren en in het openbaar uit te dragen, daarvoor gebruik makend van media (eerst TV, daarna internet). Ook kunnen behoeften, op allerlei gebied - van seksueel tot spiritueel - instant worden bevredigd (consumptiecultuur), daartoe aangemoedigd door de op rationele leest geschoeide manipulatiestrategieën van commerciële organisaties.

Maatschappelijke thema's die verband houden met modernisering (3)

Een belangrijk punt in de discussies over de gevolgen van het voortschrijden van het moderniseringsproces is de vraag welke gevolgen het proces van differentiatie, en de versterking van dit proces door de globalisering, heeft voor de sociale cohesie in de moderne samenleving. Thema's die daarbij aan bod komen zijn o.a.: het verdwijnen van maatschappelijke solidariteit, de overheveling van nationale bevoegdheden naar supranationale instanties (zoals de EU of de VN), de bedreiging van oorspronkelijke culturen als gevolg van de alsmaar dominantier wordende westerse (met name Amerikaanse) cultuur, gevolgen van de toename van de mondiale economische verwevenheid. Een tweede vraag die in de discussies over de gevolgen van het voortschrijden van het moderniseringsproces wordt gesteld, is de vraag of er grenzen moet worden gesteld aan het proces van

⁷² Van der Loo & Van Reijen, p.50

rationalisering en liberalisering van sociaaleconomische verhoudingen in de moderne samenleving. Thema's die daarbij aan bod komen zijn o.a.: de mondiale ecologische problematiek, de dominantie van techniek over mens en dier (intensieve veehouderij), de stressmaatschappij, de internationale rijk-arm tegenstelling.

Een derde punt dat in de discussies over de gevolgen van het voortschrijden van het moderniseringsproces aan de orde wordt gesteld, is de vraag welke gevolgen het proces van rationalisering heeft voor de legitimering van gedeelde waarden in de moderne samenleving. Thema's die daarbij aan bod komen zijn o.a.: de rol van *ideologieën* en religies in de moderne samenleving, de (grenzen aan de) pluriformiteit van de samenleving, botsing van culturen.

Een vierde punt in de discussies over de gevolgen van het voortschrijden van het **moderniserings**proces is de vraag welke gevolgen het proces van individualisering heeft voor de identiteitsontwikkeling in de moderne samenleving. Thema's die daarbij aan bod komen zijn o.a.: het hanteren van levensstijlen als expressie van iemands *identiteit*, de consumptiemaatschappij, de 'patchwork'-identiteit van de moderne mens, de netwerksamenleving.

Daarnaast zijn er nog maatschappelijke thema's die met meerdere aspecten van modernisering samenhangen. De (gepercipieerde) toename van antisociaal gedrag in de moderne samenleving hangt bijvoorbeeld samen met een afname van de *sociale cohesie*, een afname van de legitimiteit van collectieve waarden en een toename van de **individualisering**.

4. Het centraal examen

1.1 Zittingen centraal examen

Raadpleeg hiervoor het Examenblad: www.examenblad.nl

1.2 Vakspecifieke regels correctievoorschrift

Raadpleeg hiervoor het Examenblad: www.examenblad.nl

1.3 Hulpmiddelen

Raadpleeg hiervoor het Examenblad: www.examenblad.nl

Bijlage 1 Werkversie examenprogramma maatschappijwetenschappen vwo

HET EINDEEXAMEN

Het eindexamen bestaat uit het centraal examen en het schoolexamen.

Het examenprogramma bestaat uit de volgende domeinen:

- Domein A: Vaardigheden
- Domein B: Vorming (context: Religie)
- Domein C: Verhouding (context: Machtsverhoudingen in de wereld)
- Domein D: Binding (context: Natievorming en de rol van de staat)
- Domein E: Verandering (context: De wording van de moderne westerse samenleving)
- Domein F: Analyse van/onderzoek doen naar een sociale actualiteit
- Domein G: Analyse van/onderzoek doen naar een politieke actualiteit (context: Actuele verkiezingen)

Het centraal examen heeft betrekking op de domeinen C, D en E, in combinatie met Domein A. Het College voor Examens stelt het aantal en de tijdsduur van de zittingen van het centraal examen vast. Het College voor Examens maakt indien nodig een specificatie bekend van de examenstof van het centraal examen.

Het schoolexamen heeft betrekking op Domein B, F, en G in combinatie met Domein A en:

indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: ook een of meer domeinen of subdomeinen waarop het centraal examen betrekking heeft;

indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die per kandidaat kunnen verschillen.

De examenstof

Domein A: Vaardigheden

Subdomein A1: Informatievaardigheden

1. De kandidaat kan:
 - benodigde informatie verwerven en selecteren uit digitale en niet digitale bronnen;
 - informatie verwerken en daaruit beredeneerde conclusies trekken;
 - de resultaten van een leeractiviteit beschrijven en presenteren.

Subdomein A2: Concept-contextbenadering

2. De kandidaat kan:
 - de hoofdconcepten (vorming, verhouding, binding en verandering) en bijbehorende sociologische kernconcepten toepassen in gegeven (of in zelfgekozen) contexten.
De kernconcepten zijn: sociale cohesie, sociale instituties, groepsvorming, cultuur,

socialisatie/acculturatie, identiteit, sociale (on)gelijkheid, modernisering, individualisering, institutionalisering;

- de hoofdconcepten (vorming, verhouding, binding en verandering) en bijbehorende politicologische kernconcepten toepassen in gegeven (of in zelfgekozen) contexten.

De kernconcepten zijn: politieke instituties, representatie/representativiteit, politieke socialisatie, ideologie, macht/gezag, conflict/samenwerking, democratisering, staatsvorming, globalisering;

- Sociologische en politicologische benaderingen betreffende de kernconcepten toelichten en vergelijken.

Subdomein A3: Onderzoeksvaardigheden

3. De kandidaat kan:

- onderzoeksresultaten van anderen beoordelen op betrouwbaarheid, validiteit en representativiteit;
- een eenvoudig onderzoek opzetten en uitvoeren over een concreet maatschappelijk verschijnsel;
- basiskennis over statistiek toepassen.

Domein B: Vorming (context: Religie)

Subdomein B1: Religie als object van maatschappijwetenschappen

4. De kandidaat kan de maatschappijwetenschappelijke benadering van religie toepassen op de functie van religie en op de verhouding van religie en andere oriëntaties.

Subdomein B2: Religie en vorming

5. De kandidaat kan het proces van religieuze socialisatie beschrijven in termen van vorming van moreel menselijk gedrag en uitleggen welke socialiserende instituties hierin een rol spelen.

Subdomein B3: Veranderingen op religieus gebied

6. De kandidaat kan veranderingen die zijn opgetreden in het religieuze landschap van Nederland na de Tweede Wereldoorlog relateren aan maatschappelijke ontwikkelingen in die periode. Hij kan aan de hand van een aantal theorieën de functies van religie in de huidige samenleving verklaren.

Subdomein B4: Verhouding overheid en religie

- 7. De kandidaat kan de verhouding overheid en religie typeren aan de hand van vier modellen (religieuze model, atheïstische model, religieus-neutrale model, pluriforme model) en weergeven welke opvattingen daarover in Nederland bestaan en de vier modellen ordenen naar landen/tijden/godsdiensten.

Domein C: Verhouding (context: Machtverhoudingen in de wereld)

Subdomein C1: Het ontstaan van de verhoudingen tussen staten in de internationale orde

8. De kandidaat kan het ontstaan van het statensysteem beschrijven aan de hand van de factoren die de machtsverhoudingen bepalen. Hij kan tevens theorieën vergelijken op het aspect van gedragingen van staten naar elkaar en op het aspect van verklaringen van economische (onder)ontwikkeling van staten.

Subdomein C2: Internationale samenwerking en internationale conflicten

9. De kandidaat kan vormen van internationale samenwerking en internationale conflicten herkennen en vergelijken.

Subdomein C3: De positie van Nederland in het internationale krachtenveld

10. De kandidaat kan de positie van Nederland in het internationale krachtenveld analyseren, het Nederlands buitenlandbeleid (onder andere beleid ten aanzien van ontwikkelingssamenwerking) beschrijven en een standpunt verwoorden over dit buitenlandbeleid.

Subdomein C4: Veranderingen in de mondiale machtsverhoudingen

11. De kandidaat kan aangeven welke veranderingen er optreden en opgetreden zijn in de mondiale machtsverhoudingen en wat de rol van internationale organisaties daarin is en was. Tevens de gevolgen ervan voor de macht en invloed van de nationale staten.

Domein D: Binding (context: Natievorming en de rol van de staat)

Subdomein D1: Het ontstaan van de Nederlandse natie en de nationale staat

12. De kandidaat kan uitleggen hoe de Nederlandse natie en staat zijn ontstaan, wat de belangrijkste kenmerken van een natie en een staat zijn en van welke potentiële bedreigingen er sprake kan zijn voor de Nederlandse staat.

Subdomein D2: De structuur van het stelsel van politieke besluitvorming

13. De kandidaat kan de structuur en het functioneren van het stelsel van politieke besluitvorming typeren aan de hand van de verhouding tussen de vier bestuurslagen en tussen de burgers en de overheid.

Subdomein D3: Nationale identiteit: binding met de staat

14. De kandidaat kan de nationale identiteit beschrijven en welke veranderingen zich daarbij hebben voorgedaan.

Domein E: Verandering (context: De wording van de moderne westerse samenleving)

Subdomein E1: De westerse moderne samenleving

15. De kandidaat kan uitleggen hoe modernisering doorgaans gekoppeld wordt aan een westerse ontwikkeling van 'traditioneel' naar 'modern'. Tevens kan hij de aanname dat modernisering een westerse ontwikkeling is van commentaar voorzien.

Subdomein E2: Modernisering als samenhangend stelsel van maatschappelijke veranderingen

16. De kandidaat kan uitleggen dat modernisering duidt op verschillende, met elkaar verweven veranderingsprocessen en die beschrijven met behulp van de hoofdconcepten verhouding, binding en vorming.

Subdomein E3: Maatschappelijke vraagstukken en paradoxen als gevolg van modernisering

17. De kandidaat kan uitleggen dat grote maatschappelijke vraagstukken gerelateerd kunnen worden aan het proces van modernisering en kan deze maatschappelijke vraagstukken relateren aan drie paradoxen van modernisering.

Domein F: Analyse van/onderzoek doen naar een sociale actualiteit

Subdomein F1: Informatie verwerven over een actualiteit/onderzoek doen naar een actualiteit

18. De kandidaat kan informatie verzamelen over een actualiteit met maatschappijwetenschappelijke relevantie, zowel over feiten als ook over de verschillende meningen die erover bestaan. Tevens

kan de kandidaat verschillende groepen en belangen onderscheiden die een rol spelen in deze actualiteit.

De kandidaat kan een vraagstelling formuleren, een eenvoudige onderzoeksopzet maken en deze ook uitvoeren over een actualiteit.

Subdomein F2: Selectie van kernconcepten toepassen op een actualiteit

19. De kandidaat kan een selectie van relevante kernconcepten toepassen op een actualiteit.

Domein G: Analyse van/onderzoek doen naar een politieke actualiteit (context: Actuele verkiezingen)

Subdomein G1: Politieke en sociale participatie

20. De kandidaat kan onderscheid maken tussen de verschillende vormen van politieke en sociale participatie. Tevens kan hij de wenselijkheid van participatie onderbouwen met behulp van de concepten binding en sociale cohesie.

Subdomein G2: Het belang van verkiezingen

21. De kandidaat kan een beschrijving geven van het belang van vrije en eerlijke verkiezingen en analyseren/onderzoeken hoe deze kunnen bijdragen aan de binding met een land.

Subdomein G3: Verkiezingen in Nederland en de VS

22. De kandidaat kan de hoofdlijnen van het Nederlandse en Amerikaanse politieke (kies)stelsel beschrijven, kan de voor- en nadelen ervan benoemen en kan analyseren/onderzoeken hoe deze stelsels het politieke proces in beide landen beïnvloeden.

Subdomein G4: Participatie in de praktijk/actuele verkiezingen

23. De kandidaat kan de ontwikkelingen in de deelname aan verkiezingen in Nederland en in de VS en de verschuivingen daarbinnen beschrijven. Tevens kan hij de samenstelling van de electorale achterban van de belangrijkste politieke partijen en bewegingen in Nederland en in de VS benoemen.

Bijlage 2 Overzicht van hoofdconcepten en kernconcepten bij maatschappijwetenschappen

HOOFDCONCEPTEN	Sociologie samenleving/maatschappij <i>KERNCONCEPTEN</i>	Politologie politiek/bestuur/staat <i>KERNCONCEPTEN</i>
Vorming	socialisatie/acculturatie identiteit cultuur ⁷³	politieke socialisatie ideologie
Verhouding	sociale gelijkheid / sociale ongelijkheid	macht/gezag conflict/ samenwerking
Binding	sociale cohesie sociale instituties groepsvorming cultuur	politieke instituties representatie/representativiteit ⁷⁴
Verandering	modernisering individualisering institutionalisering	democratisering staatsvorming globalisering

⁷³ Het kernconcept cultuur is nu bij twee hoofdconcepten opgenomen in aanvulling op het schema van de Vervolgcommissie maatschappijwetenschappen (p.98)

⁷⁴ Naast representatie is nu ook representativiteit opgenomen in aanvulling op het schema van de Vervolgcommissie maatschappijwetenschappen (p.98)

Bijlage 3 Omschrijvingen van de concepten

Hoofdconcepten	
vorming	Het hoofdconcept vorming verwijst naar het proces van verwerving van een bepaalde identiteit.
verhouding	Het hoofdconcept verhouding verwijst naar de wijze waarop mensen zich van elkaar onderscheiden en de manier waarop samenlevingen in sociale zin vorm geven aan deze verschillen. Het verwijst ook naar onderlinge betrekkingen tussen staten.
binding	Het hoofdconcept binding verwijst naar de relatie en onderlinge afhankelijkheden tussen mensen in een gezin of familie, tussen leden van een groep en tussen mensen die op basis van onderscheidende kenmerken tot een bepaalde categorie horen. Ook in de maatschappij en op het niveau van de staat en de overheid zijn bindingen in de vorm van relaties en onderlinge afhankelijkheden te onderscheiden.
verandering	Het hoofdconcept verandering verwijst naar richting en tempo van ontwikkelingen in de samenleving en de mogelijkheden en onmogelijkheden deze te beïnvloeden.
<i>sociologische kernconcepten</i>	
socialisatie	Levenslang proces van oefening, opvoeding, opleiding en andere vormen van omgang met anderen, waardoor een individu zich de cultuur van een groep of samenleving eigen maakt.
acculturatie	Het alsnog overnemen van een andere (sub)cultuur of elementen daaruit door iemand die al is gesocialiseerd in een bepaalde cultuur.
identiteit	Het beeld dat iemand van zichzelf heeft, uitdraagt en anderen voorhoudt en de maatschappelijke beleving van dat beeld.
cultuur	Het geheel van voorstellingen, uitdrukkingsvormen, opvattingen, waarden en normen die mensen als lid van een groep of samenleving hebben verworven.

sociale (on)gelijkheid	Er is sprake van sociale ongelijkheid wanneer verschillen tussen mensen in al dan niet aangeboren kenmerken, consequenties hebben voor hun maatschappelijke positie en leiden tot een ongelijke verdeling van schaarse en hooggewaardeerde zaken en een ongelijke waardering en behandeling.
sociale cohesie	De mate en de kwaliteit van de bindingen die mensen in een ruimer sociaal kader met elkaar hebben, het gevoel een groep te zijn en samen iets te beleven, het gevoel lid te zijn van een gemeenschap, de mate van verantwoordelijkheid voor elkaars lot, in het bijzonder elkaars welzijn, en de mate waarin anderen daar ook een beroep op kunnen doen.
sociale institutie	Complex van min of meer geformaliseerde regels die het gedrag van mensen en hun onderlinge relaties rond een bepaald facet van het sociale leven reguleren.
groepsvorming	Het tot stand komen van bindingen tussen meer dan twee mensen.
modernisering	Het proces van verandering als gevolg van de toepassing van wetenschappelijke en technologische vernieuwingen enerzijds en het streven om los te komen van traditionele maatschappelijke verhoudingen anderzijds. In normatieve zin te zien als een ontwikkeling naar een op de rechten van de mens gebaseerde en democratisch ingerichte samenleving en staat.
individualisering	De ontwikkeling waarin het individu zich in toenemende mate vrij voelt zijn leven naar eigen inzicht vorm te geven, maar het concept verwijst ook naar de verwachting dat iedere volwassene in principe zelfstandig voor zijn of haar inkomen kan zorgen.
institutionalisering	Het proces waarbij een complex van regels met hun neerslag in standaardgedrag patronen ontstaat, dat het gedrag van mensen en hun onderlinge relaties rond een bepaald facet van het sociale leven reguleert.
<i>politicologische kernconcepten</i>	
politieke socialisatie	Het proces waarin (nieuwe) burgers politiek relevante kennis, vaardigheden, houdingen, waarden en gedragswijzen worden bijgebracht.

ideologie	Een samenhangend geheel van beginselen en denkbeelden, meestal uitmondend in al dan niet concrete ideeën over de meest wenselijke maatschappelijke en politieke verhoudingen.
macht	Het vermogen om voldoende hulpbronnen te mobiliseren om bepaalde doelstellingen te bereiken en de handelingsmogelijkheden van anderen te beperken.
gezag	Het respect dat een persoon of een actor ontleent aan zijn persoonlijke kwaliteiten, zijn positie of eerdere prestaties.
conflict	Een situatie waarin individuen, groepen en/of staten methodes hanteren, doelstellingen nastreven of waarden aanhangen die, daadwerkelijk of in hun perceptie, strijdig zijn en daardoor met elkaar in botsing komen.
samenwerking	Een proces waarbij individuen, groepen en/of staten relaties vormen om hun handelen op elkaar afstemmen voor een gemeenschappelijk doel.
politieke institutie	Complex van min of meer geformaliseerde regels die het gedrag van mensen en hun onderlinge relaties rond politieke besluitvorming reguleren.
representatie	De vertegenwoordiging van een groep door één of enkele betrokkenen die namens de groep spreken.
democratisering	Het proces waarbij een verschuiving van macht optreedt van weinige naar steeds meer mensen en waarbij die macht steeds effectiever door de grotere groep benut kan worden.
staatsvorming	De vorming van een systeem van staten, waarin de gezaghebbers over een geweldsmonopolie in de binnenlandse politiek beschikken en hun soevereiniteit (hoogste gezag) door andere staten erkend wordt.
globalisering	Ontwikkeling waarin internationale verbindingen en afhankelijkheid op het gebied van economie maar ook op het gebied van cultuur en levensstijl toenemen.

Bijlage 4 Beheersingsniveaus

Voor de keuze voor de beheersingsniveaus in het centraal examen is de syllabuscommissie uitgegaan van de gereviseerde taxonomie van Bloom (Krathwohl, 2002).

De volgende hoofdcategorieën in beheersingsniveau worden in deze gereviseerde taxonomie onderscheiden: memoriseren, begrijpen, toepassen, analyseren, evalueren en creëren.

Om te beschrijven wat leerlingen moeten kennen en kunnen voor het centraal examen, koos de syllabuscommissie ervoor deze zes niveaus in te perken. Het niveau van creëren past meer bij schoolexamen dan bij centraal examen en hoeft dan ook geen plaats te krijgen in deze syllabus. Het niveau van toepassen en analyseren ligt in de opvatting van de syllabuscommissie zo dicht bij elkaar dat beide niveaus samengevoegd kunnen worden.

Resteren er vier beheersingsniveaus die de syllabuscommissie hanteert in deze syllabus.

1. **Memoriseren** is het laagste beheersingsniveau, dat echter wel belangrijk is in het leerproces. Het is namelijk voor het leren van nieuwe kennis noodzakelijk om voorkennis uit het geheugen op te halen. De nieuwe kennis moet verbonden worden met de reeds aanwezige kennis.
2. **Begrijpen** heeft te maken met het begrip en/of inzicht van de kandidaat: hij kan verhelderen, met voorbeelden toelichten. Om te kunnen begrijpen, is onthouden, herkennen en/of herinneren nodig.
3. **Analyseren** heeft betrekking op het actief gebruiken van kennis (toepassen in situaties). Het gaat daarbij om patronen kunnen vinden, delen van een groter geheel kunnen ontdekken en verborgen betekenissen kunnen ontdekken, in het geval van maatschappijwetenschappen o.a. het kunnen leggen van verbanden tussen de verschillende kernconcepten, het zoeken naar oorzaak-gevolg relaties en het kunnen toepassen van (kern)concepten in gegeven contexten.
4. **Evalueren** heeft te maken met het formuleren van een eindconclusie/ een eindoordeel op basis van afweging en beoordeling van informatie.

Het gaat onder meer om de volgende handelingswerkwoorden per niveau:

Beheersingsniveau	Doel	Handelingswerkwoorden
1.	Memoriseren	herkennen opsommen definiëren beschrijven aangeven aanduiden noemen
2.	Begrijpen	verklaren situatie verhelderen voorbeelden kunnen geven toelichten samenvatten uitleggen
3.	Analyseren	classificeren (categoriseren) vergelijken verbanden leggen onderzoeken selecteren interpreteren concepten kunnen toepassen op contexten

4.	Evalueren	onderbouwde conclusies trekken oordeel vormen over gegevens/informatie
----	-----------	---

De syllabuscommissie heeft ervoor gekozen om bij de specificatie van de globale eindtermen voor het centraal examen bij ieder subdomein het vereiste beheersingsniveau aan te geven met het bijbehorende cijfer. Bijvoorbeeld: (3). Daarmee is gespecificeerd dat de leerlingen de omschreven stof op het niveau 3, het niveau van analyseren, moeten beheersen.

Bijlage 5 Toelichting op de vraagstelling in het CE en voorbeeldopgaven

Toelichting bij de opgave Oorlog in Afghanistan

De concept-context benadering in subdomein A2

Cito heeft geprobeerd om een voorbeeldopgave vwo te maken vanuit A 2 de concept-context benadering. Deze doelstelling A2 wordt gezien als de kernverandering van de vernieuwing van het examenprogramma.

De specificatie van domein A2 bestaat uit de volgende onderdelen:

1. verbanden aangeven tussen de verschillende kernconcepten;
2. de kernconcepten toepassen in gegeven contexten;
3. sociologische en politicologische benaderingen betreffende de hoofdconcepten;
4. zelfstandig de transfer van kernconcepten van de ene naar de andere context uitvoeren.

Het toepassen van de kernconcepten zou moeten gebeuren aan de hand van actuele contexten. Contexten zijn beschrijvingen van concrete maatschappelijke vraagstukken of ontwikkelingen waarvan leerlingen zich iets bij kunnen voorstellen en dat raakvlakken heeft met het examenprogramma. Bij de start van het ontwikkelen van de voorbeeldopgaven voor de syllabus in het najaar van 2010 is gekozen om voor vwo een voorbeeldopgave te construeren over domein C: Verhouding (context Machtsverhoudingen in de wereld). Een domein waarover gemakkelijk concrete contexten te vinden zijn. Een actuele kwestie die vanaf september 2010 de binnenlandse politiek bezighield was - naar aanleiding van een verzoek van de NAVO - de vraag of Nederland politieagenten moet sturen naar Afghanistan. Een politiek uiterst gevoelige kwestie omdat een half jaar daarvoor het kabinet Balkenende IV viel over de vraag of Nederland wel of niet langer in Uruzgan moest blijven.

Een eerste stap in het construeren van deze voorbeeldopgave was om na te gaan of de context c.q. casus oorlog in Afghanistan voldoende aanknopingspunten bood om de kernconcepten van Verhouding en andere hoofdconcepten te toetsen. Dit bleek het geval te zijn. In principe kunnen alle kernconcepten van domein Verhouding in samenhang getoetst of toegepast worden naar aanleiding van de context Oorlog in Afghanistan. De uitwerking in concrete vragen bleek een stuk lastiger te zijn. Verschillende vragen over o.a. de machtspositie van Nederland in de wereld, institutionalisering, theorieën over de verhoudingen tussen staten, gezag van president Obama, de EU en NAVO, de veranderende machtsverhoudingen in de wereld zijn 'gesneuveld' of geparkeerd.

In onderstaande tabel is te zien welke kernconcepten in de voorbeeldopgave aan bod komen. Van domein **Verhouding** zijn dat de kernconcepten **conflict, samenwerking en macht**. Opvallend is dat het begrip **(sociale) ongelijkheid** (in een land en tussen staten) niet expliciet getoetst is in deze opgave, terwijl dit begrip het enige sociologische kernconcept is van hoofdconcept Verhouding. (Bijvoorbeeld: Beschrijf de verschillende vormen van sociale ongelijkheid in Afghanistan; Beredeneer of er een relatie bestaat tussen kenmerken van een ontwikkelingsland - zoals Afghanistan - en de machtspositie van dit land in de wereld.)

Van hoofdconcept **Binding** zijn de kernconcepten **cohesie, politieke instituties, representatie** toegepast. Kernconcepten van hoofdconcept **Verandering** zijn ruim vertegenwoordigd: **staatsvorming, globalisering, modernisering**.

Toetsmatrijs subdomeinen Domein C: Verhouding: machtsverhoudingen in de wereld

vragen	scorepunten	Beheersingsniveau	A2, kernconcepten Conceptvragen	C1 Ontstaan verhoud- ingen tussen staten	C2 Internat. samen- werking en conflicten	C3 De positie van Nederland	C4 Veranderin- gen in de mondiale machtsver- houdingen	Ander Domein
1	2p	2			9.1	10.1.1		
2	3p	2		8.2.2				
3	3p	2		8.2.4				
4	2p	2			9.4			
5	4p	2	Machts- verhoudingen, representativiteit		9.1		11.1.1	
6	6p	3	modernisering, Globalisering conflict				11.2	Domein E Verandering
7	4p	2	staatsvorming					12.1 uit D1 domein Binding
8	11p	3	Binding, cultuur, politieke institutes en representatie	8.1, 8.4				12.7 uit domein binding
9	8p	3	Conflict, Samenwerking, Macht, representatie					
10	10p	4	machtspositie			10.2, 10.2.1, 10.2.3		
tot	53p							

Verhouding conceptvragen - contextvragen

De vragen 1 tot en met 4 en ook grotendeels vraag 10 beschouwen de vragenmakers als contextvragen. Deze vragen toetsen de verschillende leerstofonderdelen van de context uit domein C Machtverhoudingen in de wereld. In de toetsmatrijs verwijzen de vier kolommen C1, C2, C3 en C4 elk naar een subdomein. Per vraag is een code vermeld die correspondeert met de paragraaf van domein C uit de syllabus.

Zes vragen van de opgave (vraag 5 tot en met 10) beschouwen de vragenmakers als conceptvragen. In die vragen worden de kernconcepten toegepast of gebruikt. In de vierde kolom staan achter de vragen 5 tot en met 10 de kernconcepten die getoetst worden. Het aandeel kernconcepten van het totaal aantal scorepunten (53 punten) is 31 punten (58%).

Beheersingsniveaus

De bedoeling van het vernieuwde examenprogramma is ook om de leerlingen de examenstof op een hoger niveau te laten beheersen. Met andere woorden leerlingen zouden met behulp van de kernconcepten en examenstof meer kunnen analyseren en evalueren (de niveaus 3 en 4).

In de derde kolom van de toetsmatrijs staan de nummers die corresponderen met de beheersingsniveaus. De betekenis van deze nummers staat hieronder, zie ook bijlage 4 van de syllabus.

De verhouding in scorepunten en percentage tussen de verschillende beheersingsniveaus

1. memoriseren		
2. begrijpen	20 punten	38%
3. analyseren	25 punten	47%
4. evalueren	8 punten	15%

Slotopmerkingen

Met nadruk willen de vragenmakers het voorbeeldkarakter van deze opgave benadrukken. Het is een voorlopige weergave van een ontwikkelingsproces van hoe de vragenmakers op dit moment denken de kernconcepten en examenonderdelen van de syllabus te toetsen. Er is gestreefd om de kernconcepten volgens de doelstellingen van A2 te toetsen. Dit heeft geleid tot een aantal omvangrijke vragen waarbij de kandidaat veel kennis en begrippen tegelijk moet toepassen. De maximumscore van dit type vragen is hoog: variërend van 6 punten tot 11 punten. Deze vragen kunnen als vernieuwend worden beschouwd in vergelijking met de bestaande examenvragen. Deze meer open en complexe vragen roepen ook kritiek op. Is het duidelijk wat de kandidaat moet doen en biedt het correctievoorschrift voldoende houvast voor de docenten om de antwoorden van de kandidaten te corrigeren? Gedeeltelijk moeten deze vragen over de toetskwaliteit nog ontkennend beantwoord worden. De vragenmakers zijn nog zoekende naar werkbare en geschikte beoordelingsmodellen bijvoorbeeld het toepassen van rubrics. Er is ook een spanningsveld tussen enerzijds een beroep doen op de analyse en evaluatievaardigheden van kandidaten en het dichttimmeren van de toetsvragen. Naast kritiek op de toetskwaliteit van de vragen, is er ook kritiek op de inhoud van de vragen. Zo is er bijvoorbeeld commentaar gekomen op vraag 9 over het vermeende 'common sense' gehalte van deze vraag. Toets de vraag wel op productieve wijze de betekenis van de begrippen conflict, samenwerking en macht? Meer ontwikkelingswerk en studie zullen nodig zijn om tot geschikte vernieuwende examenvragen te komen die recht doen aan de bedoelingen van het examenprogramma. Deze voorbeeldopgave moet dan ook als een startpunt van deze ontwikkeling gezien worden.

De vragen in deze opgave hebben geen examenstatus. Het is slechts een voorlopige weergave van een poging om enkele kernconcepten en contextspecifieke kennis te toetsen.

Voorbeeldopgave vwo domein C:Verhouding; machtsverhoudingen in de wereld

pilot maatschappijwetenschappen

Voorbeeldopgave Oorlog in Afghanistan

Bij deze opgave hoort een bronnenboekje.

Deze opgave bestaat uit 10 vragen.

Voor deze opgave zijn maximaal 53 punten te behalen.

Opgave Oorlog in Afghanistan

Inleiding

Nederland was de afgelopen jaren met 26 andere landen actief in Afghanistan. De meeste landen stuurden troepen onder regie van de NAVO. Ook de VN zit met ongeveer 5.600 medewerkers in Afghanistan. Tot de zomer van 2011 had Nederland militairen in de provincie Uruzgan. Nadat een eerder verzoek van de NAVO om de Nederlandse militaire aanwezigheid in Uruzgan te verlengen door de val van het kabinet-Balkende was komen te vervallen, deed de NAVO in september 2010 een nieuw voorstel aan de Nederlandse regering voor het leveren van een bijdrage aan het bevorderen van de veiligheid in Afghanistan. Het verzoek was of Nederland een politietrainingsmissie wilde sturen naar de provincie Kunduz.

Na een langdurige politieke en maatschappelijke discussie stemde eind januari 2011 een meerderheid van de Tweede Kamer voor het kabinetsbesluit om een trainingsmissie te sturen naar Afghanistan.

Deze kwestie vormt de aanleiding om een aantal vragen te stellen over de oorlog in Afghanistan. De opgave eindigt met een meningsvraag over het uitzenden van de politietrainingsmissie naar de Afghaanse provincie Kunduz.

Lees de teksten tekst 1 tot en met 4.

De oorlog in Afghanistan wordt wel eens vergeleken met de militaire actie in 2003 van de VS en het Verenigd Koninkrijk tegen het regime van Saddam Hoessein, zie tekst 3.

- 2p 1 Geef op grond van de bevoegdheid van de Veiligheidsraad de verschillen weer tussen de militaire actie tegen het regime van Irak en de inzet in Afghanistan van Amerikaanse en andere westerse militairen.

De verschillen tussen de militaire actie tegen het regime van Irak en de internationale inzet in Afghanistan kunnen ook beschreven worden aan de hand van theorieën van de internationale verhoudingen.

- 3p 2 Leg uit met welke theorieën van internationale verhoudingen de militaire actie van de VS en het Verenigd Koninkrijk tegen het regime van Irak van het meest overeenkomt. Kies de realistische theorieën of de liberale theorieën. Betrek in je antwoord drie kenmerken van de theorieën.

- 3p 3 Leg uit met welke theorieën van internationale verhoudingen de internationale aanpak in Afghanistan het meest overeenkomt. Kies de realistische theorieën of de liberale theorieën. Betrek in je antwoord drie kenmerken van de theorieën.

- 2p 4 Welk beginsel dat aan de basis heeft gestaan van het statensysteem is niet meer onaantastbaar door de oprichting van de VN en de Veiligheidsraad. Licht dit beginsel toe.

Er is al jaren kritiek op de samenstelling van de Veiligheidsraad. In het WRR-rapport 'Aan het buitenland gehecht', (2010) staat dat het Nederlands buitenlandbeleid van de afgelopen decennia weinig rekening heeft gehouden met de permanente crisis van internationale instellingen – gesymboliseerd in de tanende (afnemende) representativiteit van de Veiligheidsraad.

- 4p 5 Leg aan de hand van veranderende **machtsverhoudingen** in de wereld sinds de Tweede Wereldoorlog uit wat bedoeld wordt met de afnemende **representativiteit** van de Veiligheidsraad. Betrek in je uitleg tevens de samenstelling van Veiligheidsraad en het machtsmiddel van een deel van deze raad.

In tekst 4 wordt gesuggereerd dat globalisering en mondialisering een voedingsbodem hebben gecreëerd voor terrorisme en daarmee ook voor de hedendaagse conflicten in Afghanistan.

- 6p 6 Hoe zou je vanuit de veranderingsprocessen **modernisering** en **globalisering** kunnen kijken naar het **conflict** in Afghanistan? Betrek in je antwoord expliciet de betekenissen van deze processen/begrippen.

Lees tekst 5.

De titel van paragraaf 3 van tekst 5 is een slogan van de Amerikaanse revolutie. Deze slogan verwijst naar een belangrijk kenmerk in het proces van **staatsvorming** wat volgens de auteur nog ontbreekt in Afghanistan.

- 4p 7 a (1p) Naar welk kenmerk in het proces van staatsvorming verwijst deze slogan?
b (3p) Noem een ander belangrijk kenmerk van staatsvorming en leg uit hoe de twee kenmerken van staatsvorming samenhangen.

Maak gebruik van de teksten 6 tot en met 9.

In de laatste regel van tekst 5 wordt gesproken over 'fragiele staten'. Afghanistan wordt gezien als een fragiele of een quasistaat. Uit de teksten 6 tot en met 9 blijkt dat Afghanistan kenmerken vertoont van een fragiele staat.

- 11p 8 Onderbouw de bewering dat Afghanistan een fragiele staat is.
Verwerk in je onderbouwing onderstaande begrippen en de vraag over binding:
- (2p) de interne en externe soevereiniteit van een staat;
- (2p) de kernfuncties van een staat;
- (7p) hoe is het gesteld met **binding** in Afghanistan? Licht je antwoord toe met behulp van de begrippen **cultuur**, **politieke instituties** en **representatie**.

In september 2010 heeft de NAVO een beroep gedaan op Nederland om politieagenten te sturen naar Afghanistan. Deze politieagenten zouden de Afghaanse politie en het leger moeten trainen. *Lees tekst 10 en 11.*

Rondom de kwestie van het uitzenden van een trainingsmissie naar Afghanistan is er nationaal en internationaal sprake van **conflict** en **samenwerking**.

- 8p 9 Beschrijf de besluitvorming over de trainingsmissie zoals beschreven in de teksten 10 en 11 met behulp van de begrippen **conflict**, **samenwerking**, **macht**, **representatie** en **representativiteit**.

In het antwoord moet het volgende herkenbaar zijn:

- beschrijving van de relatie tussen de kenmerken van de begrippen **conflict**, **macht** en **samenwerking** en de teksten;
- beschrijving van het verband tussen de begrippen **conflict**, **macht** en **samenwerking**.
- beschrijving van het verschil tussen **representatie** en **representativiteit**.

Maak gebruik van de teksten uit het bronnenboekje.

Na een langdurig debat is de Tweede Kamer akkoord gegaan met het voorstel van het kabinet om een trainingsmissie te sturen naar Afghanistan. (zie tekst 2 en tekst 12)

De trainingsmissie is politiek gevoelig. De meningen zijn sterk verdeeld.

Wat zijn de voors en tegens? Wat is jouw mening?

10p **10** Ben je voor of tegen het voorstel van de regering om een trainingsmissie naar Afghanistan uit te zenden?

Schrijf in hoofdlijnen een betoog over je standpunt.

Verwerk in je betoog de onderstaande aspecten:

- redenen waarom Nederland en andere landen bemoeienis hebben met Afghanistan. Betrek daarbij
- (2p) belangen en hoofdlijnen van het Nederlands buitenlandsbeleid,
- (1p) artikel Grondwet,
- (4p) lidmaatschap Nederland van internationale organisaties en in relatie daarmee de machtspositie van Nederland in het internationale krachtenveld,
- (3p) inzet en motieven ontwikkelingssamenwerking.

einde ■

Voorbeeldopgave vwo domein C:Verhouding; machtsverhoudingen in de wereld

maatschappijwetenschappen

Voorbeeldopgave Oorlog in Afghanistan

Opgave Oorlog in Afghanistan

tekst 1

VN verlengen ISAF-missie Afghanistan

NEW YORK - De VN-Veiligheidsraad heeft woensdag de missie van de internationale troepenmacht ISAF in Afghanistan opnieuw met een jaar verlengd, opdat ISAF de veiligheidssituatie in het land kan verbeteren.

De vijftien leden van de raad stemden woensdag unaniem in met de resolutie. Daardoor kan de 120.000 sterke troepenmacht, die vooral bestaat uit Amerikaanse en NAVO-militairen, nog zeker tot 13 oktober 2011 doorgaan met zijn werkzaamheden in het Centraal-Aziatische land.

Het hoogste VN-orgaan riep de internationale troepen op ook in de toekomst nauw samen te werken met de regering in Kabul. De Veiligheidsraad verwelkomde het feit dat Afghanen in het hele land een steeds grotere rol spelen bij de beveiliging. De raad uitte echter zijn bezorgdheid over de veiligheidssituatie en het toegenomen geweld van de Taliban en Al Qaida.

bron: site van ANP van 13 oktober 2010

tekst 2

Parlement steunt politietrainingsmissie Kunduz

De Tweede Kamer is vannacht akkoord gegaan met een geïntegreerde politietrainingsmissie in de Afghaanse provincie Kunduz. CDA, VVD, GroenLinks, D66, ChristenUnie en SGP stemden in met het kabinetsbesluit een bijdrage te leveren aan opleiding en training van de civiele politie in het noorden van Afghanistan.

In een aanvullende uitwerking van haar artikel-100 brief onderstreepte de regering gisteren het volledig civiele karakter van de missie. (...)

Dutch approach

Deze Nederlandse benadering stijgt uit boven de tot nu toe gebruikelijke trainingsmissies van de NAVO. De opleiding is langer, dus intensiever, en versterkt inhoudelijk de kennis en vaardigheden gericht op goed bestuur en mensenrechten. Door terugkomdagen en het volgen van de agenten wordt de opleiding ook duurzaam.

bron: Nieuwsbericht van Rijksoverheid, 28 januari 2011

Commissie-Davids

Op 20 maart 2003 begon een coalitie van de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk een militaire actie tegen het regime van Saddam Hoessein. Nederland besloot deze inval in Irak politiek te steunen. In 2009 deed de commissie-Davids een onderzoek naar de besluitvorming over deze politieke steun.

Onderzoek

De commissie betrok in het onderzoek onder meer het volkenrechtelijk mandaat, de inlichtingen- en informatievoorziening en de vermeende militaire betrokkenheid van Nederland.

Voorgeschiedenis

Op 20 maart 2003 begon de militaire actie van Amerikaanse en Britse legertroepen tegen het regime van Saddam Hoessein. De actie volgde nadat Irak verschillende resoluties van de Veiligheidsraad over de ontwapening van het land naast zich had neergelegd.

Irak en de Veiligheidsraad

Na afloop van de Golfoorlog in 1991 sprak de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties (VN) zich in meerdere resoluties uit voor de ontwapening van Irak.

(...)

Op 8 november 2002 nam de Veiligheidsraad resolutie 1441 aan. Irak kreeg daarin een laatste kans zich te ontwapenen en de inspecteurs onbelemmerde toegang te verlenen. De resolutie stelde dat weigering voor Irak 'ernstige gevolgen' zal hebben. Op 27 november 2002 startte UNMOVIC onder leiding van de Zweedse VN-diplomaat Blix nieuwe inspecties. Uit de verslagen van Blix (UNMOVIC) en el-Baradei (IAEA) over het verloop van de inspecties kwam naar voren dat er ontevredenheid was over het aangeleverde informatiemateriaal en de mate van medewerking door de Irakese autoriteiten. Bewijzen voor het al dan niet bestaan van massavernietigingswapensprogramma's werden niet gevonden. Een aantal landen in de Veiligheidsraad wilde de wapeninspecteurs begin maart 2003 meer tijd geven. Met name de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk vonden dat Irak de 'laatste kans' had verspeeld. Kort daarop, op 20 maart 2003, begonnen beide landen de aanval op Irak.

bron: Rapport Commissie van onderzoek besluitvorming Irak (Commissie Davids); december 2009; website Rijksoverheid

tekst 4

Internationaal terrorisme

Nadat het Talibanregime in het kader van de door de VS uitgeroepen 'Oorlog tegen het terrorisme' in 2001 is verdreven, kwam er een nieuw Afghaans bewind. Vanaf de intrede van de nieuwe regering bleven strijders van de Taliban de Afghaanse regering en de buitenlandse troepen bestrijden.

Volgens bepaalde wetenschappers liggen de oorzaken van het conflict in Afghanistan mede in mondiale veranderingsprocessen als modernisering en globalisering. De aanleiding van de inval en oorlog in Afghanistan was de aanslag op de Twin Towers in New York op 9 september 2001 door Al Qaida. Zo schreef Dominique Moïsi in zijn boek 'De geopolitiek van emotie' (2009) dat de globaliserende wereld van vandaag de ideale voedingsbodem is voor het opbloeien en zelfs exploderen van emoties. Positieve emoties als hoop, ambitie en nieuwsgierigheid, maar ook kwalijke gevoelens van angst en vernedering die kunnen leiden tot haat tussen staten, religies en etnische groepen. "Zo heeft globalisering in terrorisme haar duistere en tragische gezicht gevonden."

bron: o.a. Dominique Moïsi (2009); De geopolitiek van emotie', blz. 3

tekst 5

Interventie en staatsvorming in Afghanistan

Er woedt een verhitte discussie over het al dan niet verlengen van de Nederlandse inzet in Afghanistan. Zelfs met kabinetscrisis en vervroegde verkiezingen tot gevolg. Het vaak gegeven antwoord is dat, om de terroristische dreiging weg te nemen, een staat nodig is die effectief en legitiem is in de ogen van de burgers.

2

Maar is het wel mogelijk een legitieme en effectieve staat op te bouwen door interventie van buitenaf? Is het zinvol te proberen een westers model - de staat, de democratie - aan de rest van de wereld op te leggen? Zijn er alternatieven? Dit zijn de grote vragen die de achtergrond vormen van de discussie over de Nederlandse inzet in Afghanistan.

3

'No taxation without representation'

Vaak wordt erop gewezen dat de vorming van Europese staten nauw verbonden was met oorlog. (...)

Maar de vergelijking tussen staatsvorming in het vroegmoderne Europa en hedendaagse problemen in 'fragiele staten' kan niet zomaar worden gemaakt.

bron: Verkoren, Willemijn (2010, april), Interventie en staatsvorming in Afghanistan en elders: 'It's the economy, stupid', Internationale Spectator Jaargang 64, nr. 4.

tekst 6

De Global Peace Index

IJsland meest, Somalië minst vreedzame land

De Global Peace Index is een onderzoek uitgevoerd door het Institute for Economics and Peace, een wereldwijde denktank, in samenwerking met de Economist Intelligence Unit, een onderzoeksinstituut van het tijdschrift Economist. De index poogt de vreedzaamheid van landen te meten op basis van 23 indicatoren, zoals de relatie met buurlanden, de militaire uitgaven en het respect voor de mensenrechten.

Ook Soedan en Afghanistan scoren erg slecht.

In het geheel werd de wereld het voorbije jaar er weer iets minder vreedzaam op, waarbij het resultaat negatief werd beïnvloed door vooral de dreiging van terreuraanvallen en de kans op gewelddadige demonstraties.

bron: de Volkskrant 25 mei 2011

tekst 7

Aanslag bewijst: gebied rond Kunduz steeds onveiliger

Michiel van der Geest

De veiligheidssituatie in Noord-Afghanistan lijkt almaar te verslechteren. Vandaag kwam bij een aanslag het hoofd van de politie van Noord-Afghanistan om het leven. Vanuit die functie was hij ook verantwoordelijk voor de provincie Kunduz. Daarnaast vonden ook twee Duitse militairen en vier andere Afghanen de dood, onder wie de plaatselijke politiechef.

(...)

Zorgwekkend

Het wordt een zware tijd voor de Nederlandse trainers. De regio is veel onveiliger dan een half jaar geleden, toen de beslissing voor de trainingsmissie werd genomen', zegt Righton

bron: de Volkskrant van 28 mei 2011

tekst 8

Afghanistan

تلودى مالسان اتسناغفاد

Da Afghanistan Islami Dawlat

Islamitische Republiek van Afghanistan

Door de aanhoudende oorlogen is het land erg verdeeld en is een groot deel van de bevolking voor zijn overleving aangewezen op buitenlandse hulporganisaties.

Na de aanvallen door de Verenigde Staten, dat de opmars steunde van de Noordelijke Alliantie, een alliantie van gewapende tegenstanders van de Taliban, werd een nieuw regime ingesteld onder leiding van president Karzai. Sinds eind 2001 is er een veiligheidsmacht in Afghanistan aanwezig, de ISAF.

Aanhangers van het voormalige Taliban-regime blijven strijden met aanslagen en terreurdaden tegen de aanwezigheid van 'ongelovigen' in Afghanistan, en ook tegen het bewind van Hamid Karzai, die zij als een marionet beschouwen. Ze opereren vanuit het Pakistaanse grensgebied.

Een ander probleem voor de regering-Karzai is dat de regionale bestuurders zich (opnieuw) als onafhankelijke krijgsheren opstellen, en zich weinig aan het centrale gezag gelegen laten liggen. De gouverneurs verrijken zich, strijden met elkaar en onderdrukken de bevolking, terwijl de centrale regering vrijwel bankroet is.

bron: Uit Wikipedia, de vrije encyclopedie, gedownload in mei 2011

tekst 9

Uit het laatste jaarboek Amnesty International over Afghanistan, 2010

Hoofdstad: Kabul

Staatshoofd en regeringsleider: Hamid Karzai

Doodstraf: wordt gehandhaafd

Bevolking: 29,1 miljoen

Levensverwachting: 44,6 jaar

Sterftecijfer onder 5 jaar (m/v): 233/238 per 1.000

Alfabetisme onder volwassenen: 28 procent

Verdragen: Internationaal Strafhof en VN-Vrouwenverdrag geratificeerd

Het geweld als gevolg van het conflict en de hiermee gepaarde gaande mensenrechtenschendingen namen in het hele land toe. Dit gold ook voor het noorden en westen van Afghanistan, gebieden die voorheen als relatief veilig werden beschouwd. Het 'Afghanistan NGO Safety Office' (ANSO), die organisaties adviseert over veiligheidsomstandigheden in Afghanistan, meldde dat 2.428 burgers in 2010 werden gedood als gevolg van het conflict; de meeste slachtoffers werden gemaakt door de Taliban en andere antiregeringstroepen. (...). Met het oog op het uit de hand lopende conflict en het ontbreken van een adequaat gerechtelijk apparaat in Afghanistan, riep Amnesty International het Internationaal Strafhof op om een onderzoek in te stellen naar oorlogsmisdrijven en misdrijven tegen de menselijkheid. (...) Het Afghaanse volk verloor steeds meer vertrouwen in het vermogen van de regering en de internationale veiligheidstroepen om de rechtsorde te handhaven en essentiële sociale voorzieningen te bieden. Gezondheidszorg, onderwijs en humanitaire hulp waren nog steeds onbereikbaar voor mensen in de meest landelijke gebieden, vooral in het zuiden en zuidwesten van het land, waar het conflict het heftigst was.

bron: site Amnesty International Nederland, dossier Afghanistan, mei 2011

Kabinet-Rutte mikt op steun oppositie voor trainingsmissie

Van onze verslaggever Theo Koelé

DEN HAAG - Het minderheidskabinet van VVD en CDA doet naarstig pogingen om de oppositie te winnen voor een nieuwe missie in Afghanistan.

De PVV van Wilders, die het kabinet gedoogsteun biedt, voelt niets voor de beoogde training van politiemensen - reden waarom minister Rosenthal (Buitenlandse Zaken, VVD) de afgelopen dagen heeft aangeklopt bij D66, GroenLinks en de ChristenUnie.

Veel aan gelegen

Het kabinet-Rutte is er veel aan gelegen een nieuwe missie in Afghanistan op touw te zetten. Begin dit jaar kwam het kabinet-Balkenende ten val, toen CDA en ChristenUnie enerzijds en de PvdA anderzijds het niet eens konden worden over een NAVO-verzoek om de missie in de Afghaanse provincie Uruzgan te verlengen. Daarna liet de NAVO weten vurig te hopen op een nieuwe Nederlandse bijdrage. Mede omwille van het aanzien van Nederland in de wereld wil het kabinet aan die wens tegemoetkomen.

Minister Hillen (Defensie, CDA) mikt nu op de inzet van enkele tientallen Nederlandse trainers, die zouden moeten worden beschermd door tenminste 250 militairen. Het is twijfelachtig of hij daarvoor voldoende steun vindt in de Tweede Kamer. Voor de fractie van GroenLinks, die in het voorjaar samen met D66 het initiatief nam voor een trainingsmissie, lijkt het plan een brug te ver. De achterban is verdeeld.

(...)

Ook voor de grootste oppositiepartij, de PvdA, is 'de aard en omvang' van de missie bepalend voor het al dan niet steunen van een kabinetsvoorstel. PvdA-leider Cohen heeft tijdens de verkiezingscampagne gezegd dat er met hem 'te praten valt' over een trainingsmissie. De PvdA had eerder tegen de motie van GroenLinks en D66 gestemd, uit vrees dat een nieuwe missie toch een sterk militair karakter zou krijgen. In PvdA-kring is die angst alleen maar toegenomen, omdat de huidige regeringspartijen CDA en VVD vooral de NAVO-partners zouden willen behagen.

Afhaakt

Als de PvdA afhaakt, is de kans op een breed draagvlak in de Kamer voor een nieuwe missie verkeken. Naast de PVV is ook de SP een fervent tegenstander. De drie partijen bezetten samen 69 van de 150 zetels. Het is gebruikelijk dat militairen worden uitgezonden met meer dan een krappe Kamermeerderheid, ook al heeft de regering formeel het recht zonder parlementaire goedkeuring tot uitzending over te gaan.

Het kabinet zou het liefst later deze maand tijdens een NAVO-topconferentie uitsluitel bieden. Maar bronnen rond het kabinet betwijfelen of premier Rutte dan meer dan een 'indicatie' kan geven, gelet op de onzekerheid over de houding van de Kamer.

bron: de Volkskrant van 3 november 2010

tekst 11

Weinig steun voor trainingsmissie Afghanistan

DEN HAAG - Bijna zes op de tien Nederlanders zijn tegen een trainingsmissie in Afghanistan. Alleen bij de achterban van regeringspartij CDA is een meerderheid voor een missie om de Afghaanse veiligheidsdiensten te trainen. Ruim zes op de tien stemmers op de christendemocraten steunen het plan van het minderheidskabinet van VVD en CDA voor de missie. Van de VVD-kiezers is slechts 44 procent voor een dergelijke missie.

Dat blijkt uit een zondag gepubliceerde peiling van Maurice de Hond. Gedoogpartij PVV is altijd tegen een nieuwe missie naar Afghanistan geweest en 78 procent van de achterban van deze partij is nu ook tegen.

Premier Mark Rutte zei vrijdag met de oppositie in gesprek te gaan op zoek naar een meerderheid voor de trainingsmissie. Maar bij de kiezers van de grootste oppositiepartij, de PvdA, is de tegenstand groot. Bijna zeven op de tien PvdA-stemmers steunen een dergelijke missie niet. Bij de SP is 83 procent tegen.

Dit voorjaar dienden GroenLinks en D66 nog een motie in voor een trainingsmissie, maar de aanhang van deze partijen is niet erg enthousiast. Bij GroenLinks zijn zes op de tien kiezers tegen. Bij D66 is de tegenstand minder groot (44 procent), maar de voorstanders halen met 46 procent ook geen meerderheid en bijna een op de tien weet het (nog) niet.

De peiling van De Hond wordt via internet gehouden onder ten minste 2500 mensen, uit een steekproef onder ruim 40.000 personen die zich ooit voor zijn panel hebben aangemeld. De peildagen zijn vrijdag en zaterdag.

bron: De Telegraaf van 7 november 2010

tekst 12

Twee dagen lang Kamerdebat Kunduz

De Tweede Kamer is vandaag en morgen (26 en 27 januari 2011) in debat met het kabinet over de politietrainingsmissie in Afghanistan. Het gaat voornamelijk over de veiligheid in de provincie Kunduz.

Gaan we wel of gaan we niet. Volg het debat hier LIVE in een groot scherm.

Het kabinet wil 545 Nederlandse politietrainers en militairen naar Kunduz sturen. GroenLinks en de ChristenUnie hebben grote twijfels bij de nieuwe missie.

Morgen volgt het beslissende politieke debat met premier Mark Rutte. Daarna wordt gestemd. D66, GroenLinks en de ChristenUnie zijn nodig voor een meerderheid voor de trainingsmissie.

Standpunt over missie:

Voor:

VVD 31 zetels

CDA 21 zetels

SGP 2 zetels

totaal: 54 zetels

Tegen:

PVV 24 zetels

PvdA 30 zetels

PvdD 2 zetels

SP 15 zetels

totaal: 71 zetels

Nog onduidelijk:

ChristenUnie 5 zetels

D66 10 zetels

GroenLinks 10 zetels

bron: RTL Nieuws van 26 januari 2011

einde ■

**Voorbeeldopgave vwo domein C:Verhouding;
machtsverhoudingen in de wereld**

pilot maatschappijwetenschappen

Voorbeeldopgave Oorlog in Afghanistan

4 Beoordelingsmodel

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

1 maximumscore 2

Verschillen op grond van de bevoegdheid van de Veiligheidsraad.

Kern van een juist antwoord

- De inzet van Amerikaanse en NAVO-militairen in Afghanistan is legitiem d.w.z. gerechtvaardigd volgens internationaal recht.
De Veiligheidsraad is het enige orgaan dat in situaties van een bedreiging van de vrede of bij een daad van agressie, volkenrechtelijk bindende besluiten kan nemen. / De Veiligheidsraad is het enige orgaan dat kan beslissen een internationale VN-interventiemacht in te zetten. 1
- De militaire actie van de coalitie van de VS en het Verenigd Koninkrijk tegen het regime van Saddam Hoessein had geen volkenrechtelijk mandaat. Er was geen toestemming van de Veiligheidsraad voor een inval in Irak. 1

2 maximumscore 3

Voorbeeld van een juist antwoord:

De militaire actie van de coalitie van de VS en het Verenigd Koninkrijk tegen het regime van Saddam Hoessein komt gedeeltelijk overeen met de realistische theorieën.

Bijvoorbeeld drie van de volgende kenmerken van de realistische theorieën komen overeen met het gedrag van de VS inzake Irak:

- Iedere staat zal zijn eigen belangen behartigen en dat kan het beste als hij machtiger wordt dan andere staten.
- Een staat moet voor zijn zelfbescherming nooit vertrouwen op internationale organisaties en internationaal recht.
- Onderlinge samenwerking van staten wordt alleen maar gezocht en versterkt indien het nationale belang dat vraagt.
- Conflict dreiging is de standaard situatie van internationale betrekkingen en het belangrijkste machtsmiddel van een staat is de inzetbare militaire macht.
- Met oorlog kan meer macht en een grotere eigen veiligheid in de internationale anarchie worden verworven.

per juist kenmerk 1

3 maximumscore 3

De inzet van Amerikaanse en NAVO-militairen in Afghanistan is gesanctioneerd door de VN-Veiligheidsraad (tekst 1). Deze inzet komt overeen met kenmerken van liberale theorieën van internationale verhoudingen. Kenmerken van deze theorieën die overeenkomen met de internationale aanpak in Afghanistan zijn bijvoorbeeld drie van de volgende:

- Interstatelijke verhoudingen worden gekenmerkt door wederzijdse afhankelijkheid. Internationale samenwerking is nodig om mondiale vraagstukken als terrorismedreiging, conflicten in en tussen landen op te lossen. / Veel landen

werken in kader van VN en NAVO samen om de conflicten in Afghanistan op te lossen. Een enkel land kan dit niet.

- Ander kenmerk van de liberale theorie is dat de staat een belangrijke actor is maar zeker niet de enige actor in de internationale verhoudingen. M.b.t. Afghanistan zijn naast de afzonderlijke staten veel soorten actoren actief: non-gouvernementele organisaties, supra- en internationale organisaties als EU, de VN en de NAVO.
- Militaire macht is niet het enige waardoor de internationale verhoudingen bepaald worden. De westerse interventie in Afghanistan is niet alleen gericht op het bestrijden van de Taliban, maar ook gericht op vredesopbouw, economische ontwikkeling, democratisering en staatsvorming. Het realiseren van deze doelen vereist eveneens internationale samenwerking.

per juist kenmerk 1

4 maximumscore 2

het non-interventiebeginsel: de soevereiniteit van elke staat wordt erkend, landen bemoeien zich niet met de interne zaken van een land.

5 maximumscore 4

Gedacht kan worden aan de volgende antwoordelementen:

- De Veiligheidsraad is nog steeds een weerspiegeling van de machtsverhoudingen van na de Tweede Wereldoorlog. De machtigste landen waren toen de Verenigde Staten, de Sovjet Unie, Groot-Brittannië, Frankrijk en China. 1
- Deze landen werden de permanente leden van de Veiligheidsraad en zijn dat nog steeds. Hun macht blijkt uit het vetorecht. 1
- De machtsverhoudingen liggen tegenwoordig heel anders. De permanente leden Veiligheidsraad vormen geen adequate weerspiegeling van de huidige machtsverhoudingen tussen staten. De laatste decennia is de macht van de Sovjet Unie - nu Rusland -, Groot-Brittannië, Frankrijk danig afgenomen. Westerse en Europese landen zijn oververtegenwoordigd onder de club van vaste leden. (Regelmatig worden voorstellen gedaan om de samenstelling van de permanente leden te veranderen. Groot-Brittannië en Frankrijk zouden dan plaats moeten maken voor bijvoorbeeld Duitsland, India, Brazilië of Japan. Begin 2011 heeft Obama zich sterk gemaakt voor toetreding van India als permanent lid van de Veiligheidsraad.) 2

6 maximumscore 6

Scoringsvoorschrift

- juiste betekenis van de begrippen conflict, modernisering en globalisering 3
- met juiste toepassing, analyse of verklaring 3

Gedacht kan worden aan het volgende antwoord:

In normatieve zin betekent **modernisering**: het proces van een ontwikkeling naar een op de rechten van de mens gebaseerde en democratisch ingerichte samenleving en staat. (Schnabel).

Het realiseren van een democratische rechtsstaat met eerbiediging van de mensenrechten is één van de doelen van internationale interventie in Afghanistan.

(mede ook gericht op nationale als internationale belangen als internationale stabiliteit, geen dreiging van terroristische organisaties, veiligheid westerse landen; ook deze doelen komen voort uit globalisering) modernisering als bron van het conflict.

Modernisering verwijst naar feitelijke maatschappelijke veranderingsprocessen waarin traditionele verhoudingen wijken voor moderne.

In een traditionele samenleving zoals veelal zichtbaar in Afghanistan en veel andere Islamitische landen spelen het groepsgevoel, het verleden en de traditie een belangrijke rol. Verhoudingen in de moderne westerse samenleving daarentegen worden gekenmerkt door het rationele karakter ervan en door de relatief grote autonomie van het individu ten opzichte van de samenlevingsverbanden waartoe hij behoort.

Globalisering houdt in dat ontwikkelingen op terreinen van economie, cultuur, media enz. zich voltrekken over landsgrenzen heen en dat daardoor landen, mensen, volkeren, culturen, gemeenschappen meer afhankelijk van elkaar zijn geworden. Wereldwijd neemt de invloed mede dankzij de moderne media van o.a. 'westerse' waarden over mensenrechten en democratie toe.

Conflict.

Groeperingen als Al Qaida en de Taliban keren zich tegen de invloed van het Westen en dan met name tegen de ideeën van mensenrechten, democratische rechtstaat. De genoemde groeperingen willen in eerste instantie in islamitische landen de modernisering op gebied van politiek en cultuur tegengaan. Deze landen moeten volgens de regels van de islam geleid worden. In deze landen wil Al Qaida het regime vervangen door een op moslimfundamentalisme gebaseerd regime. Dat laatste is ook het doel van de Taliban. In bovenstaande situatie is dus sprake een **conflict**: Een situatie waarin groepen (Taliban) methodes hanteren (terreuraanslagen, aanvallen), doelstellingen nastreven of waarden aanhangen (islamitische staat) die, daadwerkelijk of in hun perceptie, strijdig zijn en daardoor met elkaar in botsing komen (in strijd zijn mensenrechten, democratische rechtsstaat).

Landen zijn in toenemende mate afhankelijke van elkaar geworden. Er is sprake van verspreiding van de westerse cultuur door communicatiemogelijkheden en internationalisering van de handel.

De dominantie van de westerse cultuur en westerse machtsuitoefening in de wereld hebben bij bepaalde minderheidsgroepen in vooral de Islamitische wereld gevoelens van vernedering en wraak op geroepen. Dit verklaart mede het ontstaan en dreiging van internationaal terrorisme wat tot uitdrukking kwam in de aanslagen op 9 september 2001 in New York.

7 maximumscore 2

a

- De staat gaat belasting heffen, maar de burgers hebben dan wel recht op inspraak in het bestuur 1

b

- De overheid krijgt het geweldsmonopolie 1

Uitleg

- De burger geeft zijn recht op geweld op in ruil voor bescherming van de overheid. Om deze bescherming mogelijk te maken betalen de burgers belasting. Maar daarnaast vragen de burgers nog iets anders, namelijk inspraak in hoe hun belasting wordt besteed. De burger eist zeggenschap over het bestuur, wil in het bestuur van de staat vertegenwoordigd zijn (representatie) 2

8 maximumscore 11

Gedacht kan worden aan het volgende antwoord:

Staat

- Afghanistan is in theorie een staat in de zin dat er sprake is van een centraal gezag dat zich uitstrekt over een bevolking die een bepaald territorium bewoont (interne soevereiniteit) 1
- Het land wordt erkend door andere staten, het is een soevereine staat. (externe soevereiniteit) 1

kernfuncties van de staat

- Afghanistan lijkt op een fragiele of quasi-staat d.w.z. het is geen volwaardige staat, omdat essentiële functies van de staat zoals veiligheid, goede gezondheid, goed onderwijs, mensenrechten niet zijn gerealiseerd of beschikbaar zijn voor grote groepen mensen 2

vraag over binding in relatie met cultuur, politieke instituties en representativiteit

Hoofdredeenen waarom Afghanistan een fragiele staat is, zijn:

- de **binding** van de burgers in Afghanistan met de staat is zwak 1
Dat blijkt uit het volgende:
- Afghanistan is een land met een grote verscheidenheid aan groepen en clans. Mensen zijn in de eerste plaats lid van een lokale gemeenschap. Er is sprake van gedeelde waarden, normen, gewoontes, godsdienst (**cultuur**). Mensen zijn loyaal aan de eigen groep en minder loyaal aan de staat 2
- de **representativiteit** is zwak. De vraag is of de diverse groeperingen in het land goed vertegenwoordigd zijn in het parlement en de regering van het land. Voelen de burgers zich wel adequaat vertegenwoordigd door de politici? Ook een bevestiging van deze vraag wijst eveneens op een zwakke binding van burgers met de staat 2
- **Een zwakke binding van burgers** met de staat blijkt ook uit het gebrekkig functioneren van de **politieke instituties**. De staatsorganen functioneren niet goed. Er is vaak sprake van corruptie en willekeur; ook het politieapparaat is zwak met te weinig mensen en middelen (daarom zou Nederland daarmee moeten helpen). De overheid heeft formeel het geweldsmonopolie, maar kan deze niet adequaat uitoefenen. 2

9 maximumscore 8

scoringsvoorschrift

de relatie tussen kenmerken van begrip conflict en de tekst.

- Een situatie waarin twee of meer partijen, doelstellingen nastreven of waarden aanhangen die, 1
- daadwerkelijk of in de perceptie van de partijen, onverenigbaar zijn en daardoor in botsing komen. 1

de relatie tussen kenmerken van de begrippen macht en samenwerking en conflict

- Om het politiek **conflict** over de trainingsmissie op te lossen is **macht** en **samenwerking** nodig. 1

toepassing begrip macht en samenwerking op de tekst.:

- Macht: Het vermogen om voldoende hulpbronnen te mobiliseren om bepaalde doelstellingen te bereiken en de handelingsmogelijkheden van anderen te beperken 1
- Samenwerking: een proces waarbij individuen, groepen, en organisaties samenwerken en relaties vormen voor een collectief gewin en voordeel 1
- verband tussen macht en samenwerking 1
- toepassing begrip representatie en representativiteit op de tekst 2

Gedacht kan worden aan het volgende antwoord:

Conflict

- In Nederland bestond/bestaat een politiek **conflict** over de rol van Nederland met betrekking tot Afghanistan. Er is hier sprake van een conflict omdat de **doelstellingen en waarden** van politieke partijen met betrekking tot het vraagstuk van het sturen van agenten naar Afghanistan **met elkaar botsen**. Het kabinet-Rutte gesteund door VVD en CDA willen graag voldoen aan de wens van de NAVO om Nederlandse trainingsmissie naar Afghanistan te sturen, terwijl bepaalde partijen als SP en PVV faliekant tegen zijn (botsende doelstellingen). Andere partijen zoals D66 en GroenLinks zijn alleen bereid in te stemmen met een trainingsmissie onder bepaalde voorwaarden. Om dit politiek **conflict** op te lossen is **macht** en **samenwerking** nodig.

macht en samenwerking

Macht is het vermogen om voldoende hulpbronnen te mobiliseren om bepaalde doelstellingen te bereiken en de handelingsmogelijkheden van anderen te beperken. Het kabinet-Rutte wil graag een trainingsmissie uitzenden. Dat is haar doel, maar om die doelstelling te realiseren moet het voldoende macht hebben dat wil zeggen 'voldoende hulpbronnen mobiliseren' om die doelstelling te bereiken. Omdat het kabinet een minderheidskabinet van VVD en CDA is met een gedoogpartner PVV die tegen deze missie is, heeft het kabinet niet automatisch de **macht** om over de uitzending van de trainingsmissie te beslissen. (De macht van het kabinet is in eerste instantie gebaseerd op steun van de regeringspartijen die in de regel de meerderheid hebben in de Tweede Kamer).

Het kabinet moet dus **samenwerking** zoeken met de oppositiepartijen om 'voldoende hulpbronnen te mobiliseren' / **macht** te vormen voor het kunnen nemen van de beslissing om een trainingsmissie uit te zenden.

Er is sprake van een proces waarbij de twee regeringspartijen '**samenwerken en relaties vormen**' met oppositiepartijen **voor het behalen van 'een collectief gewin'** namelijk het sturen van een trainingsmissie om een bijdrage te leveren aan een veilige Afghanistan / bevorderen van internationale veiligheid. Om dit 'collectief gewin' te bereiken is machtsvorming nodig: een meerderheid in de Kamer.

representatie en representativiteit

- Het kabinet kan trouwens ook niet rekenen op een breed draagvlak onder de bevolking (zie tekst 10). De standpunten van de meeste politieke partijen in de Tweede Kamer over het wel of niet uitzenden van een trainingsmissie komen

overeen met de wensen van de meerderheid van de kiezers. Met andere woorden er is sprake van een redelijke mate van **representatie**: de burgers hebben vertegenwoordigers gekozen die politiek bedrijven in overeenstemming met de wensen van de kiezers 1

- Niettemin is de **representativiteit** van het uiteindelijke besluit in de Tweede Kamer gering: De Tweede Kamer gaat akkoord met de trainingsmissie terwijl een ruime meerderheid van de burgers dit niet ziet zitten 1

10 maximumscore 10

De argumenten voor of tegen het uitzenden van de politiektrainingsmissie moeten ontleend zijn aan de volgende aspecten:

- belangen en hoofdlijnen van het Nederlands buitenlandsbeleid 2
- artikel uit de Grondwet 1
- lidmaatschap Nederland van internationale organisaties en in relatie daarmee de machtspositie van Nederland in het internationale krachtenveld 4
- inzet en motieven ontwikkelingssamenwerking 3

einde ■

5. Literatuur

Hoofdstuk 3 Domein A

Berting, J. (2006), *De versplinterde samenleving. De gevolgen van moderniteit en modernisering in de 21ste eeuw*. Delft: Eburon.

Billiet, J. & Waege, H. (2005), *Een samenleving onderzocht. Methoden van sociaal-wetenschappelijk onderzoek*. Berchem: De Boeck.

Hofstede, G. & Hofstede, G. (2007), *Allemaal andersdenkenden: omgaan met cultuurverschillen*. Amsterdam: Contact.

Hoof, J. van, en Van Ruysseveldt (1996). *Sociologie en de moderne samenleving: Maatschappelijke veranderingen van de industriële revolutie tot in de 21ste eeuw*. Heerlen: Open Universiteit.

Marsh, D. Stoker, G. (2010). *Theory and Methods in Political Science*. Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.

Swaan, A.de (1999), *De mensenmaatschappij*. Amsterdam: Bakker.

Tromp, B (2007). *De wetenschap der politiek. Verkenningen*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Ultee, W., Arts, W. en Flap, H. (1992). *Sociologie. Vragen, uitspraken, bevindingen*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Veen, R. van der, (1999), Individualisering en beleid. Tussen minimale staat en controlestaat. In: Schnabel, P. (red), *Individualisering en sociale integratie*. Nijmegen: Uitgeverij SUN, p 90-111

Wilterdink, N. & van Heerikhuizen, B, (1993). *Samenlevingen: een verkenning van de sociologie*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Hoofdstuk 3 Domein C

Adviesraad Internationale Vraagstukken (2005) *Rapport 45: Nederland in de veranderende EU, NAVO en VN*, Den Haag.

Baylis, J. & Smith, S. & Owens, P. (2008) *The Globalisation of World Politics, An introduction in international relations*, Oxford: University Press.

Doom, R. (2007), *The war on words: het begrip 'falende staten' in het interventie discours*. Gent: Universiteit Gent.

Eijk, van der, C. (2001). *De kern van de politiek*. Amsterdam: Het Spinhuis.

Grevelink, M. & Rood, J. (2010) *Het Nederlands buitenlands beleid in de verkiezingen: een analyse*, Den Haag: Instituut Clingendael.

Hellema, D. (2006). *Buitenlandse politiek van Nederland. De Nederlandse rol in de wereldpolitiek*. Utrecht: uitgeverij het Spectrum.

Horbach, N & Lefeber, R. & Ribbelink, O. (red.) (2007) *Handboek Internationaal Recht*, Den Haag: T. M. C. Asser Press.

Kegley C.W. & Wittkopf E.R. (1997) *World Politics, Trend and Transformation*, New York: St. Martin's Press.

Kets, E. (2008), *Fragiele staten in Afrika: De moeilijkheid van onveiligheid naar ontwikkeling*. Den Haag: Instituut Clingendael.

Polman, L. (2008). *De crisiskaravaan*. Amsterdam: uitgeverij Balans.

Rood, J. (2010). Nederlands buitenlands beleid in de spiegel van de toekomst in: *Internationale Spectator*, januari 2010, 8-9

Tromp, B. (2002). *De wetenschap der politiek*. Amsterdam: University press.

<http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/verdragen>

http://europa.eu/institutions/inst/parliament/index_nl.htm

<http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/internationale-handel/publicaties/artikelen/archief/2009/2009-2756-wm.htm>

Hoofdstuk 3 Domein D

Achterberg, P., Aupers, S., Heilbron, J., & Houtman, D. (2010). *A Cultural Globalization of Popular Music? American, Dutch, French, and German Pop Charts (1965-2005)*. American Behavioral Scientist.

Becker, U (1998), *Maatschappij & Nederlandse politiek*, Amsterdam: Het Spinhuis.

Couwenberg, S.W. (1994) *Nationaliteit & Nationalisme*, Den Haag: Sdu Uitgeverij Koninginnegracht.

Couwenberg, S.W. (2001), *Nationale identiteit. Van Nederlands probleem tot Nederlandse uitdaging*. Budel: Uitgeverij Damon

Enklaar A. (2007), *Nederland tussen nut en naastenliefde*, Schiedam: Uitgeverij Scriptum

Fennema, M. (1995) *De moderne democratie*, Amsterdam: Het Spinhuis

Goudsblom, J. (1979), *De Nederlandse samenleving in een ontwikkelingsperspectief*. In Symposium - Tijdschrift voor maatschappijwetenschap 1-1/2, 4-215.

Habben Jansen, E. (2010) *Politiek voor Dummies*, Amsterdam: Pearson Education Benelux.

Hellema, D. (2006). *Buitenlandse politiek van Nederland. De Nederlandse rol in de wereldpolitiek* Utrecht: uitgeverij het Spectrum.

Hofstede, G. Nederlandse identiteit en Nederlandse cultuur binnen de EU in *Nationale identiteit. Van Nederlands probleem tot Nederlandse uitdaging*. Redactie: Couwenberg, S.W. Budel: Uitgeverij Damon.

Hortulanus, R.P. & J.E.M. Machielse (red.) (2002) *De multiculturele uitdaging*, 's-Gravenhage: Elsevier Bedrijfsinformatie.

Kegley C.W. & Wittkopf E.R. (1997) *World Politics, Trend and Transformation*, New York: St. Martin's Press.

- Knippenberg, H. & Pater, B. de (1988) *De eenwording van Nederland. Schaalvergroting en integratie sinds 1800*, Nijmegen: SUN.
- Macionis, J., Peper, B, & Leun, J. van der (2010) *De samenleving. Kennismaking met de sociologie*, Amsterdam: Pearson Education Benelux.
- Noordzij, A (2009) *Gelre: Dynastie, land en identiteit in de late middeleeuwen*, Hilversum: Verloren.
- Rosenthal, U. e.a. (1996) *Openbaar bestuur. Beleid, organisatie en politiek*. Alphen aan den Rijn: Samsom H.D. Tjeenk Willink
- Swaan A. de (1996), *De Mensenmaatschappij*, Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- Tromp, B. (1995). *De Wetenschap der Politie*,. Leiden: DSWO Press.
- Veen, R. van de (2004) Tussen minimale staat en controlestaat, in *Individualisering en sociale integratie*, Schnabel, P. (red.) Den Haag: SCP.
- Velde, H. te (1999), Van Grondwet tot Grondwet. Oefenen met partij, parlement en schaalvergroting in *Land van kleine gebaren*, Nijmegen: SUN.
- Wilterdink, N. & Van Heerikhuizen, B (red.) (1993), *Samenlevingen*, Groningen: Wolters-Noordhoff.

Hoofdstuk 3 Domein E

- Berting, J. (2006), *De versplinterde samenleving*, Delft: Eburon.
- Brinkgreve, C. (2004). Van huis uit: individualisering en opvoeding. In: P. Schnabel (red.), *Individualisering en sociale integratie* (p.49-55). Den Haag: SCP.
- Gijsberts, M., Van der Meer, T. en J. Dagevos (2008). Vermindert etnische diversiteit de sociale cohesie? In: P. Schnabel, R. Bijl en J. de Hart (red.), *Betrekkelijke betrokkenheid* (p.309-336). Den Haag: SCP.
- Hart, J. de (2008). Religieuze groepen en sociale cohesie. In: P. Schnabel, R. Bijl en J. de Hart (red.), *Betrekkelijke betrokkenheid* (p.389-421). Den Haag: SCP.
- Hoof, J. van, en Van Ruyseveldt (1996). *Sociologie en de moderne samenleving: Maatschappelijke veranderingen van de industriële revolutie tot in de 21ste eeuw*. Heerlen: Open Universiteit.
- Loo, H. van & Van Reijen, W. (1997), *Paradoxen van modernisering*. Bussum: Coutinho.
- Praag, C. van (2004). Gezochte en ongezochte gezamenlijkheid: gezin, woongroep, carpool. In: P. Schnabel (red.), *Individualisering en sociale integratie* (p.31-48). Den Haag: SCP.
- Ronde, K. (2010), 'Gek van oranje dankzij Koningin en kleurentelevisie'. Geraadpleegd op 20-01-2011 via www.kennislink.nl/publicaties/oranjegekte-1
- Schnabel, P. (2004). Individualisering in wisselend perspectief'. In: P. Schnabel (red.), *Individualisering en sociale integratie* (p. 9-30). Den Haag, SCP.
- Schnabel, P. en J. de Hart, (2008). Sociale cohesie: het thema van dit Sociaal en Cultureel Rapport. In: P. Schnabel, R. Bijl en J. de Hart (red.), *Betrekkelijke betrokkenheid* (p.11-32). Den Haag: SCP.

Stengs, I. (2010) '*Gammacanon (9): Rituelen*'. Geraadpleegd op 20-01-2011 via www.kennislink.nl/publicaties/gammacanon-9rituelen

Swaan, A. de (1996), *De mensenmaatschappij*. Amsterdam, Bert Bakker.

Bijlage 3

Schnabel, P. e.a. (red.) (2007). *Het vak maatschappijwetenschappen, Voorstel examenprogramma*. Enschede: Netzodruk.

Schnabel, P. e.a. (red.). (2009). *Maatschappijwetenschappen Vernieuwd Examenprogramma*. Enschede: Netzodruk.

Aanvullend is voor de omschrijvingen gebruik gemaakt van de volgende literatuur:

Berting, J. (2006). *De versplinterde samenleving. De gevolgen van moderniteit en modernisering in de 21^e eeuw*. Delft: Eburon.

Hoeksema, K.J. & Werf, S. van der. (2004). *Sociologie voor de praktijk. Een inleiding in de sociologie voor het hbo*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.

Hoof, J. van & Van Ruysseveldt, J. e.a. (2004). *Sociologie en de moderne samenleving*. Heerlen: Open Universiteit. Zij verwijzen naar: Verrips- Roukens, C.A., 'De grote transformatie', in: Berting, J. en C.A. Verrips-Roukens et al. (1985), *Inleiding in de sociologie*. Heerlen: Open Universiteit.

Jager, H. de & Mok, a.L. (1989). *Grondbeginselen der sociologie. Gezichtspunten en begrippen*. Leiden/Antwerpen: Stenfert Kroese B.V.

Smith, K.G. Carroll, S.J., & Ashford, s.J. (1995). *Intra- and Interorganizational cooperation: toward a research agenda*. *Academy of Management Journal*, 38(1), 7-23.

Wikipedia, De Vrije Encyclopedie. Definitie conflict. Gedownload op 25-1-11, van <http://nl.wikipedia.org/wiki>.

Wilterdink, N. Heerikhuizen B. (red) (1993). *Samenlevingen: een verkenning van het terrein van de sociologie*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Bijlage 4

Krathwohl, D.A. (2002). A revision of Bloom's taxonomy: An overview. *Theory into Practice*, 41 (4, Autumn), 212-218.